

Literarna djelatnost i oblikovanje kulturnog identiteta Hrvata u Čileu

Večeralo, Sara

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:572727>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-05**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Sara Večeralo

**Literarna djelatnost i oblikovanje kulturnog identiteta Hrvata u
Čileu**

Diplomski rad

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA KOMPARATIVNU KNJIŽEVNOST
ODSJEK ZA SOCIOLOGIJU

Diplomski sveučilišni studij komparativne književnosti i diplomski sveučilišni studij sociologije,
smjer: znanstveni (dvopredmetni studij)

**Literarna djelatnost i oblikovanje kulturnog identiteta Hrvata u
Čileu**

Interdisciplinarni diplomski rad

Mentorica:

dr. sc. Andrea Zlatař Violić, red. prof.

Komentorica:

dr. sc. Jana Vukić, doc.

Studentica:

Sara Večeralo

Zagreb, 22. rujna 2020.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, Sara Večeralo, izjavljujem da sam diplomski rad Literarna djelatnost i oblikovanje kulturnog identiteta Hrvata u Čileu, koji sam predala na ocjenu mentorici prof. dr. sc. Andrei Zlatar Violić i komentorici doc. dr. sc. Jani Vukić, napisala samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovoj ili nekoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi, te da na temelju njega nisam stekla ECTS-bodove.

Izjavljujem da sam u radu poštivala etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19 Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Zahvala

Zahvaljujem se svojim mentoricama prof. dr. sc. Andrei Zlatar Violić i doc. dr. sc. Jani Vukić na praktičnim rješenjima, velikoj potpori i vodstvu.

Posebno se zahvaljujem mr. sc. Vesni Kukavici i mr. sc. Mirjani Ani-Mariji Piskulić iz Hrvatske matice iseljenika u Zagrebu na pružanju korisnih materijala, literature i savjeta, te prof. dr. sc. Lidiji Kos-Stanišić i prevoditelju mr. sc. Borisu Dumančiću na prevoditeljskim naputcima.

Zahvaljujem se također i Veleposlanstvu RH u Republici Čile koje mi je ustupilo svoju biblioteku na korištenje, kao i hrvatskim zajednicama u Santiago de Chileu, udrugama Domovina, Hrvartis, CPEAC i Hrvatskom stadionu na potpori i suradnji u provođenju terenskog istraživanja.

SADRŽAJ:

1. Uvod	7
2. Ciljevi i svrha	11
3. Povijesni kontekst Hrvata u Čileu	12
3.1. Migracijski uvjeti (potisni i privlačni čimbenici)	12
3.2. Etnički supstrat Južne Amerike	13
3.3. Prvi Hrvati u Južnoj Americi i stvaranje kolonija u Čileu	16
3.4. Osnivanje društava i kulturna djelatnost	17
3.5. Književna djelatnost	19
3.5.1. Prvi poznati čilo-hrvatski književnici	20
3.5.2. Književnost čilo-hrvatskih književnika u XX. st.	21
3.5.3. Suvremeni čilo-hrvatski književnici	25
3.6. Istraživači na temu	32
4. Teorijska polazišta konceptualizacije kulturnog identiteta	34
4.1. Pojam identiteta u kulturološkim istraživanjima	34
4.2. Identitet, kultura i prostor	37
5. Metodologija istraživanja	41
5.1. Metode prikupljanja podataka	41
5.2. Metode analize prikupljenih podataka	42
6. Rezultati istraživanja	43
6.1. Identifikacija i osjećaj pripadnosti hrvatskom identitetu	43
6.1.1. Memorija predaka	43
6.1.2. Identitet, identifikacija i iskustvo različitih prostora	46
6.2. Uloga književnosti u oblikovanju identiteta	48
6.2.1. Načini prijenosa sjećanja o porijeklu	48
6.2.2. Pripadnost kao identitetski kapital	59
6.2.3. Pitanje kanona: hrvatski doprinosi čileanskoj književnosti	64
6.3. Kulturna djelatnost hrvatske zajednice u Santiago de Chileu	66
6.3.1. Aktivnosti umjetničkih i folklornih udruženja	67
6.3.2. Književna okupljanja, sajmovi i akademska djelatnost	73

6.3.3. Kultura u doba društvene krize u Čileu i svjetske zdravstvene krize	76
7. Rasprava	80
7.1. Migracije i (trans)nacionalni kontekst	81
7.2. Mjesto hrvatske književnosti unutar čileanske književnosti	83
8. Zaključak	86
9. Izvori i literatura	89
10. Slike i prilozi	93
Sažetak	94
Abstract	95
Resumen	96

1. Uvod

Hrvatska kao tradicionalno iseljenička zemlja ima dugu povijest iseljavanja koja seže u XV. st. kada su započela prva značajnija iseljavanja uslijed prijetnji turskih osvajanja. U isto vrijeme, otkrićem Amerike, kao dio europskih migracijskih procesa započelo je također naseljavanje zemalja Sjeverne i Južne Amerike. Prvi pak iseljenički valovi masovnih razmjera u prekomorske zemlje započinju polovicom XIX. st. kada su, prvenstveno zbog ekonomskih prilika brojni Hrvati, ponajviše iz otočnih krajeva, odlučili naseliti ove strane zemlje. Najpopularnije zemlje primateljice u tom razdoblju bile su SAD, Australija, Kanada, Argentina i Čile. Krajem XIX. st. kada je primarni izvor prihoda većine stanovnika obalnih krajeva bio uzgoj vinove loze, uslijed niza nepovoljnih gospodarskih prilika, između ostalog, zbog bolesti vinove loze, velik dio stanovništva odlučio je iseliti iz Hrvatske. U isto je vrijeme Južna Amerika bila neotkriveno područje koje je privlačilo brojne Europljane u potrazi za boljim ekonomskim uvjetima života. I to na samom jugu, u Argentini i Čileu gdje su otkrivena nalazišta zlata, te na sjeveru Čilea, gdje je brojne useljenike privlačila industrija salitre (Antić, 1991: 8). Upravo su dvije zemlje s najbrojnijim hrvatskim useljenicima i potomcima u Južnoj Americi danas Argentina i Čile. Čile trenutno broji više od 200 000 iseljenih Hrvata i njihovih potomaka.¹ Iako su na svojim počecima Hrvati pristigli u ove daleke krajeve bili bez obrazovanja i u potrazi za boljim ekonomskim uvjetima, danas se brojni potomci hrvatskih iseljenika ističu svojim postignućima, o čemu svjedoče značajne brojke kulturnih i akademskih djelatnika, književnika, političara ili diplomata hrvatskih korijena. Osim toga, ova brojna hrvatska zajednica u Čileu danas uključuje već treću, četvrtu pa i petu generaciju potomaka hrvatskih iseljenika koji su, iako ne pričaju hrvatski jezik, izuzetno aktivni u njegovanju kulturnih veza s domovinom svojih predaka. Nemali broj kulturnih društava i zajednica hrvatskih iseljenika i njihovih potomaka aktivna su od samih početaka doseljavanja do naših dana. Tada je osobito popularan način održavanja kulturnih veza s domovinom bila i novinska produkcija, odnosno izdavanje časopisa i glasila na hrvatskom jeziku.

Da je povezanost iseljeničstva i pisane riječi značajan faktor u održavanju kulture i tradicije predaka, kao i konstrukcije identiteta, potvrđuju i brojni čileanski književnici hrvatskog porijekla.

¹ RH Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske: <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatsko-iseljenistvo-u-cileu/756> (posjećeno 22.3.2020.)

Čile je jedna od literarno najproduktivnijih zemalja Južne Amerike, a osim dva nobelovca, Pabla Nerude i Gabrijele Mistral, iznjedrio je i brojne svjetski poznate književnike hrvatskih korijena poput Roque Estebana Scarpe, Antonija Skármete ili Ramóna Díaza Eterovića². U čileanskoj književnosti tako pronalazimo i elemente hrvatske tradicije i baštine u djelima brojnih čileanskih književnika hrvatskog porijekla, što je ujedno i primarni istraživački interes ovog rada. Jerko Ljubetić (2000: 15) ističe kako je prisutnost hrvatskih iseljenika u čileanskoj literaturi pojava duga više od stoljeća, te da je ta „književnost gotovo u potpunosti pisana španjolskim jezikom i integralni je dio čileanske književnosti, a katkad tvori njene vrhunske domete“.

Prilikom analize kulturnog i povijesnog identiteta Čileanaca hrvatskog porijekla, također treba uzeti u obzir povijesni kontekst i specifične uvjete nastanka zemalja Latinske Amerike, odnosno etnički supstrat. U slučaju Čilea, ti su uvjeti za razliku od ostalih zemalja Latinske Amerike bili specifični, između ostalog, zbog geografskih i klimatskih čimbenika koji su utjecali na mentalitet i kulturu ovih naroda. To se prvenstveno odnosi na andski lanac koji je pridonio znatnoj izolaciji Čilea od ostatka Latinske Amerike, na klimatske uvjete koji dijele Čile na krajnosti pustinjskog sjevera i više od 4000 kilometara udaljenog juga prepunog ledenjaka. Konfliktni odnosi kolonizatora s autohtonim stanovništvom također su značajan društveni čimbenik koji je u velikoj mjeri utjecao na identitetski imaginarij čileanskog naroda, a isto tako je usko povezan s dolaskom brojnih europskih imigranata u XIX. i XX. stoljeću. Na počecima useljavanja, najbrojnije kolonije Hrvata nalazile su se na krajnjem jugu, u gradovima Punta Arenasu i Porveniru, te na krajnjem sjeveru, u Antofagasti i Iquiqueu. Danas je jedno od glavnih središta s velikim brojem potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu glavni grad Santiago de Chile, u koji su se potomci hrvatskih iseljenika počeli doseljavati u prvoj polovici XX. st.

Urbanitet, kao pitanje grada XXI. st. ključna je tema postmoderne književnosti, a kada govorimo o egzilantskoj književnosti, to područje je specifično vezano uz prostor koji, iako izvorno tuđi prostor, u globaliziranom i multikulturnom okruženju potiče stvaranje hibridnih formi identiteta. Urbanitet utječe na način inkluzije migranata, te je usko povezan i uz sociološka

² Prilikom registra Hrvata pri dolasku u Čile, zbog nepoznavanja dijakritičkih znakova slavenskih jezika, mnoga su imena prilagođena hispanskom alfabetskom sustavu, pa je svim prezimenima koja završavaju na –ić promijenjen dočetni slog u –ic ili –ich, š u s, ž u z (Eterovic umjesto Eterović, Mihovilovich umjesto Mihovilović, Skármeta umjesto Škrmeta, Stambuk umjesto Štambuk itd). Osobna imena također su u velikoj mjeri hispanizirana, pa tako primjerice Petar postaje Pedro, Pavao se mijenja u Pablo i sl. U ovom radu većinom su korištene originalne, hrvatske verzije prezimena Čileanaca hrvatskog porijekla koje uključuju dijakritičke znakove.

istraživanja razvoja gradova, posebice velegrada, disciplina poznata i pod nazivom sociologija grada, odnosno urbana sociologija. Preteča ove discipline bio je njemački sociolog Georg Simmel (1858. – 1918.) koji se posebno bavio razvojem metropola i njihovim utjecajima na međuljudske odnose. Njegov učenik Robert E. Park (1864. – 1944.), utemeljitelj je Čikaške škole urbane sociologije koja se razvila u prvim desetljećima XX. st. u SAD-u, u migrantima napućenom gradu Chicagu (Čaldarović, 2012: 14). U okviru ove škole, koja je ujedno zaslužna i za razvitak i implementaciju prvih kvalitativnih metoda istraživanja, naglasak je stavljen na poziciju marginalnog čovjeka, odnosno stranca, te njegovu prilagodbu načinima života u velegradu. Migrantskom tematikom u urbanoj sredini naročito se bavio još jedan predstavnik ove škole, William Isaac Thomas (1863. – 1947.) služeći se ponajviše kvalitativnim metodama, analizom osobnih dokumenata i pisama te osobnih priča. Povezan i uz teoriju simboličkog interakcionizma, W. I. Thomas pridonosi konstruktivističkom pristupu unutar sociološke perspektive tzv. definicijom situacije poznatom pod nazivom „Thomasov teorem“³.

U kontekstu Santiago de Chilea, glavnog grada Čilea, koji sa širim područjem broji više od 8 milijuna stanovnika, tvoreći jednu multikulturnu cjelinu, prostor grada nudi pluralitet izražaja i tvorbi identiteta. Posebnost književnosti jest u tome što je ona u osnovi izrazito intimna i osobna umjetnička djelatnost, koja da bi postala javnom treba posrednika, a pronalazi ga u različitim medijima – kako institucionalnim (akademije, instituti, društva), tako i neinstitucionalnim (društvena okupljanja, čitanja poezije i sl.). Gradovi su prostori koji omogućuju da osobni književni tekst postane dostupan javnosti. Stoga je primarni fokus ovog rada konstrukcija identiteta odnosno procesa identifikacije s hrvatskom kulturom potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu. Naglasak je stavljen na potomke uključene u kulturni život glavnog grada Santiago de Chilea: članove kulturnih udruženja, umjetnike, akademske djelatnike i književnike. Pritom su u ovom radu ujedinjena dva istraživačka područja: filološka analiza književnih djela i metoda kvalitativnih istraživanja dubinskog intervjua.

U prvom dijelu rada obrađen je povijesni kontekst doseljavanja Hrvata u Čile te etnički supstrat Južne Amerike kao bitni faktori u formiranju identitetskog imaginarija mnogobrojnih

³ Simbolički interakcionizam, čiji je glavni predstavnik Herbert Mead, dio je sociološke tradicije interpretativne sociologije, a polazi od središnje ideje društvene interakcije koja prethodi svakom znanju. Stoga je znanje društveno konstruirano. Thomasov teorem s tim u skladu tvrdi da ako ljudi definiraju situaciju kao realnu, ona će biti realna u svojim posljedicama. (Afrić, 1988: 2–4)

imigrantskih skupina u Čileu. Potom je opisan povijesni presjek nastajanja kulturnih zajednica u Čileu, te književni rad potomaka hrvatskih iseljenika od početka doseljavanja. Poseban naglasak je stavljen na suvremene autore hrvatskog porijekla i njihov književni doprinos čileanskoj literaturi. U drugom dijelu rada opisani su rezultati terenskog istraživanja, dubinskih intervjua, te književno-kritičke analize suvremenih djela čileansko-hrvatskih književnika. Književna analiza tematski je povezana s rezultatima istraživanja dubinskih intervjua, te se koncentrira na ulogu transgeneracijskog sjećanja u oblikovanju kulturnog identiteta čileanskih Hrvata. U posljednjem dijelu rada obrazloženi su rezultati istraživanja, fenomen identiteta u hrvatskoj imigraciji u usporedbi s drugim sličnim istraživanjima. Obrađena je i problematika hrvatskog doprinosa čileanskoj književnosti kao teorijski *novum* koji u zadnje vrijeme počinje privlačiti pažnju književnih teoretičara. Naposljetku su iznesena zaključna razmatranja o istraživanju navedene tematike proučavanja književnosti u imigraciji.

2. Ciljevi i svrha istraživanja

Tematika književnih i kulturnih veza Hrvatske i Čilea kroz literarnu djelatnost potomaka hrvatskih iseljenika sve više zaokuplja pažnju istraživača, no unatoč tome, to područje do danas ostaje nedovoljno istraženo. Aktivnija istraživanja na temu započela su u Hrvatskoj devedesetih godina prošlog stoljeća, no postoje također brojni istraživači ove tematike u samom Čileu, koji su zbog neposrednosti i kontakta znatno doprinijeli korpusu teoretskih i povijesnih radova, a koji nam zbog manjka prijevoda, pretežito ostaju manje dostupni.

Cilj ovog rada bio je istražiti kulturnu i literarnu produkciju Čileanaca hrvatskog porijekla koji danas žive i stvaraju u visoko urbaniziranoj cjelini glavnog grada Santiago de Chilea. Istražili smo povezanost hrvatske kulture i identiteta čileanskih pisaca hrvatskog porijekla u suvremenom kontekstu multikulturnog i visoko urbaniziranog središta glavnog grada Santiago de Chilea. Istraživačka pitanja kojima smo se vodili u istraživanju su:

Postoji li element samoidentifikacije u literarnoj djelatnosti čileanskih književnika hrvatskoga porijekla s hrvatskom kulturom, poviješću i književnošću? Možemo li pisce koji sada pripadaju već drugoj, trećoj i četvrtoj generaciji potomaka izvornih hrvatskih iseljenika, koji ne govore hrvatski jezik, ali ga „pamte“ u svojim djelima, svrstati i u hrvatsku književnost? Kakav je utjecaj i uloga glavnog grada Santiago de Chilea, kao visoko urbaniziranog središta Čilea na književnu produkciju i kreiranje identiteta hrvatske zajednice? Kakav je utjecaj literarne produkcije čileanskih književnika hrvatskog porijekla na osjećaj pripadnosti hrvatskom identitetu i kulturi?

3. Povijesni kontekst Hrvata u Čileu

3.1. Migracijski uvjeti (privlačni i potisni čimbenici)

U XIX. st. glavna gospodarska djelatnost u hrvatskim obalnim krajevima bio je uzgoj i prerada vinove loze. Nakon potpisivanja vinske klauzule između Austro-Ugarske Monarhije i Italije 1891. godine, kao dio trgovinskog ugovora kojim su smanjene carine na uvoz talijanskog vina, većina je proizvođača vina iz Dalmacije ostala bez prihoda (Antić, 1988: 421). Nepovoljnoj ekonomskoj situaciji pridonijele su i bolesti vinove loze, prvenstveno filoksera a potom i peronospora, uslijed kojih su brojni vinogradi u Dalmaciji uništeni. Velik broj stanovnika obalnih krajeva tada je bio prisiljen na pronalazak novih metoda preživljavanja koje su uključivale masovne migracije u europske i prekomorske zemlje. Ivan Čizmić (2005: 12) ističe kako je od 1880. do početka I. svjetskog rata iz Hrvatske iselilo gotovo pola milijuna ljudi. U prekomorske je zemlje od polovice XIX. st. do I. svjetskog rata, prema procjenama, iselilo oko 350 000 ljudi (Čizmić, 2005: 21). Najznačajnije prekomorske zemlje primateljice u tom razdoblju bile su SAD, te zemlje Južne Amerike, prvenstveno Argentina i Čile. Drugi val migracije uslijedio je između dva svjetska rata, kada je između 1921. i 1939. godine zabilježena brojka od sveukupno 195 931 iseljenih osoba, te 87 926 povratnika iz zemalja bivše Jugoslavije, od čega su 53 % bili Hrvati (Čizmić, 2005: 15–16). U tom razdoblju SAD, do tada najaktivnija zemlja primateljica započela je restriktivnu migracijsku politiku, uslijed čega su brojni iseljenici, kako iz Europe, tako i iz Hrvatske aktivnije počeli naseljavati zemlje Južne Amerike. Treći val iseljavanja nakon II. svjetskog rata trajao je od 1939. do 1948. i bio je pretežito obilježen političkim uvjetima. Od prekomorskih zemalja, Argentina je bila najznačajnija zemlja primateljica u ovom razdoblju, dok je u Čile došao manji broj političkih emigranata iz Hrvatske. Do kraja XIX. stoljeća kada započinju značajnije migracije Hrvata u ove krajeve, Južnu Ameriku također nastanjuju brojni drugi Europljani, ponajviše Talijani, Španjolci, Rusi i Poljaci, te Francuzi i Nijemci (Antić, 1988: 414). Ovaj raznolik etnički scenarij umnogome će promijeniti etničku sliku velikog dijela Južne Amerike. Jedan od najznačajnijih privlačnih faktora za masovno useljavanje u zemlje Južne Amerike bila je velika potreba za radnom snagom nastala uslijed istrebljivanja autohtonog stanovništva, bilo silom, bilo bolestima uvezenima iz Europe na koje oni nisu bili imuni. Zemlje Južne Amerike su privlačile brojne migrante nalazištima zlata u Argentini i južnim dijelovima

Čilea, u pokrajini Magellan, u Ognjenoj zemlji, te industrijom salitre na sjeveru Čilea, u gradovima Antofagasti i Iquiqueu. U Čileu su osnovane i najstarije hrvatske iseljeničke naseobine u Južnoj Americi (Čizmić, 2005: 176). Lidija Kos-Stanišić (2009: 33) navodi kako se u razdoblju od 1890. do 1900. godine u Latinskoj Americi države specijaliziraju za proizvodnju jednog do triju poljoprivrednih ili rudarskih proizvoda koje izvoze, te u isto vrijeme uvoze europsku manufakturno proizvedenu robu. Razdoblje od 1861. do 1891. godine poznato je i pod nazivom „liberalna republika“, kada za vladavine Josúa Joaquína Péreza u Čile dolaze brojni emigranti. Ekonomski centar države postaje sjeverno pustinjsko područje bogato bakrom, nitratima i guanom (prirodnim gnojivom), za kojima je vladala velika potražnja (Kos-Stanišić, 2009: 178). Autorica nadalje naglašava kako je širenju ekonomskog liberalizma u Latinskoj Americi pridonijelo i djelovanje elita, koje su bile zabrinute zbog navodne rasne inferiornosti autohtonih naroda. Naime, u to vrijeme su europski teoretičari tvrdili kako tropski krajevi nisu primjereni za visoke civilizacije, odnosno da autohtona populacija nije kvalificirana radna snaga. Zbog toga su stvoreni pogodni uvjeti, odnosno otvorena migrantska politika, posebice prema stanovnicima sjeverne Europe, koji su smatrani najpoželjnijim imigrantima zbog, kako se vjerovalo, slobodnog poduzetničkog duha. Ipak, većina imigranata je dolazila iz južnih dijelova Europe, ponajviše Portugala, Španjolske i Italije (Kos-Stanišić, 2009: 33).

3.2. Etnički supstrat Južne Amerike

Južna Amerika, iako bogate pretkolumbovske civilizacijske baštine, u povijesnom je smislu relativno mlad skup kada je riječ o konstruiranju nacionalnih identiteta. Pored Južne Amerike, termin Latinska Amerika, kako navodi Kos-Stanišić (2009: 13), u upotrebi je od XIX. st. kada Francuzi ovim nazivom obilježavaju dio južnoameričkog kontinenta kako bi legitimirali svoje djelovanje u zemljama južno od SAD-a, a odnosi se na sve zemlje romanskog govornog područja, za razliku primjerice od Britanske Gvajane i drugih bivših engleskih ili nizozemskih kolonija. U uporabi je i pojam Iberoamerika a odnosi se isključivo na španjolsko i portugalsko govorno područje. „Otkriće“ Amerike, kojim započinje jedna nova civilizacijska era u svjetskoj povijesti, imalo je za posljedicu stvaranje kompleksnog kulturološkog i identitetskog scenarija na ovom kontinentu, koje danas predstavlja jedan od najkonfliktnijih dijelova svijeta. Naime, za razliku od Sjeverne Amerike gdje je, anglosaksonskim utjecajem danas vodeće svjetske sile –

SAD-a, istrijebljen gotovo u korijen autohtoni element pretkolumbovskih naroda, u Južnoj Americi, glavna kolonizatorska sila, Španjolska, donijela je drugačiju vrstu utjecaja u ove zemlje. Iako je i u Južnoj Americi također istrijebljen velik dio autohtone populacije, također je došlo i do miješanja rasa (*mestizaje*). Osim starosjedioca, koji su u nekim zemljama uspjeli sačuvati jezgru svog identiteta i predstavljaju autohtoni element u zemljama s najvećom koncentracijom autohtonog stanovništva, poput Bolivije, Perua, Gvatemale, Ekvadora ili Meksika (Kos-Stanišić, 2009: 33), u drugim zemljama, poput Čilea i Argentine, prevladava hibridna forma nastala miješanjem autohtonog stanovništva i, u najvećoj mjeri, europskih doseljenika. Osim u andskim predjelima Perua i Bolivije, autohtoni narodi Čilea, Araukanci (Mapuche) također su se dugo opirali kolonizatorskim navadama, čak sve do 1883. godine. Kos-Stanišić (2009: 16) ističe kako je u društvima velikih imperija poput Azteškog carstva ili carstva Inka, gdje je organizacija i podjela rada bila razvijena na razini države, bilo lakše pokoriti narod koji je već naučio na pokoravanje. S druge strane, primitivnija plemena s andskih predjela Čilea poput Araukanaca, imala su drugačiji, plemenski ustroj koji im je i zbog manjeg broja i zbog diferencirane strukture, te podjele uloga omogućavao stalno uzmicanje od španjolskih kolonizatora u nepristupačne andske predjele. Osim dijela stanovništva koji se dugo opirao invaziji kolonizatora, i drugog koji je potpuno istrijebljen, određeni dio populacije autohtonog stanovništva podlegao je dominaciji, iz čega je nastala etnička sinteza utjelovljena u figuri mestika, danas dominantna na južnoameričkom kontinentu. Ljubomir Antić (1988: 414) napominje kako će se ta etnička sinteza odvijati sporo i sve do naših dana, a dolaskom afričkog stanovništva, te miješanjem s autohtonim i europskim stanovništvom stvara se šarolika paleta etnija. Među njima su na počecima osvajanja bili dominantni prvenstveno bijelci, odnosno kolonizatori Španjolci, zatim kreoli, potom mestici, mulati, zambi⁴ te autohtono stanovništvo (*indígenas*). Rezultat ovog miješanja nastalog u izrazito konfliktnim uvjetima doveo je do stvaranja novog elementa u etničkom scenariju, te posljedične klasne podjele na „hispansko“ stanovništvo na jednoj strani, i sve ostale na drugoj. Ta podjela bila je temelj ekonomskih i društvenih odnosa. Feudalni model prenesen je iz Europe u Južnu Ameriku u donekle modificiranom obliku, utjelovljenom u ekonomskom modelu *encomiende*, a kasnije i u modelu *hacijende*. *Encomienda* je bila društvena institucija nastala na samim počecima kolonizacije, pri čemu je španjolska kruna dodjeljivala doseljenicima (kolonizatorima) kao

⁴ Kreol je naziv za Španjolce rođene u Južnoj Americi, mestici su djeca bijelog oca i majke starosjedioca, mulati nastaju miješanjem bijelaca i crnaca, a zambi crnaca i autohtonog stanovništva.

nagradu ili naknadu određenu skupinu autohtonog stanovništva koji su radili na posjedima i plaćali poreze. Antić (1988: 414) navodi kako će pečat ideologiji i kulturi davati „kreolska oligarhija koju predstavljaju bijeli starosjedioci. Njih karakterizira potpuno potcjenjivanje autohtonih pretkolumbovskih kultura i nekritičko prihvaćanje kultura Iberijskog poluotoka“. Čileanski povjesničar Gabriel Salazar (1989: 21) naglašava kako su španjolski kolonizatori u to vrijeme bili klasa radnika i siromašni sloj, koji su iz Španjolske nakon financijskog bankrota, simultanog feudalizmu i apsolutističkoj monarhiji, emigrirali u Južnu Ameriku u potrazi za boljim uvjetima života. U tom su procesu, pored borbe za bolji socioekonomski položaj, u isto vrijeme učili i tehnike kolonizatorskih poduzetnika. U takvom kolonizatorskom društvu u nastajanju, pored usustavljivanja novog društvenog poretka koji bi trebao oformiti disciplinu radničke klase, suprotstavlja se nespretnost kolonizatora koji se pokušavaju transformirati u kapitalističku buržoaziju. Drugim riječima, ovi siromašni kolonizatori došli su u novu zemlju kako bi postali „gospoda“, jer taj status nisu mogli postići u vlastitoj zemlji. Taj je proces uključivao dvostruki izazov za usustavljivanje dviju dominantnih klasa jednog novog društva. Sociolog Danilo Martuccelli (2010: 122) pak napominje kako se korijen identitetskog imaginarija zemalja Latinske Amerike, a time i Čilea nalazi u *conquisti*, odnosno u hispanskom osvajanju Novog svijeta. Naime, taj nasilni prijelom između rasa, bjelačke i „indijanske“, doveo je do stvaranja mestika⁵. Ovaj kulturni narativ koji je izgradio i gradi povijesno sjećanje latinskoameričkog bića, stvorio je permanentno ambivalentnu sliku vlastite kulture kao nečeg stranog, neautentičnog i tuđeg. Pitanje identiteta u ovako složenoj etničkoj stvarnosti, osobito će biti važno i za mnogobrojne europske doseljenike i njihove potomke iz XIX. i XX. st., koji će sačuvati svoj kulturni i povijesni identitet. Dominacija španjolskih kolonizatora i njihovih potomaka kreola koji su tvorili elitu, otvorila je put rasizmu koji je na ovom kontinentu još uvijek snažno prisutan. Osim kulturnog i ekonomskog postkolonijalnog naslijeđa, u zemlji s najvećim brojem europskih migranata, danas se Čile, pored Argentine smatra jednom od zemalja Južne Amerike s najizraženijim rasizmom (Zapata Silva, 2019.). Također, upravo u vremenu doseljavanja mnogobrojnih europskih migranata u XIX. st. gotovo su u potpunosti istrijebljeni i ostali autohtoni narodi Čilea, poput naroda Chango, Aimara

⁵ „Pozicioniranje mestika u kolonijalnom društvu izrazito je kompleksno pitanje koje nema ujednačenu povijest: neki su mestici zaista postajali društveno mobilni kulturacijom u kreolski milieu, dok je ipak većina bila prepoznata kao niži rasni i društveni sloj. O tome svjedoče i povijest ustanka Miguela Hidalga y Costille iz 1810. godine kao i društvene nedaće miješanog stanovništva u vrijeme porfirizma. Dakle, nužno je razgraničiti prihvatljivost miješanosti iz pozicije kolonijalnog gledišta kad je riječ o kulturaciji mestika od miješanosti kao principa heterogenosti Latinske Amerike.“ (Lončar, Županović, 2014: 80)

i Atacamci na sjeveru, te Alcalufa, Yagán, Huilichi i drugi na jugu zemlje (Lovrenčić, 2013: 51). Brojni migranti koji su u Čile stizali u većim skupinama, stvorili su posebne kolonije ili naseobine gdje su sačuvali kulturni identitet koji je prenošen generacijama. Značajnije kolonije, poput talijanske ili njemačke, koje su u Čile stizale uglavnom s već stečenim kapitalom, funkcionirale su kao zatvorena društva, nisu se previše miješali s autohtonim stanovništvom, te su osim kulture, u velikoj mjeri sačuvali i jezik. S druge strane, Hrvati pristigli u Čile, koji su u najvećoj mjeri bili ekonomski migranti u potrazi za boljim uvjetima života, bili su većinom neobrazovana i radnička populacija. Oni su se, za razliku od bogatijih migrantskih skupina, vrlo brzo prilagodili novonastalim uvjetima. Osim otvorene migracijske politike zemlje primateljice koja je pospješila ubrzane akulturacijske i asimilacijske procese, Marina Perić (2004: 244) ističe kako su još dva bitna faktora omogućila brzu integraciju hrvatskih doseljenika u Čile. Prvi se odnosi na liberalnu politiku Čilea koja je omogućila školovanje djece iseljenika u čileanskim školama. Drugi faktor tiče se sklapanja brakova pripadnika hrvatske imigrantske skupine s Čileancima i Čileankama te drugim iseljeničkim skupinama, što je posljedično dovelo do nestanka hrvatskog jezika.

3.3. Prvi Hrvati u zemljama Južne Amerike i stvaranje kolonija u Čileu

Prvi Hrvati u zemljama Južne Amerike bili su najvjerojatnije mornari na brodovima španjolske krune u XVI. stoljeću kada također započinje i djelovanje europskih misionara. Korčulanin Vinko Paletin (1508. – 1571.) jedan je od prvih pomoraca i istraživača u Americama, poznat po svojoj raspravi *O pravu i opravdanosti rata što ga španjolski vladari vode protiv naroda Zapadne Indije*. Prvo je došao u luku Santo Domingo na Haitiju, odakle je krenuo prema Yucatánu u Meksiku (Polić-Bobić, 1993: 65). Opravdavajući masovno pokrštavanje autohtone populacije ušao je u sukob s tada poznatim misionarom Bartoloméom de las Casasom koji je jedan od rijetkih koji se zalagao za mirno pokrštavanje i branio prava autohtonog stanovništva. Drugi poznati Hrvat u Americi bio je misionar Ferdinand Konščak, koji je 1730. godine stigao u Vera Cruz, a njegova je zasluga bila otkriće da je Kalifornija poluotok, a ne otok kako se do tada mislilo. Dubrovački trgovci, dobro povezani sa španjolskom krunom, također su jedni od prvih Hrvata pristiglih u zemlje Južne Amerike, a Antić (1988: 417) bilježi kako je najvjerojatnije prvo poznato ime bilo Basilije Basiljević: dubrovački trgovac koji je 1537. došao u Peru. Prvi Hrvat za kojeg se zna da je došao u Čile 1872. godine bio je Petar Zambelić, pomorski kapetan iz Kotora (Čizmić, 2005:

176). Od svih južnoameričkih zemalja, u Čileu su osnovane prve naseobine Hrvata, prvenstveno u Punta Arenasu i Porveniru na jugu Čilea. Lančane migracije bile su karakteristične u ono doba, pa tako u Čileu, kao i u Boliviji, možemo pronaći u najvećoj mjeri potomke iseljenika s Brača, u Argentini pretežito Hvarane, a u Peruu Dubrovčane (Antić, 1988: 417). Na sjeveru Hrvati osnivaju naseobine u gradovima Iquique i Antofagasta, jednoj od glavnih luka s razvijenom industrijom. Potkraj dvadesetih godina XX. st. nastaju nove naseobine u središnjem dijelu, u glavnom gradu Santiago de Chileu, te u gradovima Concepción, La Serena, Viña del Mar, Valdivia i Ovalle (Perić, 2004: 1197). Hrvati su na počecima doseljavanja živjeli u malom broju naselja i pretežno su se bavili istim zanimanjima. Unatoč tome što nisu živjeli u vlastitim četvrtima, bili su jako dobro povezani zbog čega se često govori kako žive u vlastitim kolonijama (Antić, 1988: 417). Iako je ekonomski i društveni status većine Hrvata na početku doseljavanja bio izrazito nizak, upornim radom i trudom većina ih se postupno uzdizala na društvenoj hijerarhiji. Od istaknutih Hrvata u Čileu s početka XX. st. bili su prvi biskup Punta Arenasa iz 1949. Vladimir Borić Crnošija, predsjednički kandidati Radomiro Tomić, osnivač Demokršćanske stranke iz 1936, te Romero i Herman Buchi-Buč (Čizmić, 2005: 178). Danas je jedan od najpoznatijih Čileanaca hrvatskog porijekla Andrónico Lukšić, poduzetnik i jedan od najbogatijih ljudi u Čileu.

3.4. Osnivanje društava i kulturna djelatnost

Osjećaju povezanosti i zajedništva pridonio je velik broj hrvatskih društava, glasila, škola i sličnih organizacija koje su brojne Hrvate, a kasnije i njihove potomke držale na okupu. U Čileu se većina Hrvata bavila trgovinskom djelatnošću, zanatstvom ili industrijom. Dok su se na jugu u početku pretežno bavili rudarskim djelatnostima, ovčarstvom te trgovinskim djelatnostima, na sjeveru Čilea, gdje je bila razvijena industrija salitre, mnogi Hrvati stvarali su udruženja, gdje su postupno u svojim rukama imali više od 50 % te industrije (Čizmić, 2005: 177). Do I. svjetskog rata, Hrvati su u Južnoj Americi osnovali četrdesetak društava, a najčešći čimbenici njihovog stvaranja, navodi Antić (1988: 423), ticali su se manjka zainteresiranosti zemlje iseljenja za njihove probleme, prostorna rasprostranjenost (Čile se proteže na 4630 km dužine), primjer organiziranja iseljenika drugih nacionalnosti te poticaji na organiziranje iz domovine. Austro-Ugarska Monarhija je pritom imala jednog predstavnika za čitavu Južnu Ameriku u Buenos Airesu u Argentini. S druge strane bilo je mnoštvo počasnih konzula koji su bili rasprostranjeni u svim

manjim naseljima s tada austrougarskim iseljenicima, od kojih su, prema procjenama, njih 90 % bili Hrvati (Antić, 1988: 418). Gotovo su sva osnovana društva u to vrijeme bila izrazito politizirana, čemu su uzrok bila brojna politička previranja u domovini, počevši s narodnim preporodom u prvoj polovici XIX. st., pa je time bio prisutan i snažan antagonizam prema Austro-Ugarskoj Monarhiji. Na početku su se osnivala društva uzajamne pomoći za pridošle Hrvate poput Hrvatskog doma u Punta Arenasu ili u Antofagasti, kako bi im se omogućila lakša prilagodba. Potom su također osnivane i druge vrste hrvatskih društava, vatrogasna društva, brojna sportska udruženja, poput Hrvatskog športskog kluba Sokol u Punta Arenasu osnovanog 1912., te istoimenih društava u Antofagasti iz 1917. i u Santiago de Chileu iz 1933. godine. Do I. svjetskog rata, aktivna društva i glasila zabilježena su na samom jugu, u Punta Arenasu, te na krajnjem sjeveru, u Antofagasti i Iquiqueu, dok je tek nakon I. svjetskog rata započeo aktivniji rad društava u glavnom gradu Santiago de Chileu. Pored toga, osnivana su i kulturno-prosvjetna društva, poput Hrvatske čitaonice u Punta Arenasu iz 1899. godine. Potom su osnovane Hrvatska škola i Hrvatsko-čileanski institut za kulturu u Antofagasti, te Hrvatsko-čileanski kulturni institut u Santiago de Chileu (Čizmić, 2005: 180). Na čileanskim sveučilištima godine 1990/91. zabilježena je brojka od 142 sveučilišna profesora hrvatskog porijekla, među kojima i tri rektora te nekolicina dekana fakulteta, od kojih su većina bili članovi Čileanske akademije znanosti i umjetnosti ili brojnih novinarskih udruženja (Čizmić, 2005: 181). Novinstvo se u Čileu počinje razvijati već početkom osamdesetih godina XIX. st., a do I. svjetskog rata zabilježena je brojka od 14 pokrenutih novina u Južnoj Americi. Prve novine *El Yugoslavo en Chile* pojavljuju se 1890. godine, a u mjesnom listu *Magallanes* izlaze također članci na hrvatskom jeziku. U Antofagasti 1902. počinju izlaziti novine *Sloboda* u tiskari Ivana Krstulovića *Imprenta Dálmata*, što su ujedno i prve novine u Čileu tiskane na hrvatskom jeziku (Antić, 1988.; Čizmić, 2005.). Na samom početku novinstva u Južnoj Americi, teme koje su prevladavale bile su se ponajviše političkih okolnosti u domovini, a manje su govorile o stvarnim iseljeničkim problemima. Na jugu, u Punta Arenasu, do I. svjetskog rata bilo je aktivno par novina, no većinom kratkog vijeka, poput lista *Male novine* (1905.), koje se danas tiskaju u Punta Arenasu u obliku informativnog biltena. Za vrijeme I. svjetskog rata najaktivniji listovi bili su *Domovina* i *Pokret* koji su aktivno zagovarali političke ideje ujedinjenja jugoslavenskih zemalja. Tijekom II. svjetskog rata u Santiago de Chileu je pokrenut list *Borba*, koji je propagirao narodnooslobodilački pokret u domovini, a u poratnim godinama izlazi glasilo *El Heraldo Yugoslavo* (Čizmić, 2005: 183).

3.5. Književna djelatnost

U više od stoljeća prisutnosti Hrvata i njihovih potomaka u Čileu, brojka književnika i kulturnih djelatnika izrazito je visoka i značajna. Do danas je u Čileu djelovalo i djeluje više od 200 književnika hrvatskog porijekla (Bezić-Filipović, 2006: 400). Većina ih potječe s krajnjeg juga, iz pokrajine Magellan. Poznata i kao zemlja pjesnika, Čile je osim nobelovaca Gabriele Mistral i Pabla Nerude, iznjedrio i brojne druge svjetski poznate pisce poput Roberta Bolaña, Isabel Allende, Vicente Huidobra, Violete Parre, José Donosa, Rubéna Daría (porijeklom iz Nikaragve) i mnoge druge. Na drugoj Kroatološkoj konferenciji održanoj 2011. godine na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu, čileanski pjesnik hrvatskog porijekla Andrés Morales Milohnić u svom predavanju *Čileanska poezija hrvatskog porijekla* sljedećim je riječima opisao rađanje poezije u Čileu:

Na tom je području snova i svakodnevnih borbi, usred najtežih oblika preživljavanja i zbog nostalgije i tuge za zemljom koju su nekada morali napustiti, zbog čuda ili zbog umješnosti magije, kao neizbježna pratilja neimaštine i sreće, rođena poezija. (Morales Milohnić, 2014: 295)

U ovom kompleksnom krajobrazu hrvatska prisutnost u čileanskoj književnosti zauzima značajno mjesto zabilježeno i u čileanskim antologijama i prikazima. Tako primjerice Ernesto Livačić Gazzano (2000: 62) napominje kako u pregledu *La novela histórica en Chile* (Povijesni roman u Čileu, 1949.) José Zamudio spominje Arthura Givovicha, čileanskog dramatičara i književnika hrvatskog porijekla. Imena hrvatskih književnika spominju se i u antologiji Raúl Castro Silve, *Evolución de las letras chilenas* (Evolucija čileanske književnosti, 1960.), te u *Historia de la novela hispanoamericana* (Povijest hispanoameričkog romana, 1972.) Čedomila Goića. U kompilaciji *¿Quién es quien en las letras chilenas?* (Tko je tko u čileanskoj književnosti?, 1976. – 1985.) također se prikazuju biografije nekolicine čileanskih književnika hrvatskog porijekla. Ovi su se pisci pritom okušali u svim književnim žanrovima; od proze, poezije, esejistike, drame, putopisa i memoara, pa do velikog broja teorijskih i povijesnih radova, od kojih su dvojica dobitnici prestižne Nacionalne nagrade za književnosti: Roque Esteban Scarpa i Antonio Skármeta. Čedomil Goić (2012.) će u svom radu *Bibliografía de autores chilenos de ascendencia croata 1882-2012* (Bibliografija čileanskih autora hrvatskog porijekla 1882. – 2012.) sastaviti jezgrovit popis svih književnih, umjetničkih i teorijskih djela Čileanaca hrvatskog porijekla koja su nastala od kraja XIX. do početka XXI. st. Također će predložiti kronološku

podjelu ovih pisaca po naraštajima. Tako primjerice navodi kako su prve pojave književnosti Hrvata započele već krajem XIX. st., dok prvu generaciju pisaca rođenih između 1905. i 1919. godine obilježava masovna imigracija. Nakon nje slijedi naraštaj '57 – generacija književnika rođenih između 1920. i 1934. godine. Naraštaj '72 obuhvaća sve književnike rođene između 1935. i 1949. godine, koja će se kasnije pojaviti u literaturi i kao generacija osamdesetih, ili generacija državnog udara. Sljedeći su naraštaj '87, naraštaj 2000, te najmlađi naraštaj književnika rođenih između 1980. i 1994. godine.

3.5.1. Prvi poznati čilo-hrvatski književnici

Iako je u početku čileanska književnost bila ne više nego odraz ponajviše španjolskih i drugih europskih uzora, kako napominje Ernesto Livačić Gazzano u *Kratkom pregledu razvoja čileanske literature*, već krajem XIX. st. javljaju se autentični odrazi čileanske književnosti poput primjerice modernizma na čelu s Rubénom Daríjom ili kasnije, početkom XX. st., kreacionizam Vicente Huidobra (Livačić Gazzano prema Ljubetić, 2000: 16). Nikaragvanac Rubén Darío, koji je svojim djelom *Azul* (1888.) smatran i utemeljiteljem modernizma, iako porijeklom iz Nikaragve, dosta je vremena živio u Čileu, gdje je njegov književni utjecaj na čileansku književnost bio presudan. Početkom XX. st. javljaju se i druga velika imena čileanske književnosti poput Gabriela Mistral, Vicente Huidobra ili Pabla de Rokhe. U razdoblju druge polovice XIX. st. s pojavom realizma, u Čileu se javljaju i njegove inačice: kostumbrizam i kreolizam (Livačić Gazzano prema Ljubetić, 2000: 16). Već tada, na samim počecima doseljavanja, započinje književna djelatnost prvih hrvatskih imigranata poput Artura Givovicha (1855. – 1905.), prvog poznatog književnika hrvatskog porijekla. Ovaj je književnik ujedno i jedan od najvažnijih autora navedenog kostumbrizma, čija su temeljna obilježja vezanost za zemlju, prikazi života na selu, narodnog folklora, te detaljistički i realistički prikazi života (Díaz Arrieta prema Livačić Gazzano, 2000: 63). Kazališna djelatnost u Čileu započinje u prvom desetljeću XX. st., no primjerice Arturo Givovich već 1887. godine piše dramu *Todos, menos solterona* (Sve, ali ne usidjelica) koja je dobila nagradu na natječaju Akademije lijepih umjetnosti. Njegov roman o pacifičkom ratu *El rigor de la corneta* (Neumoljivost vojničke trube, 1888.), kako navodi Ljubetić (2009: 156) uprizoren je i za kazališnu publiku. Pored njega, drugi poznati književnik hrvatskog porijekla u Čileu, Lucas Bonačić-Dorić (1884. – 1960.), vezuje se uz drugi spomenuti pravac, kreolizam, koji

će najviše doći do izražaja u prozi i drami, a njegov karakterističan izričaj očituje se u telurskim motivima i pretjeranom isticanju regionalnih obilježja (Livačić Gazzano, 2000: 63). Pisao je povijesne romane: *Oro maldito* (Prokleta zlato, 1941.) s tematikom hrvatskog iseljeničtva, te *Panorama de tierras bravías* (Pogled na neobuzdane predijele, 1959.), priča uvrštena i u *Antología de cuento magallánico* (Antologija kratke priče Magellanesa, 1952.). U to vrijeme djelovao je i Slovak Martin Kukucin (pravo ime Mateo Benzur) (1860. – 1928.). Bio je liječnik koji se, došavši u Punta Arenas, brzo inkorporirao u hrvatsku koloniju. Također je ostavio značajan trag na hrvatsku imigraciju svojim istraživačkim radom i proznim ostvarenjima u kojima se bavio tematikom hrvatskog iseljeničtva i motivima iz dalmatinskog kraja, primjerice u romanima *La madre llama* (Mati zove, 1927.), *La casa en la ladera* (Kuća na obronku) ili *Los pasos por la Patagonia* (Hod po Patagoniji).

3.5.2. Književnost čilo-hrvatskih književnika u XX. st.

Polovicom XX. st. kada se u čileanskoj književnosti javljaju svjetski poznata imena književnika poput Pabla Nerude, Joséa Donosa, Violete Parre, u Čileu se pojavljuju i imena čileanski književnika hrvatskoga podrijetla, većinom izravnih doseljenika ili prve generacije potomaka hrvatskih iseljenika, ponajviše s otoka Brača. Primjerice, Antonio Rendić Ivanović (pseudonim Ivo Serge) (1896. – 1993.) rođen je na Braču, ali se vrlo rano preselio s roditeljima na sjever Čilea, u Antofagastu. Bio je pjesnik mistične i religiozne tematike, ali je isto tako pisao o krajoliku i sjećanjima na rodni Brač i pretke. Među brojnim knjigama stihova ističu se primjerice *Renglones íntimos* (Prisni kutci, 1930.), *El alma de terruño* (Duša rodne grude, 1940.), *Penitud* (Patnja, 1958.), *Paz* (Mir, 1961.), i druge. Njegova nećakinja Amalia Rendić García (1928. – 1986.) bila je spisateljica dječjih romana i priča. Pisala je i romane za odrasle, poput *Hierro amargo* (Gorki žig, 1960.) gdje obrađuje i nekoliko likova hrvatskih doseljenika, te djelo *Los pasos sonámbulos* (Mjesečarski koraci, 1975.). Još jedna poznata književnica hrvatskog porijekla, Pepita Turina (1909. – 1986.), bila je utemeljiteljica Eksperimentalnog kazališta na Čileanskom sveučilištu. Od ranih dana počinje pisati brojne kazališne, filmske i glazbene eseje te razne

pripovijetke⁶. Novina koju uvodi u esejistiku, kako naglašava Livačić Gazzano (2000: 66), su tzv. multidijalozi u kojima raspravlja o raznim temama s poznatim osobama poput redatelja, filozofa, pisaca i koje ona sabire u svojim djelima *MultiDiálogos* (1977.) i *Multidiálogos sobre el matrimonio, la familia y sus prismas* (Multidijalozi o obitelji, braku i njihove prizme, 1985.). U romanima iz rane faze, *Un drama de alma* (Drama duša, 1934.), *Zona íntima: la soltería* (Intimna zona: Samački život, 1941.), istaknute su figure ženskih likova ali i mračni pogledi na život. Osim toga, 1960. godine uredila je zbirku *Seis cuentos de los escritores chilenos yugoslavos* (Šest pripovijetki čileansko-hrvatskih pisaca) u koju, osim jedne vlastite, uključuje izbor priča čileanskih pisaca hrvatskog porijekla: Francisca Berzovića, Zlatka Brnčića, Simona Eterovića, Dominga Mihovilovića i Antonija Skármete. Ljubetić (2009: 157) kao jedno od imena koje je ostavilo značajan trag na čileansku kazališnu scenu navodi i Dinku Ilić de Villaroel (1909. – 1970.) iz Antofagaste. U pedesetim godinama XX. st. napisala je šest dramskih tekstova, uz niz pjesama i romana. Primjerice, njezinu dramu *La Casa en el cieno* (Kuća u blatu, 1951.) izvodi Čileansko-američki institut za kulturu. Godine 1955. za dramu *Campamentos* (Naselja, 1955.) dobila je nagradu i Zlatnu medalju Općine Antofagasta. Rajmund Kupareo (Vrboska na Hvaru, 1914. – Zagreb, 1996.), sveučilišni profesor, teoretičar i pisac, iako rođen na Hvaru, dugo je vremena boravio u Čileu. Pisao je poeziju i prozu te filozofska i teološka djela na hrvatskom i španjolskom jeziku, ali i dramske tekstove biblijske tematike: *Pasión de Cristo* (Kristova muka, 1948.), *Creaciones humanas* (Ljudsko stvaralaštvo, 1966.), *Prebivao je među nama* (1985.). Na Papinskom katoličkom sveučilištu u Santiagu de Chileu bio je također u više navrata dekan, prorektor, te jedan od osnivača Odsjeka za estetiku 1968. godine te Instituta za estetiku 1971. na istom sveučilištu⁷. Roque Esteban Scarpa (1914. – 1995.) bio je također pjesnik, sveučilišni profesor, te predsjednik Čileanske akademije, ali i dobitnik Nacionalne nagrade za književnost. Pisao je poeziju⁸, eseje, kazališna djela te autobiografsku prozu. 1942. godine piše dramu u stihovima *Las figuras del tiempo* (Figure vremena). U isto vrijeme Zlatko Brnčić (1920. – 1973.)

⁶ Neke od njezinih pripovijetki Jerko Ljubetić prevodi na hrvatski: „Žena koja nije htjela vidjeti sunce“ (La mujer que no quiso ver el sol) u ogledu Hrvatska/Čile (2000.), potom „Božićne priče“, 2004., „Tri božićne i još jedna priča“, 2004., u časopisima Književna Rijeka i Dubrovnik.

⁷ Neka od njegovih djela u polju estetike objavljena za vremena provedenog u Čileu su: „El valor de arte – Axiología estética“ (Vrijednost umjetnosti – Aksiologija estetike), gdje kasnije uključuje i apendiks o Filmologiji, „Creaciones humanas I. La Poesía“ (Ljudsko stvaralaštvo I. Poezija); „Creaciones humanas II. El drama“ (Ljudsko stvaralaštvo II. Drama). U časopisima Aísthesis i Anales objavljivao je eseje o kritici umjetnosti, estetici romana, arhitekture, slikarstva, kiparstva, baleta i glazbe. (Ivelić Kusanović, 1977: 49)

⁸ Na hrvatski Jerko Ljubetić prevodi djelo „Pjesme“ u časopisu Mogućnosti, 1995.

zajedno s Domingom Mihovilovićem Rajčevićem (pseudonim Tessier) (1918. – 2014.), pokreće Eksperimentalno kazalište čileanskog sveučilišta (Teatro Experimental de la Universidad de Chile) koje će se neko vrijeme zvati i Nacionalno čileansko kazalište (Teatro Nacional Chileno). Domingo Mihovilović je bio i upravitelj tog kazališta od 1974., koje će naposljetku biti nazvano Kazališni institut čileanskog sveučilišta (Instituto de Teatro de la Universidad de Chile - ITUCH). Drama Zlatka Brnčića *Elsa Margarita* bilo je prvo djelo koje je Eksperimentalno kazalište izvelo u zemlji i inozemstvu 1943. godine (Ljubetić, 2009: 156). Domingo Mihovilović-Tessier u jednoj od svojih najpoznatijih drama *Amor y humor del teatro* (Ljubav i humor kazalištu, 1995.), duhovitoj kazališnoj autobiografiji, osvrće se i na pojedine Hrvate u crticama iz kazališnog života (Ljubetić, 2009: 157). Za dramu *N.N.* (1965.) dobiva nagradu Društva čileanskih književnika. Njegova pripovijetka *Linda*⁹ objavljena je u zbirci *Seis cuentos de los escritores yugoslavos* (1960.). Njegove ostale značajnije drame su: *Tercer piso al fondo* (Treći stan na dnu, 1966.), *Tablas, laminas, alambre de púas y demás* (Daske, metalne ploče, bodljikava žica i... tmuša i tma, 1973.)¹⁰. Kostumbristički dramski tekst o životu hrvatskih iseljenika pod nazivom *Luka Milić, el cirujano* (Luka Milić, liječnik kirurg, 1975.)¹¹ nastao je na temelju jednog poglavlja knjige *Desde lejos para siempre* (Izdaleka zauvijek, 1966.) njegova brata Nicolása Mihovilovića Rajčevića. Tu je dramu na scenu u Punta Arenasu postavio Juan Uršić Ljubetić (Ljubetić, 2009: 166). Nicolás Mihovilović Rajčević (1916. – 1986.), iz Punta Arenasa, jedan je od najznačajnijih književnika hrvatskog porijekla starije generacije. Većinom je pisao prozu urbane tematike. Od njegovih djela ističe se trilogija sačinjena od romana različitih tematika. Prvi roman *Desde lejos para siempre* (Iz daleka zauvijek, 1966.)¹², roman je s autobiografskim motivima te opisuje doseljenje bračke obitelji u Čile. Druga dva romana iz trilogije su još: *Entre el cielo y silencio* (Između neba i tišine, 1974.)¹³ i *En el último mar del mundo* (Po moru na kraju svijeta, 1978.). Fernando Josseu Eterović (1924. – 2016.), dramatičar i teatrolog, jedno od popularnijih imena čileanske kazališne scene prve polovice XX. st., slavu je stekao dramom *El prestamista* (Lihvar, 1956.) koja se izvodila više od pet desetljeća na kazališnoj pozornici (Ljubetić, 2009: 158). Nazivan i čileanskim Molièreom, neka

⁹ U prijevodu J. Ljubetića: „Linda“, Hrvatska/Čile, 2000.

¹⁰ U prijevodu J. Ljubetića: „Daske, metalne ploče, bodljikava žica i... tmuša i tma“, *Mogućnosti* 3,4, 1993.

¹¹ Prijevod J. Ljubetića objavljen je u knjizi zajedno s pričama njegova brata Nicolása Mihovilovića „Ludi Keko“, 2005.

¹² U prijevodu Jerka Ljubetića, „Iz daleka zauvijek“, 2003.

¹³ Prijevod ulomka iz ovog romana pod nazivom „A što sad?“ donosi u prijevodu Jerko Ljubetić u časopisu Hrvatska obzorja, 1994.

od njegovih poznatijih djela su još i *César* (1950.), *Esperaron el amanecer* (Čekali su svanuće, 1950.), *La torre de marfil* (Kula bjelokosna, 1957.), *La mano y la gallina* (Ruka i kokoš, 1974.) i dr. (Lovrenčić, 2013: 96-7). Sergio Vodanović (1926. – 2001.) bio je, po čileanskom teatrologu Juanu Andrésu Piñi, jedan od najboljih čileanskih dramatičara pedesetih godina XX. st, koji je modernizirao čileansku dramu, uvodeći već 1941. Stanislavskog na teatrološku scenu (Ljubetić, 2009: 158, 161). Iako rođen u Splitu 1926. godine, cijeli je život proveo u Čileu, gdje je njegov kazališni opus ostavio snažan trag na čileansko kazalište. Neka od njegovih poznatijih djela su komedija *Viña: Tres comedias en traje de baño* (Viña: tri jednočinske komedije u kupaćem kostimu, 1963.) sastavljena od djela *El delantal blanco* (Bijela pregača, 1963.), *La gente como nosotros* (Ljudi kao mi, 1977.), *Las fugitivas* (Izgnanice, 1965.). Ostala značajnija djela su mu *Igual que antes* (Isto kao prije, 1972.) i *Girasol* (Suncokret, 2000.)¹⁴. U njegovim djelima, kako ističe Ljubetić, „hrvatski“ motivi nisu prisutni kao u nekih drugih književnika, no

Odnos prema starom zavičaju svojih očeva poprima, kao što to kaže Antonio Skármeta, mitska obilježja iznjedrena iz nostalgичnih osjećaja starih iseljenika; konačno, i Vodanović oporučuje da mu se dio posmrtnog pepela prospe u more ispred očeva rodnoga mjesta. (Ljubetić, 2009: 158)

Desenka Vukasović de Draksler (1935. – 2011.), iz Punta Arenasa, bila je pjesnikinja te spisateljica kratkih priča. Poezija joj je, kako navodi Lovrenčić (2013: 99) obilježena osjećajnim, čitljivim i spontanijim jezikom u kojoj važno mjesto zauzima i tema migracija koja najviše dolazi do izražaja u pjesmi *El inmigrante* (Useljenik) koja govori o teškom putu brojnih hrvatskih useljenika u Čileu. María Cristina Uršić Leal (1939. – 1985.), manje poznata, no ipak značajna pjesnikinja iz Punta Arenasa po kojoj danas ime nosi nagrada za pjesništvo *Premio Maria Cristina Ursic*. Objavila je zbirku pjesama *Mano fugaz* (Nestalna ruka, 1980.). Njezina poezija obilježena je motivima samoće i mističnom potragom za Bogom, prisutnima primjerice u pjesama *Compañero* (Priatelj) i *Lejanía* (Daljina). Ágata Gligo (1936. – 1997.) bila je odvjetnica i spisateljica, a njezina najistaknutija književna ostvarenja su romani *María Luisa* (María Luisa Bombal, 1985.) i *Mi pobre tercer deseo* (Moja skromna treća želja, 1990.), u koje uključuje transgeneracijsko sjećanje svog djeda i njegova dolaska u Magellan 1924. godine. Nicolás Viel (1938.), brat spisateljice Ágate Gligo, po struci agronomski inženjer, objavio je jednu zbirku pjesama *Tiempo color nostalgia* (Vrijeme boje čežnje, 1978.). U jednoj od pjesama pod nazivom

¹⁴ U prijevodu Jerka Ljubetića, „Drame“, 2019.

Brač, do izražaja dolazi motiv iseljeničke nostalgije za domovinom predaka. Emilia Toro Leontić (1951.), prvenstveno je liječnica, no također i pjesnikinja. Objavila je nekoliko zbirki pjesama: *Voces subterráneas* (Podzemni glasovi, 1983.), *Poemédica* (1987.), *A ojos cerrados* (Zatvorenih očiju, 1988.) y *Territorios secretos* (Tajna područja, 1992.) koje su prevedene na više svjetskih jezika. Pored navedenih književnika, Livačić Gazzano i Lovrenčić još nabrajaju i sljedeće: Vicente Borić Crnošija (1907. – 1986.), Francisco Berzović (Brzović) (1913. – 1996.), Simon Eterović (1912. – 1973.), Yerko Moretić Castillo (1926. – 1972.), Boris Tocigl Segá (1936. – 2012.), Dinko Pavlov Miranda (1943. – 2010.) i druge.

3.5.3. Suvremeni čilo-hrvatski književnici

Mlađa generacija čileanskih književnika, obilježena diktaturom Augusta Pinocheta, koja je trajala od 1973. do 1990. godine¹⁵, nazvana je generacijom državnog udara ili generacijom osamdesetih. Glavna obilježja ove generacije, kako navodi književnik Ramón Díaz Eterović (2000: 75) u svom osvrtu *Nova čileanska proza: doprinos prozaika hrvatskog porijekla*, popraćene naglim prekidom demokracije su: cenzura, tiskanje u vlastitoj naknadi, uskraćene slobode izražavanja te pisanje u egzilu, što je za neke autore, poput Antonija Skármete, igralo veliku ulogu u njihovom književnom razvoju. Neka od najznačajnijih imena čileanskih autora ove generacije su: Jorge Calvo, Sonia González Valdenegro, Gonzalo Contreras i drugi. U ovu generaciju se također ubraja i nekolicina književnika hrvatskog porijekla poput Antonija Skármete (1940.), Juana Mihovilovića Hernández (1956.), Eugenija Mimice Barassija (1949.) i Ramóna Díaza Eterovića (1956.). Većina pripadnika ove generacije pripada također suvremenoj čilo-hrvatskoj literaturi, a osim navedenih, u Čileu danas djeluju i sljedeće književnice i književnici: Astrid Fugellie Gezan (1949.), Guillermo Mimica (1952.), Patricia Štambuk (1951.), Andrés Morales Milohnić (1962.), Christian Formoso Bavich (1971.), Óscar Barrientos Bradašić (1974.), Niki Kušćević Ramírez (1964. – 2019.), Marco Antonio Bartičević Sapunar (1952.) i drugi. Pored ovih istaknutijih i aktivnijih imena čileanskih književnika hrvatskog porijekla u čileanskoj književnosti

¹⁵ Iako je Čile jedna od prvih latinskoameričkih zemalja koja je uvela demokratske institucije, u njezinoj političkoj povijesti su se često naglo izmjenjivala razdoblja vladavine diktature i demokratskih sustava. Nakon socijalističke vladavine Salvadora Allendea (1970. – 1973.), dolazi do vojnog udara, kada uz pomoć CIA-e vlast preuzima general Augusto Pinochet. Bio je to jedan od najkrvavijih vojnih udara u povijesti Latinske Amerike, a za vrijeme Pinochetove vladavine, kao posljedica državne represije, ubijeno je oko 3000 Čileanaca, neistomišljenika vladajućeg sustava (Kos-Stanišić, 2009: 184-185).

prisutna su također sljedeća imena: Eliana Yáñez Eterović (1949.), Ángelo Mladinić Nelson (1949.), Mario Banić Illane (1950.), Jaime Bristilo Cañón (1969.), Francisco Martinovich (1987.) i brojni drugi. Radi se većinom o drugoj, trećoj ili četvrtoj generaciji potomaka hrvatskih iseljenika s otoka Brača ili iz drugih mjesta iz Dalmacije, a većina ih je rođena u Punta Arenasu na jugu Čilea. Ipak, velik dio ovih književnika je aktivan u kulturnom, gospodarskom i administrativnom središtu Čilea, glavnom gradu Santiago de Chileu.

Antonio Skármeta (Škrmeta) Vraničić (1940.), rođen je u Antofagasti, te je kao i brojni drugi čileansko-hrvatski pisci rodом s otoka Brača. Dramatičar i pisac kratkih priča, jedan je od poznatijih čileanskih književnika, te najpoznatiji i najprevođeniji pisac hrvatskog porijekla, čija su djela prevedena na dvadesetak svjetskih jezika. Za vrijeme diktature Augusta Pinocheta bio je prisiljen otići u egzil sa svojom obitelji, prvo u Argentinu i u SAD, kasnije u Njemačku, gdje je živio 13 godina i radio kao sveučilišni profesor u Berlinu. Iako je pretežito prozni pisac, piše i scenarije za film i televiziju, te je ujedno redatelj i autor radijskih drama. Pripovijetke većinom piše u prvom licu s ponekim autobiografskim elementima. Livačić Gazzano (2000: 68) naglašava kako je kritika u njemu prepoznala „stil kojim vrlo vješto kombinira neposredni i pjesnički jezični izraz, čovječnost i maštovitost nadahnuća“. Neke od njegovih značajnijih zbirki pripovijedaka su: *El entusiasmo* (Ushićenje, 1967.), *Desnudo en el tejado* (Gol na krovu, 1969.), *El ciclista de San Cristóbal* (Biciklist sa San Cristóbalu, 1973.) i druge. Prvi roman *Soñé que la nieve ardía* (Sanjao sam da snijeg gori, 1975.) napisao je za vrijeme egzila u Argentinu, a roman *No pasó nada* (Ništa se nije dogodilo, 1980.) egzilantske tematike, dok je boravio u Berlinu. Skármetin najznačajniji i najpoznatiji roman je *El Cartero de Neruda / Ardiente paciencia* (Nerudin pismonoša/ Žarka strpljivost, 1985.), koji je u više navrata ekraniziran. Pored tog romana, ekraniziran je također i roman *El baile de la Victoria* (Viktorijin ples, 2003.). U djelu *Neruda por Skármeta* (Neruda i nevidljivi čovjek, 2004.), autor u spomen na život i djelo Pabla Nerude piše o njegovu utjecaju na svoje vlastito književno stvaralaštvo. U kasnijim romanima češće se pojavljuju imigrantski motivi i tematika hrvatskih korijena, primjerice u romanima *La boda del poeta* (Pjesnikova svadba, 1999.) ili *La chica del trombón* (Djevojčica s trombonom, 2001.). Od novijih književnih ostvarenja ovog

autora ističu se roman *Los días del arco iris* (Dani duge, 2011.), te zbirka pripovijedaka *Libertad de movimiento* (Lakoća kretanja, 2015.)¹⁶.

Ramón Díaz Eterović (1956.) je uz Antonija Skármetu, jedan od najpoznatijih čileanskih književnika hrvatskog porijekla, ali i jedan od značajnijih suvremenih čileanskih književnika općenito. Bio je i predsjednik Društva čileanskih književnika (SECH). Najznačajniji je po uvođenju „crnog“ romana u čileansku književnost. Detektivska tematika prisutna je u većini njegovih djela u kojima se često javlja detektiv Heredia kao glavni lik, primjerice u romanima *La ciudad está triste* (Grad je ožalošćen, 1987.), *Ángeles y solitarios* (Anđeli i osamljenici, 1995.), *Los siete hijos de Simenon* (Sedmero Simenonove djece, 2000.) i brojnim drugima. U romanu *Correr tras el viento* (Trčanje za vjetrom, 1997.)¹⁷, pojavljuje se kao glavni lik Hrvat Yanko Rendic. Ostali značajniji romani autora su i *Nunca enamores a un forastero* (Ne zaljubljuj se u stranca, 1999.)¹⁸ i *El segundo deseo* (Druga želja, 2006.)¹⁹. U novija prozna ostvarenja autora ubrajaju se romani *La música de la soledad* (Glazba samoće, 2014), *La cola del diablo* (Đavolji rep, 2018.), zbirka pripovijedaka *Chumangos* (2010.), te priče za djecu *Los Tesoros del Arcoíris* (Dugina blaga, 2018.).

Juan Mihovilovich Hernández (1951.), rođen u Punta Arenasu, pravnik je i pisac treće generacije hrvatskih doseljenika u Čileu. Esejist, romanopisac i pjesnik, te član Čileanske akademije jezika, također je i dobitnik brojnih nacionalnih i međunarodnih priznanja za književnost. Najčešće piše pripovijetke i romane, a njegova je proza obilježena istančanim osjećajem za čistoću izraza te prikazima običnih životnih situacija. Njegove priče, kako navodi Díaz Eterović (2000: 75), imaju obilježja realističke proze, s posebnim naglaskom na psihološkom razvoju likova. Objavljuje romane: *La última condena* (Posljednja osuda, 1980., 1983.), *El contagio de la locura* (Zaraza ludilom, 2006.), *Grados de referencia* (Referencijalni stupnjevi, 2011.), *El asombro* (Strah, 2013.), *Yo mi hermano* (Ja moj brat, 2015.), *Útero* (Izvor života, 2020.), te zbirke pripovijedaka *El ventanal de la desolación* (Prozor nad pustoši, 1989., 1993.) i *El*

¹⁶ Na hrvatski je prevedeno više djela autora, ponajviše u prijevodu Marije Roščić Paro: „Nerudin pismonoša/Žarka strpljivost“, 1999.; „Pjesnikova svadba“, 2003.; „Djevojčica i trombon“, 2004.; „Viktorijin ples“, 2007.; „Dani duge“, 2012.; „Neruda i nevidljivi čovjek“, 2016.; Jerko Ljubetić i Željka Lovrenčić objavili su prijevode više pripovijedaka u časopisima Kolo, Dubrovnik, Književna Rijeka i sl. Marta Tomić prevela je zbirku pripovijedaka „Sloboda kretanja“ 2019. godine.

¹⁷ Prijevod na hrvatski: Željka Lovrenčić, „Trčanje za vjetrom“, 1999.; „Sedmero Simenonove djece“, 2004.

¹⁸ Prijevod na hrvatski: Martina Woolf, „Ne zaljubljuj se u stranca“, 2001.

¹⁹ Prijevod na hrvatski: Željka Somun, „Druga želja“, 2010.

clasificador (Razvrstavač, 1992.), *Restos mortales* (Posmrtni ostaci, 2004.) i *Los números no cuentan* (Brojevi ne pričaju, 2008.). Zbirka *El clasificador* je uvrštena i u obveznu lektiru u srednjim školama u Čileu. U njegovim se djelima također mogu pronaći hrvatski iseljenički motivi, primjerice u romanima: *Sus desnudos pies sobre la nieve* (Njezine bosc noge po snijegu, 1990.)²⁰, *Desencierro* (Oslobođenost, 2009.) i u najnovijem romanu *Útero* (Izvor života, 2020.).

Eugenio Mimica Barassi (1949.) književnik iz Punta Arenasa, treća je generacija Čileanaca hrvatskog porijekla iz mjesta Mimice. Član je Čileanske akademije jezika, te živi u Santiago de Chileu. U njegovom književnom opusu prevladava proza: piše zbirke pripovijedaka i romane. Okušao se i u kazalištu, prilagodivši svoju pripovijetku *Una dama para Juan* (Dama za Ivana, 1978.) za kazališnu publiku 1978. godine u prigodi proslave stogodišnjice službenog bilježenja nazočnosti hrvatskih iseljenika u na jugu Čilea, u gradu Punta Arenasu. U ovoj pripovijetci iz zbirke *Comarca fuegina* (Okrug Ognjene zemlje, 1977.) bavi se životom hrvatskog iseljenika. Osim ove, objavio je još zbirku pripovijedaka *Los cuatro dueños* (Četiri gospodara, 1979., 1991.)²¹ u kojoj problematizira život autohtonih naroda u Čileu, s već spomenutim telurskim motivima, karakterističnim za pisce Magellana (Livačić Gazzano, 2000: 68). Za ovo djelo Eugenio Mimica dobio je Premio Municipal de Literatura 1980. u Santiago de Chileu. U svojim ranijim djelima bavi se pretežno regionalnim temama i motivima, a u poznijim se radovima okreće urbanoj tematici. U zbirci pripovijedaka *Enclave para dislocados* (Enklava za iščaaene, 1995.)²² pojavljuju se motivi i likovi iz romana *Un adiós al descontento* (Zbogom zlovolji, 1991.). Ostala značajnija djela autora su roman: *Tierra del Fuego, en días de viento ausente* (Ognjena Zemlja za dan kad vjetar izostane, 2004.), putopis *Travesía sobre la cordillera Darwin* (Prijelaz preko planine Darwin, 1983.), *Magallanes: Poesias congeladas* (Magellan, smrznuta poezija, 2000.). U najnovija prozna ostvarenja uvrštava se i zbirka pripovijedaka *Tres de la tribu* (Troje iz plemena, 2018.) sastavljenu od priča Eugenija, Guillerma i Vesne Mimice.

²⁰ Prijevodi na hrvatski: Jerko Ljubetić: „Njezine bosc noge po snijegu“, 2004.; „Zaraza ludila“, 2007.; Željka Lovrenčić: „Razvrstavač“, 2014.; „Ja moj brat“, 2018.

²¹ Prijevod na hrvatski: Jerko Ljubetić, „Četiri gospodara“, 2006.

²² Iz ove zbirke, J. Ljubetić je na hrvatski preveo sljedeće pripovijetke: „Bezimeni stiže s mora“ (Un anónimo llegado del mar) u Hrvatskom Slovu, „Zaljubljen u travanjku“ (El enamorado de Abril) i „Tužni slučaj zabranjenog pijetla“ (El triste caso del gallo censurado), objavljene u časopisima Forum, Mogućnosti i u dvojezičnom izdanju Hrvatska/Čile, 2000.

Astrid Fugellie Gezan (1949.) rođena u Punta Arenasu, ubraja se u jednu od najznačajnijih suvremenih čileanskih pjesnikinja hrvatskog porijekla. Andrés Morales Milohnić (2014: 298) će je nazvati jednim od „najuzvišenijih glasova aktualne čileanske ženske poezije iz naraštaja 1972“. Neka od njezinih istaknutijih zbirki pjesama su: *Una casa en la lluvia* (Kuća na kiši, 1975.), *Chile enlutado* (Chile u koroti, 1987.) i *Los círculos* (Krugovi, 1988.) koju je Čileanska akademija proglasila knjigom godine. U ostale zbirke pjesama ubrajaju se još: *Dioses del sueño* (Bogovi sna, 1991.), *Llaves para una maga* (Ključevi za mađioničarku, 1999.); *La generación de las palomas* (Generacija golubica, 2005.), *En off* (U off-u, 2010.), *Libro del mal morir* (Knjiga nesretne smrti, 2015.), *El faro, quirófano al noroeste* (Svjetionik, operacijska sala na sjeverozapadu, 2016.) i *Las letanías de Kay Pacha* (Litanije Kay Pache, 2018.). Njezina je poezija uvrštena u antologiju *Nueva Poesía y Narrativa Hispanoamericana del Siglo XXI* (Mlada hispanoamerička poezija i proza XXI. st., 2017.). U svojim djelima često se bavi tematikom autohtonih naroda u Magellanu, primjerice u pjesmi *Raulina Yagán Yagán*.

Patricia Štambuk (1951.), spisateljica i publicistkinja iz Punta Arenasa, još jedna članica Čileanske akademije jezika, posebno je orijentirana na antropološke studije koje se bave tematikom autohtonog stanovništva, te kao i Fugellie Gezan piše o pripadnicima plemena s juga Čilea: *Rosa Yagán, el último eslabón* (Rosa Yagán, posljednja karika, 1986.)²³ kao i autohtonim narodima na Uskršnjim otocima: *Rongo, la historia oculta de isla de Pascua* (Rongo, skrivena povijest Uskršnjih otoka, 2010.), *Iorana & goodbye, una base yanqui en Rapa Nui* (Iorana & goodbye, jenkijski korijeni na otočju Rapa Nui, 2016.). Također je i koautorica knjige *Gracias a la vida, Violeta Parra, Testimonios* (Hvala životu, Violeta Parra, Svjedočanstva, 1982.). Objavila je i zbirku priča *1520. Cuentos del estrecho de Magallanes* (1520. Priče s Magellanova prolaza, 2019.) u kojoj se osvrće na priče i legende s čileanskog juga.

Guillermo Mimica (1952.), pravnik i književnik iz Punta Arenasa, gotovo je polovicu života proveo u Francuskoj gdje je otišao kao mladić za vrijeme Pinochetove diktature. Po povratku u Čile devedesetih godina XX. st., započinje se baviti književnim radom. Napisao je sveukupno četiri književna ostvarenja, u kojima se često dotiče hrvatskih korijena. U prvom romanu-kronici *Una corbata que ata* (Kravata koja veže, 2016.), autor u poluautobiografskom ključu priča priču svog djeda koji je iz mjesta Mimice otišao u Ognjenu zemlju. Potom piše i roman

²³ Prijevod na hrvatski: Jerko Ljubetić, „Rosa Yagan Miličić, posljednja karika“, 2008.

El exiliado y la Mamushka (Egzilant i Mamuška, 2017.), djelo egzilantske tematike, zatim zbirku pripovijedaka *Tres de la tribu* (Troje iz plemena, 2018.)²⁴, jedino njegovo djelo zasad prevedeno na hrvatski. Posljednji mu objavljeni roman pod nazivom *Almas Errantes* (Izgubljene duše, 2020.). Njegova djela su pisana u stilu romansiranih svjedočanstava i kronika u kojima on bilježi svoja zapažanja u obliku obiteljske biografije u kojima isprepliće fiktivne i stvarne motive, te u kojima iznosi svoja razmišljanja o identitetu i pripadnosti.

Marco Antonio Bartičević Sapunar (1952.) je ekonomist, akademik i spisatelj iz Punta Arenasa. Iz rodnog Magellana odlazi 1975. godine, te je veći dio života proveo u egzilu, u Mozambiqueu i u Beogradu. Nakon više od trideset godina vraća se u rodni Magellan. Osim istraživačkog rada, poput primjerice djela *Idiomas de Mozambique* (Jezici Mozambiquea, 2000.), piše memoare i biografiju: *Un viaje sin retorno: Brač - Punta Arenas: cien años de migración y exilio* (Put bez povratka: Brač – Punta Arenas: sto godina migracije i egzila, 2010.), *Esperanza en el Austro: memorias de prisión política de Magallanes* (Nada u australskoj zemlji – sjećanje na politički zatvor Magellana, 2009.), *Mi experiencia en Africa* (Moje iskustvo u Africi, 2014.).

Andrés Morales Milohnić (1962.) čileanski je pjesnik rođen u Santiago de Chileu i profesor književnosti na Sveučilištu u Čileu. Od 2007. godine postaje dopisnim članom Čileanske akademije za jezik. Dobitnik je više nacionalnih i međunarodnih priznanja za književnost, te se ubraja u jednog od najboljih čileanskih pjesnika hrvatskog porijekla. Član je Društva hrvatskih književnika. Objavio je dvadesetak zbirki poezije, a svoju prvu zbirku *Por ínsulas extrañas* (Po čudnim otocima) objavljuje 1982. godine. U ostale značajnije zbirke pripovijedaka ubrajaju se *Lázaro siempre llora* (Lazar uvijek plače, 1985.), *El arte de la guerra* (Umijeće ratovanja, 1995.), *Vicio de la belleza* (Porok ljepote, 1992.), *Escenas del derrumbe de Occidente* (Scene propadanja Zapada, 1998.), *Demonio de la nada* (Demon ništavila, 2005.), *Los cantos de la Sibila* (Pjesme proročice, 2009.), *Escrito en glagolítico* (Napisano na glagoljici, 2018.)²⁵. Njegovu će poeziju Lovrenčić (2013: 194) opisati kao hermetičnu, s čestim motivima samoće, Mediterana i ljudske boli. Njegova su djela djelomično prevedena na desetak jezika. Također je i autor više antologija,

²⁴ Prijevod na hrvatski: Dora Jelačić Bužimski, „Troje iz plemena“, 2019.

²⁵ Osim „Izabranih pjesama“ (2002.), u prijevodu J. Jelića i Ž. Lovrenčić, na hrvatski Lovrenčić prevodi još i „Pjesme“ (2012.) te „Napisano na glagoljici“ (2018.).

a u suradnji s Željkom Lovrenčić pripremio je i antologiju *Poesía Croata Contemporánea* (Suvremena hrvatska poezija, 1997.).

Niki Kušćević Ramírez (1964. – 2019.) bio je pjesnik iz Punta Arenasa, pripada naraštaju osamdesetih. U njegova značajnija pjesnička ostvarenja ubrajaju se zbirke pjesama *Metalenguajes sobre El fantasma del faro Evangelistas* (Metajezi o Duhu na svjetioniku na otoku Evangelistas, 2011.), *Cadáver lírico o Estudio de una imagen* (Lirsko truplo ili Studija o jednoj slici, 2010.). Pjesme su mu također uvrštene u antologijama: *Antología InSurgente: La Nueva Poesía Magallánica* (Pobunjenička antologija: Nova mageljanska poezija, 1998.). U njegovoj poeziji također možemo naići na motive hrvatskih korijena, no više od svega poezija Nikija Kušćevića Ramíreza obilježena je patagonijskim toposima i suvremenim globalističkim referencama.

Christian Formoso Bavich (1971.), rodom iz Punta Arenasa, sveučilišni je profesor i pjesnik. Godine 2016. izabran je za dopisnog člana Čileanske akademije jezika u Punta Arenasu. Dobitnik je više domaćih nagrada za svoj književni rad, poput nagrade za najbolje djelo u kategoriji poezije Premio Consejo Nacional del Libro 2009. godine, Nacionalne nagrade za poeziju Premio Pablo Neruda 2010. za svoj pjesnički opus, te Nagrade grada Punta Arenasa iz 2010. Njegova je poezija pored toga objavljena i u Argentini, Boliviji, Francuskoj, Grčkoj i SAD-u. Objavio je knjige poezije: *El odio o la ciudad invertida* (Mržnja ili preokrenuti grad, 1997.), *Memorial del padre miedo* (Spomen na oca straha 2000.), *Puerto de hambre* (Luka gladi, 2005.); *El cementerio más hermoso de Chile* (Najljepše groblje u Čileu, 2008.); *bellezamericana*, (ljepotamerička, 2014.) i *El milagro chileno* (Čileansko čudo, 2018.). Njegova poezija odjek je najčešće regionalnih motiva i toposa rodnog Magellana, u kojem se često poigrava formom ukrštavajući prozno i poetsko.

Óscar Barrientos Bradašić (1974.), rođen u Punta Arenasu, mladi je prozaist i pjesnik hrvatskih korijena. Objavio je više zbirke poezije, pripovijedaka i romana. Objavljuje zbirke poezije *Espada y Taberna* (Mač i konoba, 1988.), *Mi ropero es un mar sombrío* (Moja odjeća je tmurno more, 1990.), *Égloga de los cántaros sucios* (Ekloga prljavih vrčeva, 2004.) y *Rémoras en tinta* (Remore u boji, 2014.). U njegovom prvom romanu *El viento es un país que se fue* (Vjetar je zemlja koje više nema, 2009.)²⁶ dolaze do izražaja fantastični motivi, mitološki krajolici

²⁶ Na hrvatski Ž. Lovrenčić prevodi roman „Vjetar je zemlja koje više nema“ (*El viento es un país que se fue*, 2009.). Uz to objavljeno je i šest odabranih pripovijesti: „Čovjek s dvije sjene“ (*El hombre que tenía dos sombras*); „Muza i

Hodočasničke luke (Puerto Peregrino), locusa koji će zajedno s izmišljenim likom, pjesnikom Saratogom, postati najznačajniji motivi, prisutni i u drugim njegovim djelima. U Barrientosovom drugom romanu *Quimera de nariz larga* (Dugonosa neman, 2011.), također se nastavlja priča pjesnika Saratoge koji luta fantastičnim krajobrazom Hodočasničke luka. Najnovije prozno ostvarenje ovog književnika je zbirka pripovijedaka *Paganas patagonias* (Pogane Patagonije, 2018.) koja je također prožeta fantastičnim motivima, a uključuje i sjećanja na hrvatske korijene, te reminiscencije iz povijesti Jugoslavije.

3.6. Istraživači na temu

U Hrvatskoj postoji nekolicina istraživača i istraživačica tematike čileansko-hrvatskih povijesnih i kulturnih veza koji se u svojim radovima bave istraživanjem i prevođenjem djela čilo-hrvatskih pisaca. Među njima su prvenstveno Jerko Ljubetić, potom Željka Lovrenčić, Branka Bezić Filipović i Tuga Tarle, te nekolicine prevodilaca poput već navedenih Jerka Ljubetića i Željke Lovrenčić, zatim Marije Roščić Paro, Dore Jelačić Bužimski ili Marte Tomić u Hrvatskoj. Jerko Ljubetić označava ovu istaknutu skupinu literarnih djelatnika „čilo-hrvatskim“ piscima, dok Željka Lovrenčić koristi termin „hispanistička Croatica“, proširujući pojam na cjelokupno literarno stvaralaštvo hrvatskih potomaka hispanskog govornog područja. U studiji *Od pustinje do ledenjaka* (2013.) autorica daje opširan pregled književnosti i povijesti čileanskih Hrvata od početaka doseljavanja do naših dana. Branka Bezić-Filipović u svojoj studiji *Da se ne zaborave* (2006.) napravila je popis svih značajnih imena čileanskih Hrvata, među kojima navodi brojku od dvjestotinjak književnika. Ljubomir Antić zaslužan je za velik broj povijesnih studija čileansko-hrvatskih kulturnih veza poput studije *Hrvati u Južnoj Americi* (1992.). Dane Mataić Pavičić uredio je popis životopisa poznatih čileanskih Hrvata u studiji *Hrvati u Čileu: životopisi* (1998.). Od ostalih autora koji se bave općenito književnim ili povijesno-sociološkim temama Latinske Amerike su: Mirjana Polić-Bobić, autorica brojnih studija latinskoameričkih povijesnih i književnih tema, a jedno od njezinih najvažnijih djela jest studija *Rađanje hispanskoameričkog svijeta* (2007.). Studija *Latinska Amerika: Povijest i politika* (2009.) autorice Lidije Kos-Stanišić,

strašilo“ (La musa y el espantapájaros); „Smrt ima kopčeva krila“ (La muerte tiene alas de gavilán); „Razbijanje tužnih zrcala“ (La ruptura de los tristes espejos); „Let onkraj otoka“ (Un vuelo más allá de la isla) i „Simbolična strвина“ (La heráldica de la carroña) unutar projekta Hrvatske knjige izvan Hrvatske.

bavi se povijesnim, sociološkim i političkim pregledom nastajanja kompleksne cjeline Latinske Amerike. Ivan Čizmić u studiji *Iseljena Hrvatska* (2005.) uključuje također pregled povijesti i statističkih podataka doseljavanja Hrvata u Čile. Marina Perić-Kaselj koncentrira svoja istraživanja na sociološku dimenziju prilagodbe i integracije potomaka hrvatskih doseljenika u Čileu. S druge strane, postoji znatan broj istraživačkih radova tematike čileansko-hrvatskih kulturnih i povijesnih veza nastalih u Čileu, neki pisani u dvojezičnim izdanjima, a neki isključivo na španjolskom jeziku. Među njima se ističe autor Čedomil Goić koji je s Brankom Bezić uredio djelo *Čileanski pisci hrvatskog porijekla: Bio – bibliografska građa* (2018.). Esejist i pedagog Ernesto Livačić Gazzano napisao je, osim studije *Historia de la literatura de Magallanes* (Povijest književnosti u Magellanesu, 1988.) i antologiju čileanske književnosti *Literatura chilena: Manual y Antologia* (Čileanska književnost: priručnik i antologija 1955.) u koju uvrštava nekolicinu najznačajnijih čileanskih književnika hrvatskog porijekla. Eugenio Mimica Barassi, osim što je i sam književnik, također se bavi proučavanjem čileansko-hrvatskih kulturnih veza i književnosti, posebice u osvrtu *Aporte a la bibliografía literaria de Magallanes, 1908-2018* (Doprinos književnoj bibliografiji Magellana 1908. – 2018.) objavljenom 2019. godine. Vjera Zlatar Montan bavila se tematikom hrvatskih imigranata na sjeveru Čilea, primjerice u studiji *Inmigración croata en Antofagasta* (Hrvatska imigracija u Antofagasti, 2002.). Povjesničar Mateo Martinić Beroš bavio se pak povijesnim studijama hrvatskih imigranata na krajnjem jugu Čilea u studiji *La inmigración yugoeslava en Magallanes* (Hrvati u Magellanesu, na krajnjem jugu Čilea, 1978., 1997.), kao i Sergio Laušić Glasinović u studiji *Emigrantes Sud Eslavos en el Cono Sur de Chile* (Južnoslavenski emigranti na jugu Čilea, 1978.). Ostali čileansko-hrvatski autori koji su istraživali i istražuju povijesne temelje hrvatske imigracije u Čileu su i Antun Domić Bezić, Lorenzo Čaglević, Nikola Fistanić i drugi.

4. Teorijska polazišta konceptualizacije kulturnog identiteta

4.1. Pojam identiteta u kulturološkim istraživanjima

Pojam identitet (*lat. identitas*), kao bitna okosnica odnosa pojedinca i društva, u osnovi označava istovjetnost, jednakost. „Identitet implicira nediferencirano jedinstvo ili istost, od koje/ga se sastoji esencijalno 'biće' identiteta“ (Martin, 2008: 135). No, ovaj pojam uključuje svojevrsnu pojamovnu dvoznačnost utjelovljenu u koncepciji različitosti kao opreci istovjetnosti, koja se danas označava binarnom opozicijom sličnost/razlika. Pritom je vremenski kontinuum ključna sastavnica razumijevanja identiteta koja pomiruje kontradiktorne kategorije sličnosti i razlike, smještajući pojedinca u društveni i povijesni kontekst. Uspon identiteta, kako naglašava Jean-Claud Kaufmann (2006: 14) posljedica je „destrukcije zajednice“, potaknute individualizacijom društva, odnosno prijelazom iz tradicionalnih zajednica u moderna društva. U tom je procesu pojava identiteta bila administrativne naravi, odnosno nastaje pojavom osobnih identifikacijskih dokumenata. Pitanje identiteta kao povijesno, društveno i kulturno pitanje svoju relevantnost zadobiva u XIX. st. naglim promjenama društvenih vrijednosnih sustava potaknutih prosvjetiteljstvom i ubrzanim industrijskim razvojem (Cifrić, Nikodem, 2008: 53). Među prvim suvremenim znanstvenicima koji su pojam identiteta tematizirali u okviru suvremenih humanističkih i društvenih istraživanja bili su Sigmund Freud i Erik Erikson (Kaufmann, 2006: 19–20). Dok je Freud „logiku istosti“ koristio kao alat za istraživanja procesa identifikacije, Erikson je kroz interdisciplinarni pristup, uzimajući u obzir pitanje društvene organizacije, obradio problematiku „osobnog identiteta“ (Kaufmann, 2006: 22). S druge strane, američki filozof i sociolog George Herbert Mead, konceptualizirajući odnos „ja“ i „mene“, odnosno suprotstavljajući „osobu“ i „jastvo“ kao temeljne identitetske pojmove, iako ne govori izravno o identitetu, bio je presudan za razvoj simboličkog interakcionizma. Njegovi nasljednici poput Ervinga Goffmana, Anselma Straussa ili Howarda Beckera, unutar ovog sociološkog pravca će uvesti i tematizirati konstrukciju identiteta kao interaktivni i procesni fenomen (Kaufmann, 2006: 26).

U novijim istraživanjima identiteta unutar sociološke tradicije naglasak se stavlja na potrebu za pomirenjem antinomijskih kategorija pojedinac/društvo, podijeljenih na subjektivnu dimenziju društvenog djelovanja i objektivnu dimenziju statusa i uloga (Kalanj, 2008: 18).

Navedena antinomija se unutar identiteta izražava konceptima sličnosti i razlike u odnosu na druge, a identitet koji proizlazi iz ove dihotomije tvori „dvije analitički različite ali konkretno međupovezane dimenzije: *identifikacija* i *individuacija*“ (Tap, Sciolla prema Kalanj, 2008: 19). Društvo putem identifikacije smješta pojedinca u određene religijske, nacionalne, etničke i slične kategorije, dok se individuacija odnosi na „aktivno i selektivno utjelovljenje više identifikacija“ unutar subjekta ujedno određujući granice spram drugih ali i ostvarujući kontinuitet različitih identifikacija unutar samog sebe (Kalanj, 2008: 19).

Nikola Petković (2010: 21) naglašava važnost konceptualizacije identiteta u kulturalnim studijima referirajući se na američkog filozofa Akeela Bilgramija, čije je polazište odraženo u konceptu identiteta koji je „odbacio steznik“ te se slobodno kreće u području kulture i politike. Prema Petkoviću (2010: 22), sama je činjenica „odbacivanja steznika“, bez obzira na njegovu kulturnu lokaciju indikativna za pretpostavku da je „uloga kulture ključna ne samo u definiranju koncepta identiteta, nego i u određivanju i osiguravanju stupnja njegove stabilnosti“. Naglasak je stavljen na shvaćanje identiteta kao kulturno promjenjivih fenomena, koji se, ovisno o kulturi u kojoj se nađu, mijenjaju, prilagođavaju i oblikuju s njim u skladu.

Prema Samuelu P. Huntingtonu, kako ističe Rade Kalanj (2008: 45–46), izvori identiteta mogu se podijeliti na nekoliko skupina: askriptivni (dob, porijeklo, rod, srodstvo, etnicitet u smislu proširenog srodstva, rasa); kulturalni (klan, pleme, etnicitet u smislu načina života, jezik, nacionalnost, religija, civilizacija); teritorijalni (susjedstvo, selo, grad, pokrajina, država, teritorijalna jedinica, kontinent, hemisfera); politički (frakcija, klika, pokret, interesna grupa, stranka, ideologija, država); ekonomski (posao, radna grupa, poslodavac, industrija, klasa) i društveni (prijatelji, klub, kolege, dokoličarske grupe, status).

Kulturni identitet se pritom temelji na binarnoj opoziciji kategorija mi/oni, odnosno na opreci identitet/razlika. Najvažnije sastavnice koje definiraju kulturni identitet su porijeklo i korijeni (Kalanj, 2008: 22). Na kolektivnoj razini, nacionalni ili etnički identitet oslanja na značenjsku dimenziju utjelovljenu u zajedničkim vrijednostima poput porijekla, jezika, religije i sl. Jezik često zauzima jedno od najreprezentativnijih mjesta identiteta, s obzirom na neposredan karakter identifikacije s pripadajućom kulturom. Polazišta kulturnog identiteta, kako naglašava Kalanj (2008: 22, 24) možemo sagledati iz dvije različite perspektive: esencijalističke i antiesencijalističke. Iz esencijalističke perspektive kultura se promatra kao naslijeđena i dana, dok

porijeklo i korijeni sačinjavaju temelj kulturnog identiteta. Identitet počiva na osjećaju urođene pripadnosti, te je definiran na isključiv način. Jednu od varijacija ovog esencijalističkog pristupa identitetu predstavljaju tzv. primordijalističke teorije kulturnog identiteta koje se usredotočuju na pitanja etničnosti i etničkih odnosa. Tragajući za „iskonskim“ svojstvima identiteta, polaze od pretpostavke da je „etničko-kulturni identitet primordijalan jer se pripadnost etničkoj grupi smatra prvom i najtemeljnijom društvenom pripadnošću“, koji se oslanja na zajedničku genealogiju (Kalanj, 2008: 25). S druge strane, antiesencijalistički pristupi temelje se na subjektivističkom poimanju fenomena identiteta, te naglašavaju njegovu diskurzivnu komponentu, gdje je identifikacija proizvoljna i lišena transcendentalnog jedinstva koje bi bilo inherentno određenoj grupi ili kolektivu. Pomirenje ovih dvaju oprečnih poimanja identiteta utjelovljeno je u konceptualizaciji identiteta kao relacione kategorije, koja se oslanja na poimanju društvenog života utemeljenog na odnosima koji ga sačinjavaju. Identitet se poima kao društvena konstrukcija, koja usprkos tome što nije već unaprijed određena, ipak nije „iluzija koja bi ovisila samo o pukoj subjektivnosti društvenih aktera“ (Kalanj, 2008: 29). Konstrukcija identiteta se odvija unutar već zadanih društvenih okvira određujući poziciju aktera pa posljedično i njegova opredjeljenja.

Prema Frederiku Barthesu koji etnicitetu pristupa s granicom kao polazišnom točkom razumijevanja identiteta, međuetničke granice mogu biti poprilično propusne što ne znači ujedno i narušavanje integriteta grupe (Kalanj, 2008: 31). Pritom su društveni procesi uključivanja i isključivanja u konstantnoj promjenjivosti, usprkos individualnim životnim povijestima individua. Relacijska komponenta je stoga najvažnija odrednica ovako dinamički shvaćenog fenomena identiteta, pri čemu članovi grupe nisu „apsolutno određeni svojom etno-kulturnom pripadnošću“ već ovise o relacionoj situaciji kojoj pripisuju određeno značenje, što znači da identitet nije apsolutna kategorija već se konstantno „konstruira i rekonstruira u procesima *društvene razmjene*“ (Kalanj, 2008: 32). Identitet je dakle nerazdvojiv od drugosti, odnosno identifikacija je proces koji se odvija istovremeno s procesom razlikovanja.

Prema lakanovskoj teoriji, subjekt predstavlja prazno mjesto odnosno nedostatak, koji putem identifikacija pokušava popuniti tu prazninu (Martin, 2008: 137). Esencijalističke ideje o primordijalnoj pripadnosti domovini, naciji ili etničkoj skupini su stoga prije „nastojanja da se zazovu mitsko jedinstvo i stabilnost zatvorena identiteta nego izrazi nečega što zapravo već postoji“ (Martin, 2008: 137).

Pritom treba razlikovati odjelite kategorije identiteta i identifikacije u kontekstu istraživanja kulturnog identiteta, na što upućuje i Petković (2010: 27) u svojoj studiji *Identitet i granica*. U procesu samodefinicije subjekta kao pripadnika određene nacije, kulture, sredine i sl., jedinka koja teži samodefiniciji treba biti proizvod njezina procesa „ostvarenja (realizacije) identiteta“. Realizacija je shvaćena kao spoznaja, odnosno konceptualizacija, a tek potom realizacija kao ostvarenja koncepta u realnom životnom prostoru. Ukoliko se preskoči pozitivna definicija ili konceptualizacija, što je u pravilu sinonim za identifikaciju, koji se „pogrešno naziva identitetom i čija je stabilnost, upravo zato što je preskočila definiciju koncepta, odnosno njegova teorijskog opravdanja, tek privremena“ (Petković, 2010: 27).

Stuart Hall (2001: 217) objašnjava koncept identifikacije u smislu prepoznavanja zajedničkog porijekla ili osobine s drugom osobom, skupinom ili idealom i to „u skladu sa solidarnošću i odanošću koje počivaju na prirodno uspostavljenim temeljima“. Na tragu Michel Foucaulta, autor pak naglašava važnost diskurzivnih praksi prije nego teorije zajedničkog subjekta u konceptualizaciji identiteta. Za razliku od ove definicije, u diskurzivnom pristupu identifikacija predstavlja „nikad završen proces“, stalnu konstrukciju identiteta. Nadalje, naglašava kako narodi i kulture svoje porijeklo temelje na „historijskoj prošlosti“ s kojom su i dalje povezani, no zapravo se prava bit stvarnih identiteta temelji na pitanjima povezanim s upotrebom resursa, jezika ili kulture u samom procesu „postajanja“ (Hall, 2001: 218). To znači, naglašava autor, da ključno pitanje nije „tko smo?“ ili „odakle dolazimo?“ već što bismo mogli postati i kako smo reprezentirani.

4.2. Identitet, kultura i prostor

Prostornost je jedna od osobitih značajki identiteta, a pritom se uz koncepte nacionalnih ili regionalnih identiteta „podrazumijeva da subjekti percipiraju važnost teritorijalne lokacije i povijesti za oblikovanje elemenata od kojih se sastoji njihov zajednički identitet“ (Martin, 2008: 136–137). Kultura igra ključnu ulogu u uspostavljanju zajedničkih identiteta na određenom prostoru. U tradicionalnom je smislu kultura shvaćena kao zatvoreno područje unutar određenih nacionalnih ili etničkih granica. Milan Mesić (2007: 160) u svojoj raspravi o multikulturalizmu navodi kako se kulture zamišljaju kao sustavi koji pojedincu nude sveobuhvatni pogled na svijet i na druge kulture. Nadalje, konstitutivnim elementima kulture u tradicionalnom smislu, smatraju

se društvene forme poput jezika, religije, mitova, tradicija, obreda i običaja. Mesić (2008: 167) nadalje napominje kako kulture nose entiteti poput naroda, etnija i kolektiva koji zauzimaju određeni prostor, koji postaje sve složeniji u globaliziranom svijetu u kojem moderne komunikacije „lako i nezaustavljivo premošćuju nekada razdvojene prostore“. Transformacije konceptualizacije kulture potaknute globalizacijom i tehnološkim napretkom komunikacija promijenila je odnos ljudi prema prostoru putem protoka simboličkih oblika preko granica i međunarodnih migracija (Mesić, 2008 169).

Marc Augé (2001: 35) naziva ovo vremensko-prostorno zgušnjavanje „prostornim preobiljem sadašnjosti“, te naglašava kako ono donosi i konkretne fizičke promjene u prostoru, primjerice urbane koncentracije, premještanje stanovništva te pojava tzv. *nemjesta*. Pojam *nemjesta* u opreci je sa sociološkim pojmom mjesta, koji se u etnološkoj tradiciji povezuje s prostorno i vremenski smještenom kulturom. *Nemjesta* su pritom tranzitni prostori poput cesta, zračnih luka, trgovačkih centara i slično. Autor naglašava kako je naše doba paradoksalno zbog toga što u vrijeme jačanja multinacionalnih mreža i jedinstva koje zemlja postiže globalizacijom društva, također dolazi i do jačanja partikularizama onih „koji žele ostati svoji na svome ili traže domovinu“ (Augé, 2001: 36). Ovaj svijet Augé naziva svijetom supermoderniteta i nije potpuno podudaran svijetu u kojem mislimo da živimo, te ga nismo još naučili gledati, stoga „moramo iznova naučiti promišljati prostor“. Drugim riječima, umjesto današnjeg isticanja individualnosti, Augé (2001: 40) pozornost skreće na jedinstvenost, pod čime podrazumijeva jedinstvenost skupine ili pripadnosti, odnosno ponovno „ustrojavanje mjesta, svakovrsnim jedinstvenostima što tvore paradoksalni kontrapunkt postupcima povezivanja, ubrzavanja i obezmještenja“ koje se često pojednostavljaju pod zajednički nazivnik „homogenizacija kulture“.

Mesić (2007: 169) napominje kako nije više nužno da je čovjek fizički prisutan na prostoru neke zajednice da bi na nju imao značajan utjecaj. Kontakte među raznim kulturama najbolje može označiti konceptom „graničnog područja (*frontier*)“ (Mesić, 2007: 167). To posebice dolazi do izražaja u postmodernom kontekstu transnacionalnih identiteta gdje granice kulture postaju porozne, a središnji koncept je hibridnost. Hibridnost podrazumijeva odnos integracije i difuzije, odnosno, ideja stvari koja je izvedena iz heterogenih izvora i elemenata, a ključni koncepti su *sinkretizam* i *mestizaje* (Mitchell, 2008: 245). Dok se *sinkretizam* više odnosi na religijske fuzije, *mestizaje* se povezuje s rasnim miješanjem. Nadalje, pojam kulturne hibridnosti vezan je uz rad

Homija Bhabhe, čiji je koncept *trećeg prostora*²⁷ bio osobito populariziran u kontekstu postkolonijalne kritičke teorije. Naime ideja trećeg prostora premješta na razinu otpora, „postulirajući apstraktan 'izmjestaujući' prostor koji se upleće u kolonijalne sustave vlasti i koji je inherentno kritičan spram esencijalizma i konceptualizacija izvorne ili originalne kulture“ (Mitchell, 2008: 247).

Hibridnost i ideja *trećeg prostora* usko su povezani s pojmom dijaspore, koji se danas vezuje uz transnacionalna i interkulturalna gledišta za razliku od etničkih pristupa migraciji (Fortier, 2008: 237). Pod tim pojmom se danas podrazumijeva opisivanje transnacionalnih mreža useljenika, izbjeglica, gostujućih radnika i sličnih kategorija (Tölölian prema Clifford, 1994: 303). Prema Williamu Safranu glavna obilježja dijaspore su povijesna raspršenost iz originalnog centra, sjećanje i mitovi o pradomovini, alijenacija od sredine u koju su se doselili, želja za eventualnim povratkom u domovinu, trajna potpora iz domovine, te kolektivni identitet bitno definiran ovim relacijama (Clifford, 1994: 305). Dijaspore nudi širok prostor za promišljanje pitanja pripadnosti, zajednice i prostora unutar rastuće mreže transnacionalnih i globalnih mreža migracija. Moderne tehnologije u globalizirajućem svijetu povezuju disperzirane subjekte dijaspore svakim danom sve jednostavnijom i bržom mogućnošću prekooceanskog transporta ili digitaliziranom komunikacijom. Pritom se postavlja pitanje kako se tvori identitet u dijaspori? Autorica Anne-Marie Fortier (2008: 239) naglašava kako je pamćenje, čak više od teritorija „glavna osnova nastajanja identiteta u kulturama dijaspore, gdje je 'teritorij' decentriran i rasprsnut na višestruke miljee“. Ipak, treba razlikovati zajednicu dijaspore i etničku naseobinu unutar multietničke sredine, kako naglašava James Clifford (1994: 310). Dijasporu veže snažan osjećaj različitosti, nepripadanja danoj sredini, naroda s povijesnim korijenima u izvanvremenskom i prostornom kontekstu, čije je zajedničko obilježje snažna želja za povratkom svojoj pradomovini.

²⁷ Na tragu Homija Bhabhe (1994.) i njegove konceptualizacije „trećeg prostora“, Edward Soja (1996.) izvodi vlastitu koncepciju „trećegprostora“ kao pokušaj znanstveno-epistemološkog utemeljenja pojma. Pritom se „prviprostor“ odnosi se na konkretni svijet života, društvenih praksi od domaćinstava do globalne ekonomije te je pogodan za empiriju. „Drugiprostor“ je pak smješten u sferu ideja, odnosno reprezentacije i slike. Njega predstavljaju arhitekti, umjetnici, filozofi, urbanisti, prostorni semiotičari i filozofski orijentirani geografi. Budući da su oba prostora nepotpuna, Soja odustaje od binarne diobe ili/ili, te se koristi strategijom „thirding-as-Othering“ spajajući dva suprotstavljena pojma u koncepciju „trećegprostora“. Ovo je mjesto susretišta, koje Soja uspoređuje s Alephom iz Borgesove pripovijetke, mjesto „gdje su sva mjesta“, beskonačnost prostora koja se vidi kroz mjesto (Šakaja, 2011: 120).

U okviru socioloških istraživanja urbanih sredina kao sjecišta različitih grupa pojedinaca, posebno se bavila Čikaška škola urbane sociologije na čelu s njezinim utemeljiteljem Robertom Parkom. Urbana sociologija se počela razvijati 20-ih i 30-ih godina XX. st. u SAD-u, točnije u Chicagu, gradu za čiji su nagli razvoj osobito zaslužne brojne imigrantske skupine koje su u to vrijeme „punile“ grad. Urbana sociologija naglasak stavlja na metropole u smislu kozmopolitske zajednice gdje socijalne interakcije transcendiraju „individualne oblike ponašanja“ (Čaldarović, 2012: 13). Urbani okoliš postaje „socijalni laboratorij“ u kojem dolazi do interakcije i konflikta različitih grupa. Istraživače Čikaške škole posebno je zanimala distribucija etničkih i drugih skupina po sektorima grada. Usporedno s razvitkom urbane sociologije, kako ističe Ognjen Čaldarović (2012: 15), razvijale su se i druge discipline u istraživanjima grada, a jedna od njih je i humana ekologija. Humana ekologija proučava čovjeka i njegov okoliš, a definirana je u analogiji s biološkom ekologijom. Struktura grada te distribucija pojedinaca i institucija unutar te strukture su ključne odrednice humane ekologije. Jedna od najpoznatijih teorija u ovoj struji jest koncentrično-zonalna teorija koju razvija Ernest Burgess (Čaldarović, 2012: 16). Prema ovoj teoriji grad se sastoji od pet zona ili područja. Prva zona obuhvaća sam centar grada, poslovno središte, a druga se naslanja na nju kao koncentrični krug, te je ujedno i zona tranzicije. U trećoj zoni, zoni „lošijih stanova“ žive ljudi nižeg socijalnog statusa, a četvrta je rezidencijalna zona imućnijih pojedinaca višeg socijalnog statusa. Peta zona je prometno područje, odnosno zona prometa.

5. Metodologija istraživanja

5.1. Metode prikupljanja podataka

U ovom radu korišten je kvalitativni pristup istraživanju. Primarna istraživačka metoda bila je književno-kritička analiza djela suvremenih čileanskih autora hrvatskog porijekla. Analiziran je korpus književnih radova dostupnih u publikacijama, knjižnicama, na internetu, u virtualnoj bazi podataka Povijesnog arhiva hrvatske imigracije u Čileu, te u biblioteci Veleposlanstva RH u Santiago de Chileu.

Druga istraživačka metoda korištena u ovom radu je dubinski intervju koji je proveden u sklopu terenskog istraživanja u Santiago de Chileu u vremenu od srpnja 2019. do srpnja 2020. godine, tokom kojeg je istraživačica prikupljala podatke o djelovanju hrvatskih kulturnih i umjetničkih organizacija. Intervjui su provedeni s osobama hrvatskog porijekla koje djeluju u literarnom i kulturnom polju i žive u Santiago de Chileu. Istraživanje je odobreno od strane Povjerenstva Odsjeka za sociologiju za ocjenu etičnosti istraživanja.

Kriterij odabira sugovornika utemeljen je na njihovoj uključenosti u književnu djelatnost te u kulturni život hrvatskih zajednica u Santiago de Chileu. Do sugovornika se dolazilo putem službenih adresa institucija (sveučilišta, hrvatska društva i dr.), osobnog poznanstva istraživačice i metodom snježne grude. Provedeno je sveukupno jedanaest intervjua, od čega je osam intervjua provedeno sa suvremenim čileanskim književnicima te tri intervjua s kulturnim i akademskim djelatnicima koji žive u Santiago de Chileu, s iznimkom tri sugovornika književnika koji žive u Punta Arenasu. Potonji su uključeni u rad zbog relevantnosti njihovih književnih djela u korpusu radova čileansko-hrvatske suvremene književnosti.

Od sveukupno jedanaest, sedam intervjua snimano je tonskim putem, od čega je pet bilo provedeno metodom licem-u-lice, a dva putem telefonskog razgovora. Preostala četiri intervjua bila su provedena putem elektronske pošte, s obzirom da je dio istraživanja ostvaren za vrijeme svjetske zdravstvene krize, epidemije Covida-19. Intervjui su provedeni na španjolskom, te transkribirani i prevedeni na hrvatski jezik od strane istraživačice. Trajanje intervjua kretalo se od minimalno pola sata do najviše dva i pol sata.

5.2. Metode analize prikupljenih podataka

Analiza prikupljenih podataka provedena je putem književno-kritičke analize djela i tematske analize dubinskih intervjua.

Književno-kritička analiza djela obuhvatila je djela poezije, proze, drame i teorijskih radova suvremenih čileanskih autora hrvatskog porijekla, te je tematski povezana s analizom dubinskih intervjua.

U tematskoj analizi dubinskih intervjua, osnovne teme podijeljene su u dva dijela. Prva tematska jedinica uključivala je obiteljsku povijest dolaska u Čileu. U drugom dijelu obrađene su sljedeće tematske jedinice:

- Samoidentifikacija i osjećaj pripadnosti, odnosno povezanost s hrvatskom kulturom i identitetom.
- Doživljaj Santiago de Chilea i utjecaj na vezu s književnim, društvenim okupljanjima i kulturnim događajima hrvatske zajednice. Uključenost u aktivnosti hrvatskih društava i sličnih manifestacija koje potiču kulturne veze Čilea i Hrvatske.
- Literarna djelatnost Čileanaca hrvatskog porijekla u Santiago de Chileu. Mjesto književnika unutar čileanskog književnog kanona. Način identifikacije s hrvatskom kulturom u književnim djelima.

6. Rezultati istraživanja

6.1. Identitet i osjećaj pripadnosti hrvatskom identitetu

6.1.1. Memorija predaka

Sjećanje na pretke potomaka Hrvata u Čileu specifično je s obzirom na vremenski presjek od dolaska prvih hrvatskih imigranata krajem XIX. st. do danas, za razliku od primjerice argentinske dijaspe, koja je vremenski „mlađa“, pa su se time tradicija i jezik očuvali u izvornijem obliku. U Čileu danas možemo naići na već četvrtu ili petu generaciju hrvatskih potomaka. Većina Čileanaca hrvatskog porijekla ne priča hrvatski jezik, no razni oblici tradicijske kulture i dalje se njeguju. Ovdje osobitu ulogu ima sjećanje na pretke, koje bismo mogli nazvati transgeneracijskim sjećanjem, a prenosi se s koljena na koljeno kroz usmenu predaju te igra presudnu ulogu u identifikaciji Čileanaca sa svojim hrvatskim precima. Unatoč jezičnoj barijeri, većina Čileanaca hrvatskog porijekla osjeća pripadnosti hrvatskom narodu. Sugovornici su uglavnom imali indirektna iskustva s hrvatskom kulturom i jezikom i to prvenstveno preko prijenosa sjećanja bliže rodbine. Tako će književnik Eugenio Mimica, kao i većina potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu, ispričati obiteljsku povijest dolaska svojih predaka u Čile, koje je u to vrijeme za većinu bilo životno putovanje bez povratka.

Moj djed je otišao iz Mimica kad je imao 23-24 godine i s rodbinom je otišao prema Americi. Nije bilo puta iz Mimica, postojao je jedan brodić koji je išao za Omiš, iz Omiša u Split, iz Splita za Genovu, i od tamo za Buenos Aires. Uplovili su u Buenos Airesu i otišli prema jugu za zlatom. I došli su u Punta Arenas, a u Punta Arenasu su prešli Magellanov prolaz, prema Ognjenoj zemlji, i ondje su otišli raditi u rudnike zlata. To je bilo 1901. – Eugenio Mimica

Osim priča iz obiteljske povijesti, neki potomci su imali i direktnija iskustva sa svojim korijenima. Na pitanje od koga ste u svojoj obitelji naučili najviše o Hrvatskoj, Andrés Morales Milohnić će tako odgovoriti da su za prvi kontakt s hrvatskim jezikom i kulturom bili zaslužni njegovi djed i baka:

Isprva od djeda jer sam s njim bio jako blizak. Kad je on umro, moja baka, očito moja majka, tako ide stvar, preko majčine strane... uvijek. Vrlo snažno. Moja baka me učila hrvatski kad sam bio dijete od 5-6 godina, kasnije sam zaboravio... Čak me je učila ne samo latinicu, nego i ćirilicu jer je bila učiteljica u Hrvatskoj. – Andrés Morales Milohnić

Ipak, većina potomaka Hrvata u Čileu imala je uglavnom posredan kontakt sa svojim hrvatskim korijenima, a u drugim slučajevima taj kontakt je bio poprilično oskudan ili gotovo nepostojeći. Neki od njih su u jednom trenutku na vlastitu inicijativu započeli istraživati i otkrivati odakle potječu njihove obitelji, poput primjerice glazbenika Franca Ferrera Cvitanovića.

Moji pradjed i prabaka nisu naučili mog djeda hrvatski jezik, umro je kad sam bio dijete pa nisam puno razgovarao s njim. Moja mama je imala malo kontakta, osim sa sestrama moga djeda koje su otišle u Hrvatsku i malo joj pričale, ali ja sam sâm počeo istraživati. Moja majka je govorila da je obitelj iz Spalata, jer kad je baka došla ovamo, nije govorila španjolski, već je govorila talijanski, pa je komunicirala uglavnom na talijanskom. – Franco Ferrera Cvitanović

Još jedan glazbenik hrvatskog porijekla, Žarko Marinković, već je četvrta generacija hrvatskih potomaka u Čileu. Njegova obitelj došla je krajem XIX. st. s otoka Visa u grad Iquique na sjeveru Čilea, gdje je bila bogata proizvodnja salitre, koja se u to vrijeme nazivala „bijelim zlatom“. Obitelj Marinković upravljala je tvornicama salitre, a u Iquiqueu danas postoji i Palača Marinković koja je uvrštena u povijesno-kulturnu baštinu Čilea. S obzirom da se sjećanje na pretke u njegovoj obitelji davno izgubilo, dakle, došlo je do potpune asimilacije u čileansku kulturu, to nije spriječilo njegove roditelje da svojoj djeci daju hrvatska imena, iako su sva imena od oca do pradjeda bila čileanska. No ipak, Žarko je u doticaj s hrvatskom kulturom došao na drugi način:

Bila je to više slučajnost, priključio sam se jednoj udruzi kao glazbenik, gdje sam imao mogućnost sudjelovati u skupini hrvatskog folklora bez da sam ikad prije u životu čuo hrvatsku glazbu, popularnu ili folklornu. Za mene je to bilo nešto jako zanimljivo, nešto novo što mi je privuklo pažnju, i to je zapravo bio moj prvi pravi susret s hrvatskom kulturom, s korijenima. – Žarko Marinković Vásquez

Većina Hrvata u Čileu dolazi iz Punta Arenasa, grada na krajnjem jugu, u kojem živi oko 60 000 Hrvata. S obzirom da se prvenstveno radi o ekonomskim migracijama, dakle prvom i drugom valu migracija, krajem XIX. i početkom XX. st., za razliku od Argentine, u Čileu se većina

sjeća svojih jugoslavenskih predaka. Tako će primjerice Óscar Barrientos Bradašić napomenuti kako je u Punta Arenasu pripadnost jugoslavenskoj, odnosno hrvatskoj kulturi oduvijek bila prisutna u njegovu životu:

Moja je obitelj oduvijek živjela život u koloniji. Budući da sam bio dijete sudjelovao sam u aktivnostima Jugoslavenskoga kluba (sada hrvatskoga), imam rođake koji pripadaju Sportskome klubu Sokol. Mislim da je moja majka ta s kojom najviše razgovaram o Hrvatskoj. – Óscar Barrientos Bradašić

Ramón Díaz Eterović, čileanski književnik iz Punta Arenasa čiji preci potječu s otoka Brača, istaknut će važnost pripadnosti hrvatskom identitetu čitave svoje generacije koja je odrasla u hrvatskoj četvrti Punta Arenasa:

Ponosni smo na svoje korijene i na sve što su napravili naši djedovi i roditelji. To nije nešto prolazno, već živimo i osjećamo pripadnost Hrvatskoj. Istina, možda to nije toliko prisutno kod moje djece, ali za moju generaciju je to jako važno. (R. Díaz Eterović, Globalna Hrvatska, 8.2.2019.)²⁸

Guillermo Mimica, književnik i pravnik hrvatskog porijekla iz mjesta Mimice, će također istaknuti kako je od malena sudjelovao u aktivnostima hrvatskog sportskog kluba u Punta Arenasu, ističući sjećanje na jugoslavensku ili dalmatinsku identitetsku poveznicu, više nego hrvatsku. Pritom objašnjava povijesne uzroke poistovjećivanja s jugoslavenskim identitetom u hrvatskoj imigraciji u Čileu:

Od malena sam sudjelovao u svemu što je u Punta Arenasu bilo vezano za Klub Sokol, košarku, nogomet. Od malena oduvijek je bila, ne Hrvatska – Jugoslavija. Kao i za 90 % ljudi odavde. Nije se naročito pričalo o Hrvatskoj, pričalo se o Jugoslaviji, pričalo se o Dalmaciji. (...) Znaš zašto je Jugoslavija bila važna? Jer su tada prvi put imali identifikacijske dokumente. Oni su došli kao Austrijanci. A rodni listovi su bili na talijanskom. Dokumenti moga djeda bili su na talijanskom. Dakle, što su oni bili? Iz točke gledišta identiteta. Što su bili? Da, bili su Hrvati, ali također su bili Talijani, bili su Austrougari, bili su Dalmatinci. Dakle, čitava ta mješavina, osim toga reći

²⁸ Emisija Globalna Hrvatska (8.2.2019.): <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/multimedija/globalna-hrvatska-tv/globalna-hrvatska-822019/> (posjećeno 20.6.2020.)

Austrougar u to vrijeme ovdje je bila uvreda. Bilo je uvredljivo. Reći nekome Austrijanac bilo je zapravo reći „austriaco de mierda“ (usrani Austrijanac). Bez domovine. – Guillermo Mimica

Pogrdni naziv „austriaco de mierda“ (usrani Austrijanac), kao što tumači Guillermo Mimica, bio je u ono vrijeme čest nazivnik za sve došljake iz Austro-Ugarske, a većina je te populacije bila iz Hrvatske, odnosno iz Dalmacije. Dimenzija identiteta, koji je u ono vrijeme bio disperziran između austrougarskog, talijanskog i dalmatinskog, promijenila se formiranjem Jugoslavije, koja je pripadnicima hrvatske imigracije u Čileu dala jedinstveni identitet. Ovaj identitetski „anakronizam“ je danas još uvijek djelomično prisutan u sjećanju hrvatskih potomaka u Čileu.

6.1.2. Identitet, identifikacija i iskustvo različitih prostora

Identitet, kao jedna od najbitnijih tema suvremenih kulturoloških istraživanja zahtijeva posebnu pažnju zbog svoje kompleksnosti, kao i česte zamjene termina identiteta i identifikacije. U kontekstu hrvatske dijaspor, odnosno hrvatske imigracije u svijetu, ove složene kategorije identifikacije i identiteta dobivaju novu dimenziju u istraživanjima. Pitanje „Tko sam?“ ali još više „Odakle sam?“ dobiva potpuno novo značenje na kontinentu čije je glavno obilježje miješanje rasa (*mestizaje*), nastalo uslijed duge kolonijalne povijesti i mnogobrojnih doseljavanja imigrantskih skupina iz Europe, poput najbrojnije španjolske, potom talijanske, njemačke i drugih imigracija koje se danas proširuju dolaskom brojnih emigranata iz Venezuele ili Kolumbije. Pripadnost postaje identitetska vrijednost koja zahtijeva dubinsko razumijevanje, s obzirom na povijesnu složenost ovih prostora. S jedne strane, stvara se identifikacija na razini termina imigracije koju vezuje zajednička povijest unutar višestrukih identiteta multikulture sredine. S druge strane, termin imigracija koji je u uporabi u Čileu, razlikuje se od termina dijaspora, kako napominje Guillermo Mimica:

Dijaspora je termin koji ne cijenim previše, radije govorim o imigraciji nego o dijaspori. Diaspora, u Latinskoj Americi, u Čileu, ali više u Argentini, je dijaspora obilježena ideologijom. Dakle, ovdje u dijaspori, ta je ideologija prisutna. Ja se ne identificiram nužno s tom ideologijom dijaspore. Shvaćaš li? Kažem ti da je dijaspora kao takva kakvu je ja vidim u Čileu od prije pet godina, gdje sudjelujem, jedna dijaspora veoma obilježena ideologijom. Ta se ideologija rađa u trenutku... ne znam je li se rađa – manifestira se tokom rata za neovisnost. – Guillermo Mimica

Unatoč već spomenutom „anakronizmu“, gdje se identifikacija provodi na razini kategorije jugoslavenstva s kojom su se poistovjećivali preci potomaka Hrvata u Čileu, hrvatska imigracija je također obilježena političkim osamostaljenjem Hrvatske u Domovinskom ratu. Nacionalna ideologija, koja se u svom negativnom obliku (u smislu neprihvatanja različitosti), kao suprotnost višestrukih identiteta prisutnih u Čileu izražava u manjoj mjeri u ovoj zemlji nego u Argentini, ipak je prisutna među potomcima hrvatskih imigranata. Svijest o razlici između identiteta i identifikacije, odnosno o proizvoljnosti kategorije identifikacije, može biti izuzetno koristan alat za smještanje i za razumijevanje višestrukosti identitetskih kategorija. Guillermo Mimica sljedećim je riječima opisao na koji način shvaća razliku identiteta i identifikacije:

Razlikujmo identitet i identifikaciju. Identitet je fenomen koji se nužno zbiva u razumu i osjećajima. Ali prvo u osjećaju. Dakle, dat ću ti samo jedan primjer. Kada sam ja prvi put došao u Hrvatsku, u figurativnom i doslovnom smislu sam ušao u Hrvatsku. Pustili su me da uđem, primili su me u Hrvatsku. To je jako važno. Nisu me na isti način primili u Francusku. (...) Sad racionalno. Već sam ti rekao da sam, nakon puno godina putovanja u Hrvatsku, odlučio postati Hrvat. I to je racionalna odluka. I otišao sam u Veleposlanstvo, priložio sam dokumente, tražio sam dokumente svog djeda, sve sam napravio. Htio sam postati Hrvat, to je bio racionalni postupak. Dakle, ovaj racionalni postupak konkretizira identifikaciju i čini identitet. Kad se identificiraš s nečim preko identiteta, ne znači da prihvaćaš apsolutno sve. – Guillermo Mimica

Ova vrlo promišljena analiza razlike identiteta i identifikacije, te svojevrzne strategije identiteta, koju je izložio književnik Guillermo Mimica sadrži odgovor na pitanje razlike racionalne i afektivne identifikacije koja oblikuje identitet. Ipak, ovakva vrsta promišljanja identiteta ima svoje korijene u iskustvu različitih prostora koje je imao Guillermo Mimica tokom svog života provedenog u Čileu, Francuskoj i Hrvatskoj.

Kada govorimo o identitetu, identiteti su uvijek višestruki, i to nije kontradikcija. Prvo, ja sam muškarac. (...) Osjećam se muškarcem kršćanske kulture, židovsko-kršćanske. Nisam katolik, nisam kršćanin, ali moja kultura jest. I ja sam unutar tih kulturnih vrijednosti. Rođen sam u Punta Arenasu. Punta Arenas je regija vrlo različita od ostatka Čilea, stoga sam i Puntaarenjanin ili Patagonac. To je treći aspekt mog identiteta. (...) Očito, Čileanac sam, ali sam vrlo mlad otišao živjeti u Francusku, moja su djeca rođena u Francuskoj. Francuz sam. (...) Hrvatsku cijelog života uvijek otkrivam, ali sam je počeo otkrivati kada sam uzastopno počeo ići u Hrvatsku. (...) Mi smo

kao stablo, ali s korijenima koji sežu u nebo. Naši se korijeni šire, i možeš imati puno identiteta, jedan od njih jači, afektivni, od srca, je hrvatski. – Guillermo Mimica

Guillermo Mimica je sedamdesetih godina XX. st. za vrijeme diktature Augusta Pinocheta, zbog neslaganja s tadašnjim režimom samovoljno otišao u egzil u Francusku, gdje je sa svojom obitelji živio više od dva desetljeća, nakon čega se odlučio vratiti u rodni Čile. Za razliku od Guillermova autoegzila, književnik Antonio Skármeta bio je pak prisiljen na egzil u istom periodu, koji je proveo jedno vrijeme u Argentini, potom u SAD-u i Njemačkoj. Određene zajedničke vrijednosti lijevo orijentiranih intelektualaca dobile su i svoj nazivnik u književnoj historiografiji čileanske literature. Ta se generacija, kao što smo već spomenuli, naziva „naraštaj državnog udara“ ili „naraštaj osamdesetih“ kojem, osim Skármete, pripadaju i drugi književnici hrvatskog porijekla poput Ramóna Díaza Eterovića, Eugenija Mimice Barassija i Juana Mihovilovicha Hernándezza.

6.2. Uloga književnosti u oblikovanju identiteta

6.2.1. Načini prijenosa sjećanja o porijeklu

U književnosti čileanskih pisaca hrvatskog porijekla često nailazimo na motive i reference koji prizivaju sjećanje na hrvatske pretke utjelovljene uglavnom u sporadičnim likovima ili opisima krajolika koji, za većinu, predstavljaju mjesto nostalgije. U nekim djelima ti se likovi javljaju kao protagonisti, a mjesta i nazivi ulica na hrvatskom jeziku redovite su reference u književnika rodnom iz Punta Arenasa, gdje su hrvatski toposi osobito prisutni u svakodnevnom životu. Tako književnik Ramón Díaz Eterović često uvrštava hrvatske imigrantske motive u svoju prozu, primjerice u pripovijetkama *El regreso de Senkovic* (Senkovićev povratak), *El regreso de mar* (Povratak s mora), ili u špijunskom romanu *Correr tras el viento* (Trčanje za vjetrom) u kojem glavni lik Hrvat Yaco Rendic dolazi u Punta Arenas te se upleće u međunarodnu spletku. U pozadini ove radnje stoji tegobna ljubavna priča koja imigranta vezuje za Čile. Pritom je urbani aspekt Punta Arenasa, grada u kojem je hrvatska kolonija ostavila značajan trag na njegove mještane, prepun hrvatskih imena i imigrantskih referenci s početaka doseljavanja Hrvata u ova područja.

Kada je prvi put zakoračio u luku, Hrvat je snažno opsovao vjetar jer mu je, pri silasku s parobroda kojim je doplovio iz Italije, zbacio beretku s glave i otpuhao u valove koji su udarali o drvene potpornje gata. (...) Sasvim je drugačije bilo njegovo selo, Pučišća na jadranskom otoku Braču, iz kojeg je otišao bježeći od novačenja u vojsku cara Franje Josipa. (Díaz Eterović, 1999: 9)

U prijevodu romana *Trčanje za vjetrom* objavljeno je i pismo Ramóna Díaza Eterovića po povratku s Brača, što je ujedno bio i prvi posjet čileanskog književnika zemlji svojih predaka.

Godine 1910. Ivan Eterović Drpić, moj djed, napustio je svoje mjesto Pučišće na otoku Braču da bi započeo dugo putovanje koje ga je dovelo do grada Punta Arenasa, na obalama Magellanova prolaza, na krajnjem jugu Amerike. 87 godina kasnije, ja koji pišem ove retke, Ramón Díaz Eterović, došao sam na otok Brač, slijedeći neke davne obiteljske tragove i slike o Otoku kojih su se u pričanju sjećali oni Hrvati koje sam upoznao u svome djetinjstvu. (Díaz Eterović, 1999: 193)

Motiv cikličnog putovanja, povratka u zemlju predaka u ime djedova koji to nisu za života uspjeli često se pojavljuje u književnika hrvatskih korijena. U književnosti to dolazi do izražaja u knjizi Guillerma Mimice, *Corbata que ata* (Kravata koja veže), gdje autobiografski pripovjedač vodi čitatelja kroz obiteljsku povijest svojih predaka. Ova romansirana kronika prikazuje povratno putovanje u rodnu zemlju, koje, kako Mimica napominje, njegov djed nikad nije uspio ostvariti. U prvom dijelu romana on kroz obiteljsku biografiju priča priču svoga djeda. Prijenos obiteljske povijesti s generacije na generaciju, s djeda na unuka ima ovdje realnu i simboličnu važnost: prenošenja tradicije ali i uspostavljanje identiteta. Mimica će sljedećim riječima objasniti koliko znače korijeni, u egzistencijalnom smislu, kao potreba pojedinca za pripadnošću.

Naše nije jedna priča, već uzorak istine viđene mojim već istrošenim očima, osluškivane mojim probranim sluhom i opisane trudom pripravnika koji dok piše traži svoje bogatstvo u susretu i razlog dijela svog postojanja. Radi se o pronalaženju utješnog blaga koje nas smiruje objašnjavajući nam smjer putovanja, koji nas čini zadovoljnim jednostavnim stvarima i ponosnim na vlastiti put, s uzdignutom glavom usprkos navadama vjetra. (Mimica, 2016: 13 [prijevod S.V.])²⁹

²⁹ Lo nuestro no es una historia, sino una verdad pauteada vista con mis ya gastados ojos, escuchada con mis selectivos oídos y descrita con el esfuerzo de un aprendiz que al escribir busca su fortuna del encuentro y la explicación del sentido de parte de su existencia. Se trata de encontrar el tesoro reconfortante que nos apacigua al explicarnos el rumbo de nuestra travesía, aquel que nos hace estar contentos de lo simple y orgullosos de marchar por un sendero propio, con la frente en alto pese a los embates del viento.

Mimica pripovijeda priče iz života svog djeda Ivana i drugih doseljenika, koji su njemu prenesene usmenom predajom. Na isti način, on kao pripovjedač u autobiografskom ključu, prenosi te priče svom unuku. U prvom poglavlju pod nazivom *Za sve je kriva peronospora* započinje svoju obiteljsku priču koja je usko povezana s društvenim i povijesnim kontekstom dolaska hrvatskih imigranata u Čile. Bolest vinove loze koja je krajem XIX. st. zahvatila dalmatinske vinograde natjerala je mnogobrojne na potragu za boljim ekonomskim prilikama u dalekim krajevima. Objašnjava kako je njegovo vlastito postojanje usko vezano uz ovaj povijesni kontekst koji je promijenio živote mnogim dalmatinskim vinogradarima koji su u potrazi za boljim životom došli upravo u zemlju na drugom kraju svijeta, u Čile. Kasnije opisuje vlastito putovanje u Hrvatsku, u mjesto Mimice, gdje su ga dočekali brojni rođaci, opisujući kako je to iskustvo imalo inicijacijski učinak na njegovo biće i posljedično stvorilo osjećaj pripadnosti hrvatskom narodu. Važnu ulogu u oblikovanju identiteta igra koncept djedovine, patrilinarnog loze i naslijeđa, koje se prenosi s generacije na generaciju.

Shvatio sam tada kako je ova obiteljska priča pripadala svima, i osjetio sam kako je malo pomalo postajala i mojom vlastitom. Tako se zatvorio inicijacijski ritual plemena Mimice raštrkanih po svijetu, koji su mi bili priredili rođaci. Ispunio me ponosom te sam se s poštovanjem naklonio pred Ivanom Mimicom primijetivši u tom trenutku kako se nešto neobično i savršeno primjetno počelo odvijati u mojoj nutrini. Započeo sam, pored toga, u srcu stvarati mjesto za ovu kršnu dalmatinsku zemlju. (Mimica, 2016, 28–29 [prijevod S.V.])³⁰

Mimica, pored zgoda i pustolovina koje su zatekle njegova djeda u ovim australskim zemljama na jugu Čilea, pripovijeda i zajedničku povijest i zajednička mjesta hrvatskih imigranata. Primjerice pjesma *Tamo daleko*, legendarna je pjesma svih potomaka Hrvata u Čileu, koja je, iako srpskog, odnosno jugoslavenskog porijekla, postala zajedničkim amuletom s kojim se poistovjećuju mnogi potomci hrvatskih doseljenika u ovoj zemlji. Pjesma je tijekom godina prilagođena na španjolski, te je postala tradicionalna patagonijska himna Hrvata.

³⁰ Me pude dar cuenta entonces que esta hermosa historia familiar era de todos, y sentí que poco a poco empezaba yo también a apropiarme de ella. Concluía así el rito iniciático de la tribu Mimica repartida por el mundo que me habían preparado los primos. Me henchí de orgullo y me incliné con respeto ante Iván Mimica y supe que algo inhabitual y perfectamente perceptible en mí interior se consumaba poco a poco. Empezaba además a hacerle un espacio en mi corazón a esa pedregosa tierra de Dalmacia.

<i>Tamo daleko,</i>	<i>Lejos muy lejos</i>
<i>Daleko kraj mora,</i>	<i>allá en la orilla del mar</i>
<i>Tamo je selo moje,</i>	<i>está mi novia querida</i>
<i>Tamo je ljubav moja.</i>	<i>Está mi amada ciudad</i>

U svom četvrtom, najnovijem romanu *Almas Errantes* (Izgubljene duše) Guillermo Mimica se ponovno dotiče tematike svojih korijena, ovog puta u obliku legende, fiktivne priče o mladoj ženi Vedrani Kuzmanić iz izmišljenog mjesta Tikeja na dalmatinskoj obali, koja umire mlada, priča je zapravo o posebnom životu žene anđela. Njezin muž Stanko Cvitanić nakon njezine smrti odlazi u Punta Arenas s ciljem vratiti se u Hrvatsku kako bi mogao pokopati svoju ženu. Književnik objašnjava kako je ime fikcionalnog toponima na dalmatinskoj obali *Tikeja*, zapravo bio nadimak njegova djeda, kojeg su u Mimicama prozvali tako jer kao dijete nije mogao izgovoriti riječ (p)tičica, i umjesto toga je govorio *tikeja*.

Radi se o tome da se moj djed zvao Ivan Mimica, ali bilo je puno Ivana Mimice, i svi su imali nadimak, a njegov nadimak bio je Ivan Tikeja Mimica. (...) On nije znao izgovoriti tičica, govorio bi tikeja... to je mit. Mjesto se zove Tikeja, ne postoji, izmišljeno je. Ali sve je smješteno ondje, u području Mimica, u Pisku, Makarskim Brelima. – Guillermo Mimica

Guillermo često započinje svoja djela u prvom licu kao autobiografski pripovjedač, prelazeći u svijet legendi, mitova i priča koristeći postupak hipodijegetičke pripovijesti. Na prvim stranicama romana *Izgubljene duše*, autor se pak poigrava s čitateljskom percepcijom ispreplićući fiktivno i stvarno:

Sve je u ovoj priči pripovijest, sve je fikcija. Ali, kako je njezina okolina stvarna, ono što pišem je povijest: zbog toga je pripovijedam. Likovi su izmišljeni i pripadaju legendi; unatoč tome, oni su stvarni i u suštini su temelj ove priče. (Mimica, 2020. [prijevod S.V.])³¹

³¹ Todo en esta historia es un cuento; todo es una ficción. Pero, siendo real su entorno, lo que escribo es historia: por eso lo cuento. Los personajes son inventados y están en la leyendas; sin embargo, son verdaderos y, en el fondo, ellos son la historia de este cuento.

Antonio Skármeta u svojim djelima također često priziva reminiscencije iz djetinjstva i sjećanja na svoje hrvatske pretke. To su većinom isječci koje on, u poluautobiografskom ključu umeće u svoja djela, poput primjerice onog iz pripovijetke *La cenicienta en San Francisco* (Pepeljuga u San Franciscu):

Što je htjela da joj kažem? Da joj ispriповјedim noćas svoju životnu priču? I kakva bi je to priča bez glave mogla opustiti ako joj ne bih nadugo i široko ispričao priču o mome ocu i onu o djedu Stjepanu koji je, kad mu je bilo osamnaest godina uranjao u Jadransko more s drugog kata kuće na otoku Braču, nasuprot Splitu, u Hrvatskoj. (Skármeta, 2000: 157)

U jednom drugom Skármetinom romanu, *La boda del poeta* (Pjesnikova svadba), čija se radnja odvija na izmišljenom jadranskom otoku Gemi, priča prati živote i sudbine bogatog nasljednika austrougarskog bankara Jeronima Francka i Alije Emar, njegove buduće supruge. Radnja je smještena u povijesni kontekst uoči I. svjetskog rata kada austrougarska posada na otok dolazi regrutirati lokalno stanovništvo. Skármeta započinje priču citirajući djela čileansko-hrvatskog novinara i povjesničara Antuna Domića Bezića (1919. – 2017.): *Breve historia de la isla de Brac* (Kratka povijest otoka Brača, 1995.) i *Breve historia de Dalmacia* (Kratka povijest Dalmacije, 2000.). Kao i Guillermo Mimica, Skármeta objašnjava motive prvog velikog migracijskog vala iz Hrvatske u zemlje Južne Amerike, već spomenutu bolest vinove loze, peronosperu.

Još jedan književnik iz naraštaja osamdesetih, Eugenio Mimica u svojoj zbirci pripovijedaka *Comarca Fuegina* (Okrug Ognjene zemlje) uključuje i pripovijetku *Una dama para Juan* (Dama za Juana), koja je kasnije preoblikovana u kazališno djelo. Prerada za kazališnu publiku bila je motivirana pozivom kazališne skupine Lacolet koja je djelo predstavila 1978. u spomen na stogodišnjicu hrvatske (jugoslavenske) imigracije u Punta Arenasu. Ova komedija, jedino kazališno djelo autora Eugenija Mimice, govori o dva brata Hrvata, Juanu i Vicenteu Duviću koji su emigrirali iz Dalmacije i došli u Porvenir, na jug Čilea, jedan u potrazi za poslom, a drugi u potrazi za životnom suputnicom. Osim u ovoj, Eugenio Mimica u još dvije pripovijetke uvrštava hrvatske imigrantske motive, u pripovijetci *Enamorado de abril* (Zaljubljen u travanjku) gdje se samo sporadično spominje jedan lik Hrvat, te u pripovijetci *Berislav*, iz zbirke *Tres de la tribu* (Troje iz plemena). U ovoj pripovijetci, glavni lik Berislav, hrvatski imigrant dolazi u malo mjesto na jugu Čilea, u Porvenir, kao i brojni drugi imigranti na početku XX. st., u potrazi za bogatstvom. Pripovijetka je, kako naglašava Eugenio Mimica, nastala pod utjecajem poznatog

čileanskog književnika, Roberta Bolaña i njegove pripovijetke *El gaucho insufrible* (Nepodnošljivi gaučo).

Berislav nastaje iz jedne Bolaňove knjige, El gaucho insufrible. Jako mi se svidjela jedna slika koju je Bolaño opisao. I tada sam, pod njegovim utjecajem, napisao Berislava, ali također i zbog jedne razglednice. (...) Privukao mi je pažnju starčić koji se pojavljuje ondje šetajući, umjesto psa, jednog kunića. Bolaño upravo govori o velikoj količini kunića. – Eugenio Mimica

Treći poznati književnik iz naraštaja osamdesetih, Juan Mihovilovich Hernández, u svojim djelima također čuva uspomene svojih hrvatskih korijena. Na pitanje kakvu ulogu u književnom radu ima sjećanje predaka na Hrvatsku, književnik će odgovoriti sljedećim riječima:

U više mojih djela osjeća se utjecaj koji je na mene od malih nogu imao moj nono Juan Mihovilović K., kao i onaj mog oca i ujaka. Na isti sam način dijelom opisao brački pejzaž, ali samo u ulomcima, s obzirom da su moja djela prvenstveno usmjerena na psihološke aspekte. – Juan Mihovilovich Hernández

U njegovim djelima odražava se transgeneracijsko sjećanje, ponekad samo u ulomcima i sporadičnim likovima, a ponekad kao temeljni motiv djela. Navodi kako u romanu *Grados de referencia* (Referencijalni stupnjevi) bilježi svoj prvi posjet Hrvatskoj.

Putovao sam u Hrvatsku u četiri prilike: prva je bila 1994. kad sam išao individualno, sa željom da upoznam mjesto odakle je potekao moj nono Juan na otoku Braču. Taj sam događaj zabilježio u svom romanu Referencijalni stupnjevi. – Juan Mihovilovich Hernández

U najnovijem romanu *Útero* (Izvor života), čija je radnja smještena na krajnji jug Čilea, pisan u formi dnevnika, svjedočanstva o egzistencijalnim ponorima, roman je koji govori o metafizičkoj potrazi i povratku korijenima u kojem važnu ulogu ima pokrajina Magellan i hrvatsko naselje, odnosno tada jugoslavensko naselje u gradu Punta Arenasu. Prepun intertekstualnih referenci na Kavafisa, Kafku, Shakespearea, Dostojevskog, Camusa i Aleja Carpentiera, autor također u ulomcima u autobiografskom ključu svjedoči o povijesnim uzrocima imigracije i dolasku svojih predaka u Čile.

Stara hrvatska rasa pod okriljem Austro-Ugarskog carstva dovela je mog djeda na ovu stranu svijeta; rođen si pod njegovom zaštitom i naučio si kako je pošten posao pravedan i dobar. (Mihovilovich Hernández, 2020: 63 [prijevod S.V.])³²

U ovom djelu se ponavljaju toposi hrvatskih ulica kao nostalgичna uspomena na imigrantsku prošlost Punta Arenasa.

Sada šetam novim ulicama hrvatske četvrti koja je iza sebe ostavila ne samo svoje staro jugoslavenko ime, to kraljevstvo razdvojeno od carstva koje je spajalo Slovence, Srbe, Hrvate i Crnogorce, već je promijenila i fizički izgled preuređenjem prostora i izgleda nekih kuća koje teško mogu zamisliti na morskoj obali. (Mihovilovich Hernández, 2020: 109 [prijevod S.V.])³³

Patricia Štambuk, iako u prvom redu istraživačica i novinarka, čiji se rad ponajviše bazira na regionalnoj problematici autohtonih naroda Patagonije i Uskršnjih otoka, u povijesnom svjedočanstvu *Lakutaia le kipa. Rosa Yagán Miličić, posljednja karika*, iznosi svjedočanstva jedne od posljednjih pripadnica naroda Yagán (Yamán) s krajnjeg juga Čilea. U ovoj ispovijesti ona iznosi priče i legende naroda Yagán kroz glas Rose Yagán, koja je svoje drugo prezime Miličić stekla udajom za starosjedioca Joséa Miličića, koji je pak svoje formalno prezime stekao nakon što ga je posvojio i odgojio Hrvat Ante Miličić. Iako u drugom planu, prisutnost Joséa Miličić svjedoči o utjecaju hrvatske imigrantske kolonije na jugu Čilea. U svjedočanstvu iznesenom u ovoj knjizi, Rosa Yagán donosi sljedeći opis Joséa Miličića:

Zvao se Lanamutekensh na našem jeziku, a poslije je bio znan kao José Yagán. (...) Njegovoj se majci zapalila odjeća na vatri i ona umre od opekline. Onda ga je otac dao Antoniju Miličiću, Hrvatu koji je tražio zlato i onuda prolazio morskim kanalima. (Štambuk, 2008: 85)

Najnovije djelo *1520. Cuentos del Estrecho de Magellanes* (1520. Priče s Magellanova prolaza), prva je zbirka priča autorice, a pisana je, kako ističe autorica, u obliku kronike, svjedočanstva. U šest priča autorica nam iznosi pregled povijesti i običaja Patagonije i Ognjene zemlje, čiji je početak bio trenutak otkrića Magellanova prolaza dolaskom Hernánda Magellana. Između ostalog,

³² La vieja raza croata bajo la égida del imperio austro húngaro trajo a mi abuelo a este lado del mundo, naciste bajo su protección y aprendiste que el trabajo honrado es justo y bueno.

³³ Ahora camino por las nuevas calles de un barrio croata que ha dejado atrás, no sólo su antigua denominación Yugoslavia, ese reino desgajado del imperio que fusionaba a eslovenos, serbios, croatas y montenegrinos, sino que también ha mudado su apariencia física remodelando los espacios y las fisonomías de unas casas que me cuesta imaginar a orillas de la playa.

opisuje i obiteljsku povijest dolaska svojih hrvatskih predaka na krajnji jug Čilea, i to kroz glas svoga oca u priči pod nazivom *Andrija y sus dos patrias* (Andrija i njegove dvije domovine).

Mislim da su me osjećaji vezani uz migraciju, identitet i otočnu izoliranost koje sam od djetinjstva udisala, pratili u svim mojim radovima, i to su moje dominantne teme, mada sam tek u svojoj posljednjoj knjizi (1520. Priče s Magellanova prolaza) iznijela hrvatsku temu iz obiteljske perspektive. U to sam djelo uključila priču koja je u osnovi priča moga oca. – Patricia Štambuk

Baš kao i Guillermo Mimica, Štambuk će se u ovoj zbirci poigravati fikcionalnim i faksionalnim, napominjući to u uvodu knjige:

Povijesne priče ove knjige –tako sam ih definirala– više su stvarnost nego fikcija. Proizišli su iz priča i likova koji su se pojavljivali tokom mojih istraživanja o sjećanjima iz bliske prošlosti; ili se čak isprepliću s inspirativnim predmetima vezanima za povijest zemlje. (Štambuk, 2020. [prijevod S.V.])³⁴

Christian Formoso Bavich također će istaknuti da uloga sjećanja na hrvatske pretke igra veliku ulogu u njegovoj poetici. U proznoj zbirci poezije *El cementerio más hermoso de Chile* (Najljepše groblje u Čileu) i u djelu *El milagro chileno* (Čileansko čudo) koje uključuje dijelove prethodno navedene i druge zbirke pjesama pod nazivom *bellezamericana* (ljepotamerička), autor daje glas svom djedu oživljavajući reminiscencije i obiteljske uspomene koje su mu prenesene posrednim putem.

Sjećanje na moje hrvatske pretke u djelu nosi ime i glas moga djeda, koji se kao pripovjedač pojavljuje u mojoj knjizi Najljepše groblje u Čileu. Taj glas, u pjesničkoj zbirci, u dijalogu je s polifonijom glasova iz daljine i odsutnosti, a njegova je uloga propitivanje i začudnost. Ime moga djeda je ime koje dodjeljujem tom pozivu znanja i razumijevanja, prvi pokušaj uspostavljanja izravnije veze s onim tragom podrijetla i korijena koju je njegova smrt oduzela. – Christian Formoso Bavich

U odgovoru na pitanje smatra li se čileanskim ili hrvatskim piscem, autor će istaknuti upravo ulogu svoga pjesničkog rada kao presudnog faktora u identifikaciji s hrvatskim korijenima:

³⁴ Los cuentos históricos de este libro –así los he definido– son más realidad que ficción. Nacen de relatos y personajes que han ido apareciendo o reapareciendo en el curso de mis investigaciones sobre memorias del pasado reciente; o bien se entrelazan con objetos inspiradores y ligados a la historia del territorio.

Smatram se Magellancem, Patagonijcem hrvatskog porijekla, napola Argentinac – po ocu –, pisac na španjolskom jeziku čileanske varijante, također Čileanac. Ukratko, mogao bih upotrijebiti mnoge varijable koje me određuju. Ono bitno reći će knjige: koliko od svega toga s čim bih se mogao poistovjetiti ima u njima. Moje hrvatsko podrijetlo, kao što sam to živio, osjetio i propitao, neumitno postoji. I osjećam, zbog čežnje te zbog osjećajne i intelektualne potrebe, da će ti korijeni rasti. Ako to nije bilo učinjeno preko mog djeda za njegova života, učinit će poezija i iskustvo koje u njoj artikuliram. Poezija je mjesto odakle sam započeo intenzivniji i osobniji dijalog s njegovim glasom. Slijedom i usmjeravanjem tog glasa nadam se da ću postići širi dijalog s tim područjem i korijenima. – Christian Formoso Bavich

Astrid Fugellie Gezan, s druge strane, u svojoj poeziji često obrađuje teme autohtonih naroda Čilea ističući povijesne nepravde ugnjetavanja koje su nad njima počinjene. Pored toga, u njezinoj poeziji često je prisutan motiv ženske sudbine, te snažan utjecaj matrilinearnog odgoja. U poemu Francisca iz zbirke pjesama *Dioses del sueño* (Bogovi sna, 1991: 81) opisuje svoju baku Franciscu Livačić Poklepović, rodom s otoka Brača.

Francisca

Moj šal nostalgичne ptice vijori
prema početku života.

Odjevena i pokopana moja baka Francisca:
hladne brave, datumi koji prolaze,
slijepi rukohvati u podnožju dvorišta
a moj jezik poprima sklad
na najvišoj točki

Sada

(opsjednuta smrću)

razgovaram jedino sa sjenama.³⁵

³⁵ Prijevod: S.V.

Pjesnik Andrés Morales Milohnić, jedan od rijetkih književnika hrvatskog porijekla rođen u glavnom gradu Santiago de Chileu, napominje kako je njegova poezija prožeta nostalgijom, a posebice se osvrće na pjesmu *El canto de Sibila* (Pjesma proročice), objavljena u zbirci pjesama *Los cantos de la Sibila* (Pjesme proročice) gdje materinji jezik uspoređuje sa zaboravljenim cvijetom.

U nekim tekstovima govorim upravo o tome. Više pjesama imaju dodira s Jadranom. Primjerice jedna poema, posvetio sam je svojoj majci, tiče se ove poteškoće, mogli bismo reći, da se ne razumije materinji jezik. Što ja kažem da je poput anemone (cvijet šumarica), poput zaboravljenog cvijeta... u meni. Ali također tu je i ta volja za pripadnošću i preko vlastite književnosti, preko vlastite poezije u mom slučaju. – Andrés Morales Milohnić

Pjesma proročice

Jezik kojim dišem
i kojim nikad ne govorim.
Slatki jezik majke,
zaboravljeni cvijet,
tamo gdje slutim
i sanjam u noći.

Onaj kojim pišem
(uvijek prikriven),
koji ne razumijem
dok dokučujem njegove naglaske.

Onaj vječito živ
poput lastavice
ili stotinu galebova bijelih,
poput ovog čudesnog
morskog glasa, sada,
kada je najbolje utihnuti
i snivati o njegovu kamenu
moru i otoku,

koji neće proniknuti
radost stihova ovih
što ih vjetar nosi
još uvijek tihom ili hirovitom
u dalekom izgnanstvu.

*(Mojoj majci)*³⁶

Početkom devedesetih godina, kada se znatno povećava kulturna razmjena dviju zemalja kroz razne organizirane projekte i prijevode, posljedično raste i svijest hrvatskih potomaka u Čileu o njihovom porijeklu, sada obilježenim novim hrvatskim imenom. Andrés Morales Milohnić je i član Društva hrvatskih književnika, titula za koju kaže ima poseban, emotivan značaj u njegovom životu.

Za mene je to jako važno. Jer se na taj način osjećam povezan, ne samo preko svoje ljubavi, ili svoje nostalgije, preko svoga djetinjstva, svojih roditelja ili djedova, nego također preko vlastite poezije – Andrés Morales Milohnić

U najnovijoj zbirci poezije *Escrito en glagolítico* (Napisano glagoljicom), pjesnik pokušava doprijeti do svojih korijena kroz reminiscencije na zaboravljeni jezik.

Napisano glagoljicom

(Malena ploča pronađena u Baškoj, otok Krk, Hrvatska)

Jezik koji ne postoji, ali živi
u malenoj, laganoj ploči.

Jezik škrtih znakova

³⁶ Prijevod: S.V.

Morales Milohnić, A. „El canto de la Sibila“

<http://paginadeandresmorales.blogspot.com/search?q=el+canto+de+la+sibila> (posjećeno 10.7.2020.)

(mudraci su govorili „škratih obilježja“).
Otkriće koje želimo razumjeti,
koje pokušavamo dešifrirati
ohološću obrazovanoga i nemarnoga čovjeka.

Nitko i ne zna
- što se krije iza nje -
stotine, tisuće, milijuni ljudi
svoju su krv ugradili ne u riječi
nego u mostove, gradove, ceste, groblja,
promatrajući spokojno more,
razmišljajući o budućnosti koja danas odjekuje.

(Željki Lovrenčić)³⁷

6.2.2. Pripadnost kao identitetski kapital

Osim pripadnosti jednoj zemlji *tamo daleko*, što ovim piscima daje svojevrzni, možemo ga nazvati „identitetski kapital“, koji su oni inkorporirali u svoja djela, odnosno kapitalizirali jedan dio svog „imaginarnog“³⁸ ili posrednog identiteta dalekih predaka, oni također u svoja djela uvrstavaju i vlastite, regionalne topose, koje možemo nazvati „stvarnim“ ili neposrednim identitetom. Uvrštavanjem u svoja djela različite prostore i različite identitete koji proizlaze iz tih prostora (lokalni, regionalni, nacionalni, globalni) ovi književnici svjesno ulažu u višedimenzionalnost svog književnog rada. Većina književnika hrvatskog porijekla, kao što smo već spomenuli, potječe s krajnjeg juga Čilea, iz pokrajine Magellan, odnosno Patagonije, što je jedno od vrlo značajnih obilježja njihovih radova. U ovim prostorima koji postaju sjecišta različitih

³⁷ Prijevod: Željka Lovrenčić, <https://croacia-chile.blogspot.com/2016/05/napisano-glagoljicom-escrito-en.html> (posjećeno 25.3.2020.)

³⁸ Po uzoru na Borisa Škvorca (2004.) koji koristi termine „imaginarni svijet“ ili „imaginarna Hrvatska“ obilježavajući fenomen književnosti iseljeničkog korpusa, koristimo sintagmu „imaginarni identitet“, dakle „posrednu“ identifikaciju s dalekim precima, s ciljem njegova kontrastiranja sa „stvarnim identitetom“, dakle neposrednom identifikacijom s pripadajućom čileanskom kulturom u kojoj su oformljeni kao književnici i individue. Ovdje se prikladno može primijeniti i spomenuti Thomasov teorem, odnosno definicija situacije, gdje „imaginarni identitet“ postaje „stvaran“ odnosno realan u svojim posljedicama.

tema i identiteta, hrvatski imigrantski motivi postaju mjesta sjećanja i nostalgije koji se isprepliću s patagonijskim toposima stvarnog iskustva.

Óscar Barrientos Bradašić u svojoj, u najvećoj mjeri, fantastičnoj prozi, uvrštava patagonijske slike i mitove, gdje prevladavaju regionalna obilježja rodnog Magellana. U pojedinim djelima i pjesmama naziru se sjećanja iz djetinjstva. Primjerice u pjesmi *Avenida Bulnes* (Avenija Bulnes) autor povezuje Punta Arenas i Split kroz prizmu iseljeničkih motiva:

Avenida Bulnes:

Krovovi Punta Arenasa
crveni su kao oni u Splitu.
Useljenici su enciklopedija
zaboravljena usred parka.
Ne zaboravimo carstvo valova koji su ih doveli ovamo
ni obećanje o zemaljskome raju,
oba grada pripadaju zamci tišine
u kojoj živi onaj koji se nalazi južnije.³⁹

U zbirci pripovijedaka *Paganas Patagonias* (Pogane Patagonije), Óscar Barrientos Bradašić se u jednoj od pripovijedaka pod nazivom *Ángeles con rostro de lechuza* (Anđeli s licem sove) vraća u mladost i sjećanja na ujaka Davora, kada je svojevrсна himna Hrvata iz Magellana *Tamo daleko* bila nezaobilazna u svakom hrvatskom domu. U drugoj se pripovijesti autor kroz fiktionalni dijalog s reminiscencijom Maršala Tita vraća u prošlost te opisuje česte patagonijske topose u Punta Arenasu, poput Avenije Bulnes ali i Hrvatskog kluba, koji je obilježio sjećanja iz djetinjstva i mnogih drugih čileanskih književnika hrvatskog porijekla. Na pitanje kakvu ulogu u književnom djelu ima sjećanje predaka na Hrvatsku, Barrientos Bradašić će napomenuti kako hrvatsko obilježje u velikoj mjeri određuje neke bitne karakteristike njegova pisanja:

U zadnjem radu što sam napisao ima jako veliku važnost. Pisao sam o hrvatskom obilježju u Punta Arenasu, njegovoj stalnoj fragmentaciji identiteta i stavu koji je postojao iz čileanske perspektive

³⁹ Preuzeto iz: Morales Milohnić (2014: 300)

o maršalu Titu i o formiranju Nesvrstanih zemalja. To se odražava u mojoj knjizi Pogane Patagonije. – Óscar Barrientos Bradašić

Pored Óscara Barrientosa Bradašića, drugi autori poput Christiana Formosa Bavicha, Eugenija Mimice Barassija, Guillerma Mimice, Ramóna Díaza Eterovića, Patricije Štambuk, iako većina s adresom u glavnom gradu Santiago de Chileu, također potječu iz Punta Arenasa, mjesta koje je, neovisno o identitetskog poveznici hrvatskih imigranata, ostavilo neizbrisiv trag u njihovom književnom opusu. Sami naslovi djela svjedoče o regionalnoj povezanosti s Ognjenom zemljom i pokrajinom Magellan, primjerice zbirke pripovijedaka Eugenija Mimice *Tierra del Fuego, en días de viento ausente* (Ognjena Zemlja za dan kad vjetar izostane), putopis *Travesía sobre la cordillera Darwin* (Prijelaz preko planine Darwin), ili zbirka poezije *Magallanes: Poesías congeladas* (Magellan, smrznuta poezija). Patricia Štambuk također već u naslovima svojih djela prikazuje neizbježnost ove regionalne pripadnosti, primjerice u svojoj najnovijoj zbirci priča *1520. Cuentos de Estrecho del Magallanes* (1520. Priče s Magellanova prolaza), potom Óscar Barrientos Bradašić s već spomenutom zbirkom pripovijedaka *Paganas patagonias* (Pogane Patagonije) ili Christian Formoso Bavich u narativnoj poeziji *El cementerio más hermoso de Chile* (Najljepše groblje u Čileu). Primjerice u zbirci pjesama *El milagro chileno* (Čileansko čudo, 2018: 30) uvrštava i jednu poemu koja posjeduje snažni regionalni naboj, a govori o sudbinama brojnih imigranata koji su kroz povijest došli u *zemlju nade*, u Ognjenu zemlju.

Oči, maleni svjetovi, pogledi

usitnjeni, stiješnjeni na pramcu Nade
tužni, od vala do vala, od struje do struje
i jedinog vjetra i jedine smrti
u tinjajućoj svjetiljci, sol koja je sve nagrizzla
praznina koja razdire dušu
pero pod kojim srce puca, dok poput
užarena noža siječe
kratka, mračna, bešumna, dok vodi u
sljepilo, u žrtvu
predodređena do kaleža smrti

gdje smo bili pritoci, jedni i drugi
ispijeni do posljednje kapi.⁴⁰

Guillermo Mimica će sljedećim riječima u već citiranoj obiteljskoj biografiji *Corbata que ata* (Kravata koja veže) pojasniti ovaj snažan osjećaj neovisnosti i regionalne individualnosti, svojevrsno „mageljanstvo“, koje postaje razlikovno obilježje unutar čileanskog identitetskog imaginarija,

Magellanci bi trebali biti oni Čileanci koji se osjećaju najviše vezani za svoju zemlju. I usto to kažu bez kompleksa: mi smo regionalisti, Patagonci, Australci, pingvini, Chumanzi povrh svega. (...) A ovaj osjećaj pripadnosti većinom se ostvaruje u konkretnim činjenicama. Trajna jadikovka zbog izoliranosti i nepoštenog centralizma glavnog grada pretvorile su se u borbeni barjak, i Magellanci su znali uzvratiti ujedinjeni u raznim situacijama. (Mimica, 2016: 75 [prijevod S.V.])⁴¹

Eugenio Mimica Barassi također izražava izrazito individualistički regionalni identitet pokrajine Magellan, posebice u svom djelu *Un adios al descontento* (Zbogom zlovolji), roman u kojem fiktivni topos Meridionía zamjenjuje Magellan, a likovi koji se pojavljuju nezadovoljni zemljom u kojoj žive, bore se za separatizam regije, gdje se pojavljuje i motiv nezavisne republike Magellan. Isti motiv pojavljuje se i u djelima mlađih autora s juga Čilea, Óscara Barrientosa Bradašića, Christiana Formosa Bavicha ili Nikija Kušćevića Ramíreza, koji u poemi *La luz urbana esconde el cielo* (Svjetlo grada skriva nebo), objavljene u kompilaciji mageljanskih pjesnika *Antología InSurgente: La Nueva Poesía Magallánica* (Pobunjenička antologija: Nova mageljanska poezija) izražava slične regionalne preokupacije i izrazito individualistički naboj svojstven pokrajini Magellan.

Svjetlo grada skriva nebo

Republika bez zavisnosti
(ili alternativna nacija prema Svjetonazoru New Agea)

⁴⁰ Prijevod: S.V.

⁴¹ Los magallánicos deben ser aquellos chilenos que más atados se sienten a su tierra. Suelen decirlo incluso sin complejos: somos regionalistas, patagónicos, australes, pingüinos, chumangos por encima de todo. (...) Y este sentimiento de pertenencia se materializa muchas veces en hechos concretos. La queja permanente al aislamiento y al injusto centralismo capitalino se han transformado en bandera de lucha, y los magallánicos han sabido reaccionar unidos en diversos ámbitos.

san, pozamašno obgrljen

možemo ga dostići

ove noći.

Regionalisti: malobrojni, gotovo istrijebljeni

trampili su parabole za satelite

mi smo kozmopoliti, kaže TV.

I,

unatoč svemu:

Darwin, Drake, Cambiaso,

Pedro Sarmiento de Gamboa

nerealna akademija jezika

Dečki iz Bosne igraju se skrivača

sa smrću

ispod nježne kiše metala

(utopija tjesnaca ne krade mi san)

Dakle, nema izgovora.

Aksiom za objavu:

Republicirajmo.

*(Ulomak)*⁴²

Još jedan faktor koji snažno oblikuje mnoge, prije svega egzilantske pisce, je potreba za kretanjem, bilo samovoljno ili nametnuto u obliku egzila. Višedimenzionalnost i kompleksnost u oblikovanju identiteta ovih pisaca nesumnjivo je posljedica i njihovih brojnih promjena mjesta boravka, na što će Andrés Morales Milohnić, na pitanje osjeća li se više hrvatskim ili čileanskim piscem, odgovoriti sljedećim riječima:

Smatram se piscem svijeta, građaninom svijeta, jer... gle, da vidimo. Brzo ću ti odgovoriti, ja sam rođen u Čileu, formirao sam se u Čileu, ali ja ne mogu zaboraviti svoje korijene, ni hrvatske ni španjolske, nemoguće je. Jedni mogu biti snažniji od drugih, svejedno je. – Andrés Morales Milohnić

⁴² Prijevod: S.V.

Niki Kušćević Ramírez, La luz urbana esconde el cielo: <https://delpaisflotante.wordpress.com/2018/09/11/471/> (posjećeno 10.7.2020.)

Isto tako će Antonio Skármeta živo predočiti ovu potrebu u svojoj najnovijoj zbirci pripovijetki pod nazivom *Libertad de movimiento* (Sloboda kretanja). Svih jedanaest pripovijetki ove zbirke ima zajedničku tematsku okosnicu egzila, gdje su likovi ili primorani ili samovoljno odlaze u druge zemlje.

Guillermo Mimica će sljedećim riječima opisati svoj povratak u Čile nakon 21 godine izbjivanja, kada je odselio u Francusku nedugo nakon državnog udara u Čileu, i ondje živio do devedesetih godina XX. st.

Mislim da sam iz tog frustrirajućeg povratka koji nas je natjerao da osjetimo stvarnost drugačiju od one zamišljane, na dublji način shvatio smisao svog života i prihvatio na drugačiji način svoju pripadnost i složeni identitet u neprestanom pokretu. (Mimica, 2016: 136 [prijevod S.V.])⁴³

6.2.3. Pitanje kanona: hrvatski doprinos čileanskoj književnosti

Ramón Díaz Eterović u osvrtu *Nova čileanska proza: doprinos prozaika hrvatskog porijekla* napisanog još 1977. godine kao zajedničko obilježje čileanskih autora hrvatskog porijekla izdvaja nostalgiju koja se odražava u gotovo svim djelima čilo-hrvatskih pisaca.

Iako nisu svi njihovi radovi tematski u vezi s dolaskom njihovih hrvatskih predaka, u svima postoji neki oblik koji se može identificirati kao nostalgija koju su, što se može pretpostaviti, mnogi iseljenici osjećali kada su stigli u čileanske prostore i prihvatili ovu udaljenu zemlju kao mjesto na kojemu će razviti nov život. (Díaz Eterović, 2000: 77)

Osim nostalgije, koja neizbježno veže ove književnike za pradomovinu, pitanje koje se postavlja jest kako to da je upravo u Čileu, zemlji s poprilično velikim brojem potomaka hrvatskih iseljenika, ali ne i najvećim, u usporedbi s SAD-om, Australijom, Kanadom ili Argentinom, zabilježen najveći broj književnika hrvatskog porijekla? Na ovo pitanje pokušao je odgovoriti Eugenio Mimica, osvrćući se na povijesni kontekst doseljavanja, odnosno na socijalni položaj prvih hrvatskih doseljenika, koji su većinom bili radišni, ali s osnovnim ili bez imalo obrazovanja.

⁴³ Desde ese frustrado retorno que nos hizo palpar una realidad diferente a la imaginada, creo que he entendido un poco más mi sentido de vida y aceptado diferentemente mi pertenencia y mi compleja identidad en permanente movimiento.

Od svih hrvatskih imigranata u Punta Arenasu, ili ondje u Antofagasti, nedavno druga, i ova, u nekim slučajevima, treća generacija, svi su naginjali humanizmu, književnosti prvenstveno. Jer su uspjeli doći na sveučilišta, uspjeli su savladati jezik, studirati ovdje. Dakle, došlo je do intelektualizacije. Sinovi i unuci su recimo uspjeli doseći drugi nivo unutar društvene ljestvice. I mnogi su tada naginjali književnosti. – Eugenio Mimica

Ovom zapažanju Eugenia Mimice govori u prilog i velika brojka potomaka hrvatskih iseljenika u Čileanskoj akademiji jezika, kojih je danas sveukupno 11, bilo kao redovitih ili dopisnih članova. Patricia Štambuk, također jedna od članica Akademije, ovu zanimljivost je komentirala na sljedeći način:

Neizbježno je da je tako, kada dođe do situacije poput ove naše u Čileanskoj akademiji jezika gdje ima toliko djece ili unuka Hrvata. Redovni članovi: Skármeta, Mimica, Marinković, Jakšić, Štambuk i Goić. te dopisni članovi: Mihovilovich, Formoso Bavich, Fugellie Gezan i Andrés Morales Milohnić. Od njih samo Juana Marinković nije književnica, već jezikoslovac. Nadalje, Akademijom je upravljao Roque Esteban Scarpa. Zbog čega smo ovladali jezikom koji su primili naši roditelji ili djedovi i bake te se ističemo u čileanskoj književnosti? To je predmet koji može imati nekoliko tumačenja. A ja nemam dovoljno elaborirano ni vlastito da bih ga mogla podijeliti. – Patricia Štambuk

Da je književna aktivnost čileanskih književnika hrvatskog porijekla kulturološka činjenica svjedoče također brojne čileanske i latinskoameričke antologije koje uvrštavaju ovu skupinu autora pod nazivnik „čileansko-hrvatska književnost“ ili „hrvatski doprinos čileanskoj književnosti“. Andrés Morales Milohnić će sljedećim riječima opisati svoja zapažanja o klasifikaciji čileansko-hrvatske književnosti u hispanoameričkim antologijama:

Sada, ja se slažem s tom klasifikacijom, jer na jedan ili drugi način, bliže ili dalje, tu je prisutnost, biljeg, nostalgija, slika, nešto uvijek postoji o Hrvatskoj. (...) Jer, možda nije bio, kao što je bio u hrvatskoj koloniji veliki broj književnika, nije se dogodilo isto u njemačkoj koloniji, kojih ima puno u Valdiviji, u Osornu. Ne znam postoji li koji pravac književnika njemačkog porijekla. Ili talijanskog, koji su također bili bitni u Valparaísu, ili pak engleskog. Zanimljivo je da ima samo hrvatskih, ne znam zašto. Sada, ne postoji neko obilježje kojim bismo mogli obilježiti konkretnu manjinu, s određenim svojstvima koja bi se mogla mjeriti, određeni obrazac ponašanja ili pogled na svijet. Ne, ja mislim da se ih povezuje ljubav, ništa više. – Andrés Morales Milohnić

Pored toga, urednici najnovijeg projekta Sveučilišta u Cambridgeu pozvali su Eugenija Mimicu Barassija kao suradnika da uredi odjeljak čileansko-hrvatske književnosti. On je, umjesto svjetski poznatog Antonija Skármete ili Ramóna Díaza Eterovića, koji se već obrađuju na drugim mjestima čileanske književnosti, odabrao dva književnika mlađeg naraštaja kao reprezentativne primjere čileanskih književnika hrvatskih korijena: Óscara Barrientosa Bradašića i Christiana Formosa Bavicha.

Član Društva hrvatskih književnika Đuro Vidmarović ističe kako se termin „književnost dviju domovina“ (priznat primjerice u židovskom književnom kanonu) treba početi afirmirati na teoretskoj razini i u hrvatskoj književnosti. Na taj bi se način obuhvatio veliki korpus vrijednih književnih radova potomaka hrvatskih iseljenika, koji ne pišu na hrvatskom jeziku, ali su važni za hrvatsku književnost⁴⁴.

6.3. Kulturna djelatnost hrvatske zajednice u Santiago de Chileu

Hrvatska udruženja u Čileu djeluju još od samih početaka doseljavanja, kada su osnivana brojna društva uzajamne pomoći, folklorna društva i sportski klubovi na sjeveru i jugu Čilea. U drugoj polovici XX. st. kao kulturni centar nameće se glavni grad Santiago de Chile u kojem se ubrzo pojavljuju nova hrvatska udruženja koja će danas postati reprezentativna mjesta kulturnih odnosa Hrvatske i Čilea. Taj proces započinje devedesetih godina XX. st. nakon osamostaljenja Hrvatske, kada ujedno započinje i aktivnija djelatnost umrežavanja Hrvatske s imigrantskim skupinama u *drugoj domovini*. To se ostvaruje prvenstveno putem prevođenja djela čileanskih književnika hrvatskog porijekla, djelovanjem Hrvatske matice iseljenika u povezivanju i poticanju kulturnih djelatnosti, kao i djelovanjem Središnjeg državnog ureda koji financijskom potporom potiče projekte hrvatskih udruga u Čileu.

⁴⁴ Emisija Globalna Hrvatska (8.2.2020.): <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/multimedija/globalna-hrvatska-tv/globalna-hrvatska-tv-08022020/> (posjećeno 15.7.2020.)

6.3.1. Aktivnosti umjetničkih i folklornih udruženja

Sveukupno u Čileu ima dvadesetak kulturnih udruženja, od kojih je njih 13 registrirano u glavnom gradu Santiago de Chileu. Članovi ovih udruga većinom pripadaju drugoj ili trećoj generaciji potomaka hrvatskih doseljenika, koji iako ne pričaju hrvatski jezik, njeguju tradiciju i običaje hrvatske kulture. U Santiago de Chileu glavna udruženja koja danas djeluju su kulturno-umjetničko društvo Domovina, Hrvatski stadion (Estadio Croata S.A.), CPEAC (Udruga profesionalaca hrvatskog porijekla), te Hrvartis, organizacija umjetnika hrvatskog porijekla. Unutar korporacije Hrvatski stadion među prijavljena udruženja djeluju još i Club Deportivo Estadio Croata, Jadranska Vila, Duša Hrvatska – Chile, Damas del Estadio Croata. Pored potonjeg, djeluje još jedan klub hrvatskih dama Damas Croatas, zatim Pastoral croata, Hrvatski Dom, Fundación Pascual Baburizza te CroCham (Čileansko-hrvatska komora gospodarstva i turizma). Osim u Santiago de Chileu hrvatska društva djeluju još i u Punta Arenasu (Club Croata Punta Arenas, Club deportivo Sokol Punta Arenas), u Antofagasti (Club de Deportes Hrvatski Sokol Antofagasta, Sociedad Croata de Socorros Mutuos Antofagasta), u Iquiqueu (Club Croata Iquique) ali i u manjim mjestima kao što su Arica (Club Croata Arica), Calama (Club Croata Calama), u La Sereni (Club Croata Hrvatski Dom La Serena), u Concepciónu (Colectividad de ascendencia croata varones, Colectividad de ascendencia croata damas), te u Chiloéu (Club Croata Chiloé).

Tradicionalni hrvatski plesovi i glazba koji se obrađuju u hrvatskoj imigraciji često se izvode u amaterskom obliku, s obzirom na jezičnu barijeru ali i nedostatak resursa te posredan odnos s hrvatskom kulturom. Mnoge se skupine usavršavaju u svojim aktivnostima, posredstvom gostujućih radionica i predavanja etnomuzikologa iz Hrvatske, te nabavkom tradicionalne nošnje iz različitih hrvatskih regija ili glazbala poput tamburice, braća, bisernice i slično. No unatoč tome, misija i vizija ovih organizacija ne temelji se toliko na profesionalizaciji, već više na integraciji svojih članova. Stoga dolazi do problema između integracije i autentičnosti izražaja, koje je primijetio Franco Ferrera Cvitanović, profesionalni glazbenik i predsjednik udruge Hrvartis, koji je bio i članom više folklornih udruga u Santiago de Chileu.

Glazba koja se tu radi, dakle s (jadranske) obale, svira se s tamburom, ali to je adaptacija, što je za neke dobro, jer se više ljudi može integrirati, dok drugi misle da ne, jer treba stvari sačuvati onakvima kakve one jesu. Ali, komplicirano je, ideja je da svi sudjeluju, da se svi integriraju, a drugo je opet sačuvati, odnosno, prikazati stvarnost. Ako ja odem u Hrvatsku kao čileanski

predstavnik i sviram cuecu⁴⁵ s charangom⁴⁶, zapravo ne prikazujem čileansku stvarnost, i u određenoj mjeri ono što se ovdje događa s folklorom. – Franco Ferrera Cvitanović

Jedno od najreprezentativnijih mjesta hrvatske imigracije u Santiago de Chileu je Hrvatski stadion (Estadio Croata), korporacija koja organizira društvena, sportska i kulturna događanja. U sklopu svojih prostorija, ova korporacija raspolaže sportskim terenom, restoranom, te s više izvedbenih i prezentacijskih sala. Hrvatski stadion je smješten u elitnom dijelu grada, u Vitacuri. U sklopu Hrvatskog stadiona djelovalo je i djeluje više kulturnih i društvenih organizacija, poput Hrvatskih dama, Sportskog kluba ili folklornih udruženja poput skupina Naša Zemlja ili Nova Luka. Plesna skupina Naša Zemlja 2007. godine je uz pomoć Hrvatske matice iseljenika organizirala turneju svojih članova po Hrvatskoj. Nakon što se ova folklorna skupina osamostalila i osnovala vlastito kulturno-umjetničko društvo Domovinu, od 2012. godine u sklopu Hrvatskog stadiona djelovao je još jedan folklorni sastav pod nazivom Nova Luka koju je vodio glazbenik Franco Ferrera Cvitanović, no danas više nije aktivan. Osim sportskih i društvenih okupljanja, na Hrvatskom stadionu su organizirana većina kulturnih događanja za potomke hrvatskih iseljenika, poput primjerice promocija knjiga, koncerata klapa, projekcija hrvatskih filmova i sl. Samo je u 2019/20. godini prije svjetske zdravstvene krize na Hrvatskom stadionu organizirana je nekolicina kulturnih događanja poput koncerta u spomen na Olivera Dragojevića, koncerta klape Sagene iz Hrvatske, tečaj hrvatskog jezika pod pokroviteljstvom Ministarstva znanosti i obrazovanja RH, koje je 2019. godine poslalo jednog nastavnika u Čile, te informativni sastanak s Veleposlanstvom za stjecanje hrvatskog državljanstva. Promjena zakona⁴⁷ o stjecanju hrvatskog državljanstva na snazi od siječnja 2020. godine, kojim se izostavlja generacijsko ograničenje za stjecanje hrvatskog državljanstva za potomke hrvatskih iseljenika, te se ukida obveza udovoljavanja pretpostavci poznavanja hrvatskog jezika, kulture i društvenog uređenja, izazvalo je velik interes među mnogobrojnom populacijom potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu i ostalim zemljama Južne Amerike.

Osim Hrvatskog stadiona, koji je mjesto susreta brojnih hrvatskih potomaka i udruga, Kulturno-umjetničko društvo Domovina najreprezentativnije je folklorno udruženje u Čileu. Iako

⁴⁵ Cueca je tradicionalna čileanska glazba, te nacionalni ples.

⁴⁶ Charango je tradicionalni andski instrument.

⁴⁷ Odluka o proglašenju zakona o izmjenama i dopunama zakona o hrvatskom državljanstvu, 18. listopada 2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_10_102_2050.html (posjećeno 25.6.2020.)

je kao samostalna organizacija nastalo 2007., ovo udruženje ima dužu povijest. Prije osamostaljenja, nekolicina članova je, zajedno s osnivačicom Tatianom Arzić, pripadalo folklornom društvu Naša Zemlja u sklopu Hrvatskog stadiona. Tatiana Arzić, osnivačica ove, prvenstveno plesne skupine, došla je u Santiago 1998. godine iz Antofagaste, gdje je također bila osnivačica i voditeljica folklornog društva Rasadnik koje je u Antofagasti djelovalo od 1985. godine. Preteča ove grupacije je drugo folklorno društvo iz Antofagaste pod nazivom Daleki Akordi, osnovano početkom osamdesetih godina XX. st. koje je sudjelovalo na Festivalu stranih kolonija (Festival de Colonias Extranjeras) predstavljajući tipične hrvatske običaje, hranu, glazbu i ples. U Antofagasti je već početkom XX. st. zabilježeno djelovanje folklornih društava, koja su se brinula za očuvanje hrvatske tradicije i običaja. Primjerice tamburaški sastav Adelante (Naprijed), glazbenik Tadija M. Gilić osnovao je 1905. godine (Zlatar Montan, 2002: 39). Arzić je bila aktivna i u Čileansko-jugoslavenskom institutu, kasnije preimenovano u Čileansko-hrvatski institut, osnovanom 1952. godine, koje danas više nije aktivno (Zlatar Montan, 2002: 37). Danas, udruga Domovina u svom sastavu sadrži folklornu skupinu Baština s plesnim, instrumentalnim i vokalnim sastavom. Organizirali su brojne nastupe u Čileu i Južnoj Americi, samostalno ili u suradnji s drugim folklornim sastavima iz ostalih regija Čilea. U značajnija događanja koje je organiziralo ovo udruženje ubrajaju se Međunarodni susreti hrvatskog folklora, prvi put ostvareno 2011. godine u Santiago de Chileu. U glavnom je gradu također organiziran drugi susret 2013. godine, a treći i četvrti susreti održani su u Argentini i Urugvaju. Godine 2017., tada već peti susret hrvatskog folklora, ponovno organizira udruga Domovina u Santiago de Chileu. Osim folklornog sastava Baština, na ovim su susretima sudjelovali ostali folklorni sastavi iz regije poput skupine Dalmacia iz Punta Arenasa, zatim Hrvatska Jeka i Hrvatska Mladost iz Antofagaste, potom sastav Proljeće i Klapa BA iz Buenos Aires, te ostale skupine iz Urugvaja i drugih zemalja Južne Amerike. U listopadu 2019. godine u La Sereni, gdje također djeluje novoosnovano hrvatsko društvo Hrvatski klub La Serena, organiziran je još jedan susret hrvatske kulture u kojem je osim udruge Domovina sudjelovala i folklorna skupina Hrvatska Jeka iz Antofagaste. Domovina često organizira i druga „neformalna“ okupljanja hrvatske zajednice u Santiago de Chileu, na kojima se njeguju tradicionalni hrvatski običaji, poput „Konoba“ i „Pisanica“. U kolovozu 2019. godine u lokalnom restoranu u sklopu prostorija ovog udruženja organizirana je „Konoba“, večer hrvatske kulture, na kojoj je instrumentalno-vokalni sastav Baština priredio nastup hrvatskih pjesama.

Također su izloženi ručni radovi tradicionalnih hrvatskih ukrasa, poput licitarskih srca i sličnih dekorativnih figurica.

Slika 1. Ručni radovi KUD-a Domovina, večer „Konobe“, kolovoz, 2019.

Slika 2. i 3. KUD Domovina na manifestaciji „Hrvatska kultura u La Sereni“, listopad 2019.

Vokalno-instrumentalna jedinica folklornog sastava Baština udruge Domovina, miješani je zbor koji obrađuje većinom popularne dalmatinske pjesme poput: *Ta divna splitska noć*, *Marijana*, *Vela Luka*, *La musica di notte* i sl. S obzirom da su korijeni većine potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu s dalmatinskih otoka, još jedan oblik tradicionalne kulturne baštine osobito je zanimljiv za ove folklorne sastave: klapsko pjevanje. Prva neformalna klapa u Čileu zvala se Zlatni Cvijet, te djeluje od 2009. godine. Ime klape Zlatni Cvijet nastaje spajanjem prezimena Zlata i Cvitanović, dviju obitelji hrvatskog porijekla koje sačinjavaju klapu. Vodio ju je Franco Ferrera Cvitanović, glazbenik i kompozitor, koji je kasnije osnovao još jednu mušku klapu pod nazivom Južno more. Tijekom 2012. i 2013. godine u Santiago de Chileu su organizirani posjeti klape Neverin i Tragos iz Hrvatske kao jedni od prvih projekata financiranih sredstvima Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan RH. Klapsko pjevanje je pak više zastupljeno u Argentini gdje postoji nekoliko klapskih sastava, poput Klape BA, Klape Valovi i sl. Primjerice 2016. godine u Buenos Airesu je održana i radionica klapskog pjevanja koju je vodio hrvatski etnomuzikolog Joško Čaleta. Na toj je radionici sudjelovao i Žarko Marinković, voditelj već spomenutog vokalno-instrumentalnog sastava Baština. Tada su u Domovini odlučili osnovati i vlastitu klapu u Čileu. To je konačno ostvareno 2019. godine uz pomoć voditeljice klapskog pjevanja iz Zadra, Stjepane Lukašević, koja je boravila u Santiago de Chileu dva mjeseca kako bi udruzi pomogla u formiranju i osnutku klape pod nazivom Snaga. Ova klapa tako postaje prvi formalni ženski klapski sastav u Čileu. U isto vrijeme u rujnu 2019. godine, Stjepana Lukašević je zajedno sa Žarkom Marinkovićem izvela i koncert u spomena na Olivera Dragojevića na Hrvatskom stadionu. Kasnije, u siječnju 2020. godine u organizaciji Ministarstva vanjskih i europskih poslova i hrvatskog Veleposlanstva, u Santiago de Chileu je organiziran posjet još jedne klape iz Hrvatske, klape Sagena koja je izvela dva nastupa, u kulturnom centru La Moneda, te na Hrvatskom stadionu. Izuzetno povoljnoj recepciji klapske pjesme svjedoči i planirani projekt kulturnog društva Domovine pod nazivom „Klupska večer u Santiago de Chileu“, financiranom od strane Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan RH.

Franco Ferrera Cvitanović, osim što je dugo vremena sudjelovao u radu folklornih udruga, kao profesionalni glazbenik također je radio i s klapama Neverin i Tragos iz Hrvatske, te je u više navrata imao nastupe u Trogiru i Splitu u organizaciji Hrvatske matice iseljenika u Splitu. Nakon toga osniva vlastitu kulturnu organizaciju Hrvartis s ciljem okupljanja umjetnika različitih profila, čije je zajedničko obilježje hrvatsko porijeklo. U ovoj je organizaciji u više navrata organizirao

natječaje za umjetnike različitih provenijencija poput književnika, likovnih umjetnika ili glazbenika hrvatskih korijena. Primjerice, godine 2018. organiziran je Natječaj poezije na kojem je sudjelovao i pjesnik Andrés Morales Milohnić. Franco je također član Savjeta Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske. Ostvario je značajnije projekte za promicanje hrvatske kulture u Čileu, poput izdavanja dvaju nosača zvuka u kojima je uglazbio pjesme za djecu: *Djeca uče hrvatski* i *Djeca uče hrvatski II*, interaktivni video kojemu je cilj omogućiti lakše savladavanje jezika kroz pjesme za djecu. Isto tako, organizirao je i prvi dječji hrvatski susret u Antofagasti krajem 2019. godine. Franco je sudjelovao i na književnom kružoku s Antonijom Skármetom u rujnu 2019., na kojem je zatvorio događaj svojom glazbenom izvedbom na akustičnoj gitari. Događaj u organizaciji hrvatskog Veleposlanstva vodila je prevoditeljica Marta Tomić, koja je na hrvatski prevela Skármetinu zbirku pripovijedaka *Lakoća kretanja*.

Slika 4. Književna večer s Antonio Skármetom

Slika 5. Franco Ferrera Cvitanović

Četvrto značajno udruženje u Santiago de Chileu je Krug profesionalaca i poduzetnika hrvatskog porijekla (CPEAC). Iako je usredotočeno pretežno na gospodarske odnose s Hrvatskom, u okviru svog djelovanja ostvaruje i različite kulturne projekte. Književnik Guillermo Mimica, osim što je član uprave, također je zadužen i za Povijesni arhiv hrvatske imigracije u Čileu u sklopu ovog udruženja. Virtualni arhiv sakuplja povijesne dokumente, spise, memoare, fotografije, književne radove i starije publikacije hrvatskih novina u Čileu.

6.3.2. Književna okupljanja, sajmovi i akademska djelatnost

Pored folklornih udruženja u Santiago de Chileu djeluju i brojni drugi kulturni i akademski djelatnici hrvatskog porijekla, organizirajući sajmove ili promocije knjiga, izložbe likovnih umjetnika i sl. Ljubetić (2000: 15) navodi kako je prvi sajam knjiga pisaca hrvatskog porijekla u Čileu priređen 1968. godine i na njemu je sudjelovalo stotinjak autora. Andrés Morales Milohnić dva puta je organizirao Dan Hrvatske na Međunarodnom sajmu knjiga u Santiago de Chileu, posljednji put 2013. godine. U toj prilici gostovalo je nekoliko članova Društva hrvatskih književnika, Mladen Machiedo, Boris Domagoj Biletić, te prevoditeljica Željka Lovrenčić. Zajedno s čilo-hrvatskim književnicima poput Óscara Barrientosa Bradašića ili Astrid Fugellie Gezan ostvarili su dijalog i raspravu u sklopu književnog programa. Tada je ostvarena i donacija knjiga hrvatskih autora knjižnici Sveučilišta u Čileu, kao poticaj za ostvarenje projekta profesora Moralesa Milohnića za otvaranje katedre hrvatskog jezika, književnosti i kulture, katedre koja bi nosila ime Marka Marulića. Projekt katedre, kako navodi Morales Milohnić, još uvijek nije ostvaren zbog različitih administrativnih i komunikacijskih problema s hrvatskim Ministarstvom znanosti i obrazovanja. Profesor Morales Milohnić držao je predavanja na kolegiju Svjetska književnost na Odsjeku za književnost Sveučilišta u Čileu, gdje je bio zadužen za dio o hrvatskoj književnosti. Prije njega, na Sveučilištu u Čileu postojao je Odsjek za slavistiku, koji je ukinut 1973. za vrijeme Pinochetove diktature⁴⁸, a za čije je utemeljenje jedan od zaslužnih bio profesor Andrija (Andrés) Rajević (1929.). Profesor Rajević iako rođen u Čileu, s četiri godine se preselio u Hrvatsku, gdje je studirao hrvatski jezik i književnost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godine 1958. ponovno se vraća u Čile. Pored znanstvenog rada, objavio je i knjigu *Curso Básico de idioma croata para hispanohablantes* (Osnovni tečaj hrvatskosrpskog jezika za govornike španjolskog jezika, 1979.). Također je prevodio brojna hrvatska i općenito slavenska djela na španjolski jezik, poput *Smrt Smajl-age Čengića* Ivana Mažuranića, *Gorski vijenac* Petra Petrovića Njegoša, *Šegrta Hlapića* i *Priče iz davnine* Ivane Brlić Mažuranić. Bio je i članom Čileansko-hrvatskog instituta za kulturu te urednik biltena *Tamo daleko* koji se izdavao u Santiago de Chileu (Mataić Pavičić, 1998: 146). Andrés Morales je, pored navedenog, u suradnji s hrvatskom

⁴⁸ Andrés Morales Milohnić ističe kako je centar za slavistiku ukinut nakon državnog udara, jer se, kako navodi „smatrao opasnim mjestom, jer su očito sve slavenske zemlje bile praktički pod komunizmom“.

prevoditeljicom Željkom Lovrenčić⁴⁹, sudjelovao i u objavljivanju i prevođenju više dvojezičnih izdanja kako svojih, tako i zbirki poezije različitih hrvatskih autora poput Ante Zemljara, Drage Štambuka, Mladena Machieda, Vesne Parun i drugih. Također je bio i potpredsjednik Čileansko-hrvatskog instituta za kulturu, koji danas više nije aktivan, a zamijenio ga je Krug profesionalaca i poduzetnika hrvatskog porijekla (CPEAC).

Pored već spomenutog gostovanja hrvatskih književnika i prevoditeljice iz Društva hrvatskih književnika iz 2013. godine, na sajmu knjiga La Furia del Libro u prosincu 2019. godine sudjelovali su i hrvatski književnici i izdavači Roman Simić Bodrožić i Zoran Ferić.

Patricia Štambuk, članica Kruga profesionalaca i poduzetnika hrvatskog podrijetla (CPEAC), organizirala je cikluse hrvatske kinematografije u Valparaíso (Pontificia Universidad Católica de Valparaíso; Muzej Baburizza). Vodila je također kružoke, jedan od njih pod nazivom "Brač, hrvatska poveznica", za kojeg ističe kako je bio jedan od najpopularnijih u organizaciji CPEAC-a. U ožujku 2020. godine, Patricia Štambuk predstavila je i svoju prvu zbirku priča *1520. Priče s Magellanova prolaza u Punta Arenasu*.

Još jedna zbirka pripovijedaka, *Troje iz plemena*, autorskog trojca Mimica (Eugenio, Guillermo i Vesna) predstavljena je 2018. godine u više gradova Čilea, u Santiago de Chileu, Punta Arenasu i Porveniru. Krajem 2019. godine predstavljen je također i prijevod knjige na hrvatskom jeziku, kada su autori održali promociju knjige u Omišu, Kaštelima, mjestu Mimice, na Braču i u Splitu, prezentirajući svoje djelo studentima Filozofskog fakulteta u Splitu. Tom je prigodom u mjestu Mimice održana i svečana inauguracija spomen ploče kao sjećanje na prve hrvatske emigrante u Južnoj Americi.

Drugi projekt na kojem trenutno rade Eugenio i Guillermo Mimica, te Antonio Bartičević Sapunar s Maticom hrvatskom tiče se objavljivanja prijevoda kompilacije djela čileanskih autora hrvatskog porijekla. Projekt je još uvijek u tijeku, a kako navode Eugenio i Guillermo Mimica, prevoditeljica zadužena za projekt je Dora Jelačić Bužimski. Osim toga, Eugenio Mimica Barassi radi na još jednom, već spomenutom projektu za Sveučilište Cambridge. Radi se o eseju o dvojici

⁴⁹ Dvojezično izdanje „Amor a Chile/Ljubav za Čile“, 1992. - poezija Ante Zemljara preveo je u suradnji s Nevenkom Solovera, a „Suvremena hrvatska poezija“ (Poesia Croata contemporánea, 1997.), s Željkom Lovrenčić. Prijevide poezije Drage Štambuka „El viento de las estrellas oscuras“ objavljuje 2003. godine.

čileansko hrvatskih književnika pod nazivom *Chilean Croatian literature: Óscar Barrientos Bradasić's and Christian Formoso Bavich's writing* (Čileansko-hrvatska književnost: Djela Óscara Barrientosa Bradašića i Christiana Formosa Bavicha) koji će biti objavljen u izdanju Sveučilišta Cambridge pod nazivom *The Cambridge History of Chilean Literature* (Povijest čileanske književnosti).

U Čileanskoj akademiji jezika značajan je broj čileanskih književnika i akademika hrvatskog porijekla. Osim Ernesta Livačića Gazzana, Nicolás Mihovilovića Rajčevića ili Roque Estebana Scarpe koji je jedno vrijeme bio i na čelu ove akademije, danas su redovni članovi: Juana Marinković, Patricia Štambuk, Iván Jakšić, Antonio Skármeta, Čedomil Goić i Eugenio Mimica Barassi. Dopisni članovi u Čileu su: Andrés Morales Milohnić, Astrid Fugellie Gezan, Christian Formoso Bavich y Juan Mihovilović Hernández, a dopisni članovi u Hrvatskoj su i Jerko Ljubetić te Drago Štambuk. Mateo Martinić Beroš je dopisni član Čileanske akademije povijest.

Osim Čileanske akademije jezika ili povijesti, potomci Hrvata djeluju i u ostalim umjetničkim institucijama poput Nacionalnog muzeja likovnih umjetnosti gdje se mogu pronaći i djela hrvatskih autora poput skulptura Ivana Meštrovića. Akademska kiparica Lili Garafulić (1914. – 2012.) bila je predsjednica ovog muzeja od 1973. do 1977. godine što je ujedno čini i prvom ženom koja je preuzela ovu poziciju u Nacionalnom čileanskom muzeju⁵⁰. Osim Lili Garafulić, ostali slikari hrvatskog porijekla koji su djelovali ili djeluju u Santiago de Chileu su i Roko Matjašić (1900. – 1948.) čiji su radovi izloženi u Nacionalnom čileanskom muzeju, potom Natalija Babarović (1966.), slikarica i profesorica na Akademiji umjetnosti, Lea Kleiner (1929.), Jorge Milošević Díaz (1963.) i drugi. Milan Ivelić Kusanović (1935.), akademik bračkih korijena s Instituta za estetiku Papinskog sveučilišta u Santiago de Chileu također je bio na funkciji predsjednika Nacionalnog muzeja likovnih umjetnosti u razdoblju od 1993. do 2011. godine. Objavio je više teorijskih djela iz područja estetike, poput primjerice *Curso de la estética general* (Tečaj opće estetike, 1984.), *Chile, arte actual* (Čile, umjetnost danas, 1988.), *Fronteras abiertas* (Otvorene granice, 2019.). Njegov brat Radoslav Ivelić Kusanović (1933.) također akademik i esteta, pisao je radove o djelovanju Rajmunda Kuparea u Čileu, primjerice članak *El Sistema de*

⁵⁰ Lili Garafulić, Amor hecho piedra: https://www.patrimoniocultural.gob.cl/portal/Contenido/Noticias/95698:Amor-hecho-piedra-el-legado-de-Lily-Garafulic-1914-2012?fbclid=IwAR37CRzVVvFBZI5_hiH_Ugn38dlOduxCYT0FnRRayk2Ww1p9CBGhMsfxys (posjećeno 8.7.2020.)

estética del Dr. Raimundo Kupareo (Sustav estetike dr. Rajmunda Kuparea, 1977.) u časopisu *Aisthesis* Instituta za estetiku Katoličkog sveučilišta u Čileu.

Što se novinstva tiče, u Santiago de Chileu više ne izlaze iseljeničke novine, s obzirom da je informativni sadržaj gotovo u potpunosti premješten u virtualnu sferu, prvenstveno na društvene mreže. U Punta Arenasu pak i dalje izlazi informativni bilten *Male Novine*. Neki članovi kulturnih udruženja pretplaćeni su i na časopis Hrvatske matice iseljenika, koji na mjesečnoj bazi stiže iz Hrvatske.

6.3.3. Kultura u doba društvene krize u Čileu i svjetske zdravstvene krize

Za vrijeme provođenja ovog istraživanja došlo je do društvene krize u Čileu u listopadu 2019. i svjetske zdravstvene krize prouzročene epidemijom virusa Covid-19 u ožujku 2020. godine. Društveni prevrat koji je u Čileu buknuo 18. listopada 2019. godine bio je popraćen milijunskim prosvjedima koji su trajali više od dva mjeseca. Okidač nezadovoljstva ekonomskim i društvenim nejednakostima velikog broja građana bilo je poskupljenje cijena javnog prijevoza od 30 pesosa (otprilike 25 lipa). Iako smatrana jednom od ekonomski najstabilnijih zemalja Južne Amerike, u Čileu ipak postoji veliki jaz između bogatih i siromašnih, što je čini jednom od zemalja s najizraženijim ekonomskim i društvenim nejednakostima na ovom kontinentu. U samo dva mjeseca koliko su trajali intenzivni milijunski prosvjedi na glavnom trgu Plaza Italia, kasnije prozvanim Plaza de dignidad (Trg dostojanstva), službeno je zabilježeno više od 26 mrtvih i nekoliko tisuća ranjenih. Brutalnost prosvjednika bila je proporcionalna brutalnosti policijskih službenika Carabinerosa i vojske, vođenih predsjednikom Sebastiánom Piñerom, što je alarmiralo i međunarodne udruge ljudskih prava poput Amnesty International, Human Rights Watch, Međuamerička komisija za ljudska prava, te UN-ov Ured Visokog povjerenika za ljudska prava (OHCHR)⁵¹. Da korijeni nezadovoljstva Čileanaca sežu duboko u nacionalnu i kolonijalnu prošlost ove zemlje, objasnio je prof. Ivelić Kusanović sljedećim riječima:

⁵¹ Više o čileanskim prosvjedima u članku na internetskom portalu H-alteru: Večeralo, Sara: „Čile se probudio!“ <https://www.h-alter.org/vijesti/cile-se-probudio> (posjećeno 15.5.2020.)

Mislim da se to spremalo već dugi niz godina. Mislim da se sprema otkako se ova zemlja preobrazila u neovisnu zemlju, ali i prije. Jer sve ono što je bilo pod španjolskom kolonijalnom vlašću, bila je kolonijalna vlast jedne klase, društvene klase konkvistadora. I stoga je autohtono stanovništvo koje je postojalo ovdje, u slučaju Čilea, Mapuche, i općenito u ostalim zajednicama, ostalo na koljenima. Nisu bili smatrani jednakima, i na tome je ostalo. Stoga je postojala dominacija koja se bazira na političkoj, ekonomskoj i vojnoj moći, povrh svega, vojnoj. Ovdje je Araukanski rat trajao skoro 200 godina, i stoga su autohtoni narodi ostali izdvojeni. Izgubili su svoju zemlju i to je postalo jedno atavističko pitanje koje se manifestiralo, a vidiš da ono sad najviše odzvanja u regiji gdje su živjeli Mapuche, u Araukaniji. Dakle, ja bih rekao da je društveni preokret, gdje je došlo do društvene eksplozije, plod višestruke napetosti koje su ostale potisnute, i sada se manifestiraju s puno nasilja. Dakle, sve što je društvena, urbana diskriminacije, tu dolaze moćne klase, što zovemo imućnom klasom, koja ima medije, moć, političku i ekonomsku. To nam potom objašnjava da se još uvijek ovdje nema što za uraditi. To je bila oaza. Ali to je bilo lažno. I sada s ovom epidemijom koja je došla, pomalo se prikriva, utišava se problem. Ali ja sam siguran da, kad prođe epidemija, ako vlada i autoriteti ne primjene prikladnu strategiju, to će se nastaviti.

– Milan Ivelić Kusanović

Slika 6. i 7. Prosvjedi u Čileu, listopad 2019.

Prof. Ivelić Kusanović, čija je uža specijalizacija povijest likovnih umjetnosti u Čileu, posebnu pozornost je posvetio zidnom slikarstvu, odnosno muralima, koji se učestalo pojavljuju kao urbani fenomen u glavnom gradu Santiagu de Chileu.

To je također jedan način na koji se pomalo može razumjeti kolektivno djelovanje, čileanski imaginarij. Ne nužno izrađeno od umjetnika, već od ljudi koji su htjeli ostaviti svjedočenje na zidu, bilo to kao zahtjev, protest, kao izazov ljudima na vlasti. Dakle, estetika više nije samo jedna disciplina, samo imitacija onog što bismo mogli nazvati visokom kulturom. Već se spušta do narodnih slojeva. Odnosno, pomalo produbljuje ono što bismo mogli nazvati dubinskim Čileom. – Milan Ivelić Kusanović

Prosvjedi koji su u punom intenzitetu trajali u čitavoj zemlji do kraja 2019. godine smirili su se tokom ljetnih praznika⁵², a svjetska zdravstvena kriza koja je započela u ožujku 2020. godine gotovo ih je u potpunosti utišala. Unatoč tome, prosvjedi su nastavljeni sporadično na marginalnim područjima grada, gdje je zabilježena najveća razina nezaposlenosti i siromaštva. Santiago de Chile podijeljen je po samoupravnim jedinicama, tzv. *comunas* odnosno gradskim četvrtima, sveukupno njih 46. U istočnom dijelu grada koncentrirana je tzv. imućna klasa (*clase acomodada*), pripadaju centralnoj i rezidencijalnoj zoni, a četvrti koje sačinjavaju ovaj dio su Providencia, Las Condes, Ñuñoa, Vitacura, Huechuraba, Lo Barnechea i sl. Ovi elitni dijelovi grada ujedno su i mjesta gdje se provodi većina aktivnosti koje organiziraju hrvatska udruženja u Čileu. Primjerice Hrvatski stadion nalazi se u Vitacuri, sjedište udruge Domovina je u Providenciji, a većina organiziranih nastupa održava se u komunama Las Condes, Vitacuri ili Providenciji.

Unatoč svjetskoj zdravstvenoj krizi koja je natjerala svijet na brzu prilagodbu te posljedično premještanje gotovo svih aktivnosti u virtualni prostor, to nije zaustavilo kulturno djelovanje hrvatskih društava u Čileu. Štoviše, došlo je do iznimno visoke produkcije i povećanog stupnja komunikacije hrvatskih imigrantskih, kulturnih, ponajviše folklornih udruženja, što je omogućilo i uzajamnu recepciju i veću vidljivost ovih udruga, posebice na društvenim mrežama. Primjerice Odjel za kulturu Hrvatske matice iseljenika u Zagrebu na društvenim je mrežama Facebook i Instagram pokrenuo inicijativu u obliku tzv. hashtaga *#folklorudobakorone*⁵³, na kojemu su svojim glazbenim i plesnim izvedbama u „kućnoj“ proizvodnji sudjelovale mnoge hrvatske folklorne udruge iz Južne Amerike kao i iz drugih dijelova svijeta. Hrvatska matica iseljenika također svake godine organizira ljetnu Školu hrvatskog folklora u Zadru, no ove je

⁵² U Čileu akademska godina započinje u ožujku i završava u prosincu, a ljetni praznici traju od siječnja do kraja veljače.

⁵³ Folklor u doba korone (*#folklorudobakorone*) <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/aktualno/izvan-domovine/folklor-u-doba-korone/> (posjećeno 15.5.2020.)

godine prilagodila formu i sadržaj izvanrednim okolnostima te organizirala online *webinare*, odnosno predavanja u virtualnom obliku. Osim predavanja na hrvatskom jeziku, također je organizirala i predavanja na španjolskom jeziku gdje su sudjelovali brojni članovi folklornih udruga iz Čilea i Južne Amerike. Pored folklora, u virtualni prostor su premještene i ostale kulturne aktivnosti poput promocije knjiga. Dvojica čileanskih književnika predstavili su tako nova izdanja svojih djela na društvenim mrežama. Guillermo Mimica je u svibnju predstavio svoj novi roman *Almas errantes* (Izgubljene duše) a Juan Mihovilovich Hernández je u istom razdoblju također predstavio svoj novi roman *Útero* (Izvor života).

7. Rasprava

U toku provođenja ovog istraživanja došlo je do zamjene istraživačke metode analize sadržaja s književno-kritičkom analizom djela suvremenih čileanskih autora hrvatskog porijekla te tematsko povezivanje ove analize s drugom istraživačkom metodom – dubinskim intervjuom. To je učinjeno prvenstveno zbog evolucije istraživačkog procesa tokom kojeg je došlo do specificiranja metode, a književna analiza pokazala se prikladnijom i komplementarnijom metodi dubinskih intervju. U skladu s tim, djelomično je izmijenjeno i jedno od istraživačkih pitanja uvrštenih u sinopsis: „Kakav je utjecaj literarne produkcije čileanskih književnika hrvatskog porijekla na osjećaj pripadnosti hrvatskom identitetu i kulturi ostalih pripadnika hrvatske dijaspor u Santiago de Chileu?“. Ovo je pitanje pojednostavljeno na: „Kakav je utjecaj literarne produkcije čileanskih književnika hrvatskog porijekla na osjećaj pripadnosti hrvatskom identitetu i kulturi?“. Pojednostavljivanjem ovog istraživačkog pitanja stvoren je prikladan fokus na samoidentifikaciju čilo-hrvatskih književnika s hrvatskim korijenima u njihovim vlastitim djelima, te proširenje opsega istraživanja na književnike koji ne žive u Santiago de Chileu a relevantni su u korpusu čileansko-hrvatske književnosti.

U sklopu kvalitativne metode provođenja dubinskih intervju, istraživačica je provela terensko istraživanje. Za vremena provedenog u Santiago de Chileu u sklopu bilateralne razmjene na Sveučilištu u Čileu i Papinskom katoličkom Sveučilištu, istraživačica je uspostavila kontakt s hrvatskim udruženjima, sudjelujući na njihovim sastancima, priredbama i projektima koji su bili organizirani u 2019/20. godini. To se ponajviše odnosi na kulturno-umjetničko društvo Domovinu, s kojim je istraživačica, između ostalog, kao voditeljica prijavila projekt „Klupska večer u Santiago de Chileu“ na natječaju Središnjeg državnog ureda za Hrvate izvan RH, koji će biti ostvaren početkom 2021. godine. Za vrijeme kontakta s članovima udruge Domovina, Hrvartis, Hrvatski stadion i CPEAC, istraživačica je došla do informacija o djelovanju i evoluciji ovih udruga, te o osobnim stavovima članova o njihovom hrvatskom porijeklu. Pritom su pripadnost istraživačice hrvatskom nacionalnom identitetu i poznavanje španjolskog jezika bile olakotne okolnosti koje su pospješile brzo stvaranje kontakata kao i mogućnost dubljeg uvida u razmišljanja članova ovih zajednica o identifikacijskim procesima s hrvatskom kulturom, ali i promišljanja o čileanskom društvu. Istraživačica je također bila prisutna ili je sudjelovala na većini kulturnih događanja

hrvatske zajednice za vremena provedenog u Santiago de Chileu, poput „Konobe“ – večeri hrvatske kulture u organizaciji udruge Domovina, na koncertu u spomen na Olivera Dragojevića na Hrvatskom stadionu, na kulturnoj manifestaciji „Hrvatska kultura u La Sereni“, na književnoj večeri s Antonijom Skármetom, na koncertu klape Sagena na Hrvatskom stadionu te u kulturnom centru La Moneda u organizaciji hrvatskog Veleposlanstva, itd.

Za vrijeme provođenja ovog istraživanja došlo je do dvije pojave koje su djelomično utjecale na tok istraživačkog procesa. Prvi događaj odnosi se na društvenu krizu u Čileu koja je započela u listopadu 2019. godine i trajala je punim intenzitetom do kraja 2019. godine, a u nekim dijelovima grada sporadično i do ožujka 2020. godine. Društveni prevrat čiji se uzrok krije u ekstremnim socijalnim i ekonomskim razlikama čileanskog društva otvorio je nova pitanja o sociološkim procesima u Čileu koja su potaknula kritičku raspravu u pojedinim dubinskim intervjuima i uvršteni su u analizu.

Drugi događaj odnosi se na svjetsku zdravstvenu krizu prouzročenu izbijanjem epidemije Covida-19 u ožujku 2020. godine. U Santiago de Chileu je potom uvedena parcijalna karantena u pojedinim dijelovima grada a kasnije i totalna karantena. Nekolicina je intervju stoga provedena telefonskim ili elektronskim putem. Unatoč onemogućenoj mobilnosti, totalna karantena je imala izuzetno zanimljive posljedice. Naime, sve aktivnosti, uključujući one kulturne, premještene su u virtualni prostor. Društvene mreže postale su mjesto susreta, a virtualni „boom“ te povećana svijest o mogućnosti komunikacije s *drugom domovinom* u slučaju hrvatske zajednice u Čileu, otvara nove uvide o globalizirajućem svijetu koji se radikalno mijenja i prilagođava nepredvidljivim okolnostima kojih smo svi dio.

7.1. Migracije i (trans)nacionalni kontekst

Iako izuzetno kompleksne teorijske građe, identitet i identifikacija danas se pojavljuju kao neizostavni pojmovi brojnih kulturoloških istraživanja. Tim više što se pojavom globalizirajućeg društva ova teorijska koncepcija usložnjava i poprima hibridne oblike koji dolaze do izražaja upravo u istraživanjima fenomena imigracije. Potomci hrvatskih iseljenika koji su danas rasprostranjeni diljem svijeta upravo su one skupine u kojima se ove konceptualizacije usložnjavaju. U Čileu je ova skupina po mnogočemu specifična u istraživanju konstrukcije

kulturnog identiteta u transnacionalnom kontekstu. S jedne strane, odlikuje ju snažna vezanost za hrvatsku koloniju, a s druge strane izdvaja se brзом integracijom, odnosno asimilacijom u čileansko društvo. Naime, na samim počecima doseljavanja krajem XIX. st. Čile je svojom progresivnom imigrantskom politikom stvorio multikulturno okruženje s velikim brojem europskih doseljenika.

Ipak, navedeni multikulturalizam Čilea treba sagledati iz kritičke perspektive, na što upozorava čileanska društvena kritičarka Claudia Zapata Silva (2019.) u studiji *Kriza multikulturalizma*. Multikulturalnost društva, kako napominje, ne znači nužno i prihvatanje različitosti. Etnička heterogenost koja je prisutna na ovim prostorima, često se rabi kao politički prikladan diskurs za održavanje slike modernog demokratskog i liberalnog društva, odnosno za prikrivanje višestoljetnih društvenih napetosti i sukoba između autohtonih zajednica i vladajuće elite. Društveni odnosi u Čileu su, kao i u ostatku Južne Amerike, obilježeni složenim povijesnim procesima kolonizacije čije se posljedice osjećaju sve do danas. Na to je posebno osvrnuo pozornost profesor Ivelić Kusanović napomenuvši kako su uzroci društvene krize nastale u listopadu 2019. godine posljedica drastičnih socijalnih i ekonomskih nejednakosti čiji je uzrok višestoljetno ugnjetavanje autohtonog stanovništva.

U ovakvom raznolikom etničkom polju, na počecima doseljavanja, brojni imigranti držali su se skupa i tvorili vlastite kolonije. Čile je također u to vrijeme bila nenaseljena zemlja s prirodnim bogatstvima koja je omogućavala svima iste šanse za ekonomski uspjeh. Hrvatski iseljenici bili su ekonomski migranti, te su maksimalno iskoristili sve pogodnosti koje im je pružala nova sredina. Isticali su se u trgovini, ovčarstvu i salitrenoj industriji. U narednim generacijama, došlo je do, kako primjećuje književnik Eugenio Mimica Barassi „intelektualizacije“, pa su se brojni potomci hrvatskih iseljenika istaknuli u političkom, akademskom i umjetničkom području, a posebice u literarnim djelatnostima. Perić Kaselj (2006: 1203) tako primjerice u empirijskom istraživanju o etničkom identitetu Hrvata u Čileu, na uzorku od 80 ispitanika bilježi visok postotak (56,3 %) visokoobrazovanih Čileanaca hrvatskog porijekla. Da su potomci hrvatskih iseljenika prosperitetna zajednica svjedoči i smještanje većine hrvatskih udruženja u tzv. imućnije dijelove glavnog grada Santiago de Chilea, poput Vitacure, Las Condesa, Providencije ili Ñuñoa. Hrvatska udruženja koja danas djeluju u Santiagu de Chileu, mnogobrojna su i vrlo aktivna u održavanju veza s *drugom domovinom*. U samo godinu dana terenskog istraživanja, istraživačica je zabilježila

petnaestak kulturnih i društvenih događanja koje je priredila hrvatska zajednica u Čileu, uključujući i virtualna zbivanja za vrijeme svjetske zdravstvene krize od ožujka do srpnja 2020. godine. Perić Kaselj (2006: 1205) potvrđuje velik broj potomaka hrvatskih iseljenika učlanjenih u kulturne zajednice (64,2 %) od čega je polovica aktivna u kulturnim zbivanjima koja provode ova društva, dok je određeni dio učlanjen u društva radi održavanja kontakta i veza s hrvatskom iseljeničkom skupinom. Napominje kako je hrvatski identitet prepoznatljiv i unutar iseljeničkih obitelji. To se prvenstveno odnosi na pripremanje nacionalnih jela, pjevanje hrvatskih pjesama, čuvanje starih hrvatskih časopisa, knjiga, novina te pisama od rodbine.

Danas zajednica potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu posjeduje specifičan oblik vezanosti za zemlju predaka, unatoč činjenici da je u procesu asimilacije izgubila jezičnu komponentu identifikacije. Mjesto sjećanja na pretke, koje smo nazvali transgeneracijskim sjećanjem, pojavljuje se kao ključna odrednica konstrukcije identiteta Čileanaca hrvatskog porijekla. Zajednička je karakteristika pripadnika ovih udruženja najčešće romantična vizija i mitski idealizam zemlje predaka, što do posebnog izražaja dolazi u književnosti potomaka hrvatskih iseljenika. Književnik Guillermo Mimica pak jasno razabire razliku između identiteta i identifikacije. Pritom je jako bitna proizvoljnost, dakle svjesno upravljanje identifikacijama. Tako on ističe kako se neće identificirati s nacionalističkom ideologijom, bilo onom čileanskom ili hrvatskom. Ipak, ovaj vrlo individualistički stav o društvenom identitetu ne možemo generalizirati. Unatoč racionalizaciji pojma identiteta, Guillermo Mimica naglašava kako je afektivna komponenta dominantna u njegovim identifikacijama, pa mu je stoga hrvatski identitet najbliži. S druge strane, upućuje na razlike između termina dijaspora i imigracija. Dok dijaspora za njega ima poprilično negativne konotacije koje se više odnose na političke migracije u Argentinu nakon II. svj. rata, termin hrvatska imigracija ujedno je i najzastupljeniji u Čileu, gdje se potomci hrvatskih iseljenika ne definiraju pojmom dijaspora.

7.2. Mjesto hrvatske književnosti unutar čileanske književnosti

Transgeneracijsko sjećanje najvjernije se odražava u književnosti čilo-hrvatskih pisaca, čija će zajednička nit vodilja, kao što je istaknuo književnik Ramón Díaz Eterović, biti nostalgija. Upravo je književna djelatnost druga bitna razlikovna značajka potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu, čija je brojka značajno veća nego u bilo kojoj drugoj hrvatskoj imigrantskoj skupini u

svijetu. Unatoč činjenici da ovi književnici ne govore hrvatski jezik, komponenta identifikacije s hrvatskom kulturom prisutna je u njihovim djelima. Identifikacija se u najvećoj mjeri odvija na regionalnoj razini pokrajine Magellan na jugu Čilea, odakle potječe većina književnika hrvatskih korijena, unatoč tome što velik dio živi i djeluje u glavnom gradu Santiago de Chileu. U ovom smo se radu koncentrirali na najnovija djela suvremenih čilo-hrvatskih književnika, s obzirom da je detaljniju književno-kritičku studiju *Od pustinje do ledenjaka* 2013. godine objavila Željka Lovrenčić. Tematski je fokus bio na mjestima sjećanja, reminiscencijama predaka te toposima i locusima, u najvećoj mjeri regionalnima, koji povezuju hrvatske iseljeničke motive i pokrajinu Magellan.

Branka Kalogjera (2003: 7) u studiji *Pisci između dviju domovina* dijeli tako imigrantske pisce na etničare, egzilante i globaliste. Etničari su pritom skupina kojom opisuje književnike rođene u drugoj državi. Radi se dakle o drugoj, trećoj i četvrtoj generaciji potomaka hrvatskih iseljenika koji u svojim djelima ostaju tematski vezani uz „staru domovinu“. Ovdje dolazimo do složenijeg pitanja kanona imigrantskih pisaca, koje se počelo postavljati devedesetih godina prošlog stoljeća formiranjem hrvatske samostalne države. Tu je pitanje još složenije s obzirom na „dob“ ovih imigrantskih zajednica. Dakle, ne radi se o imigrantima rođenima u Hrvatskoj, već o drugoj, trećoj a danas i četvrtoj ili petoj generaciji potomaka hrvatskih iseljenika u prekomorskim zemljama. Krešimir Nemec (1992–93: 260) primjećuje kako u ovom razdoblju postaje jasno da „nema više ni »emigrantske« i »disidentske« književnosti: postoji samo jedna jedinstvena hrvatska književnost“. Napominje kako od svibnja 1990., dakle od proglašenja neovisne Hrvatske, književni povjesničari moraju uzeti u obzir jednu potpuno novu okolnost: „korpus hrvatske književnosti uvećan za književno stvaranje tzv. »iseljene Hrvatske«, dakle na niz novih i nepoznatih imena.“ (Nemec, 1992–93: 260)

U većini djela čilo-hrvatskih književnika također se često koriste postupci postmodernističke književnosti karakteristični za egzilantsku književnost gdje se problematizira odnos fikcionalnog i stvarnog. Česte su također i poluautobiografske i biografske reference, te pripovijedanje u prvom licu. Nemec (1992–93:266–67) tako ističe kako „razni postupci kojima se iskazuje autorska samosvijest i koji radikalno problematiziraju sam čin pisanja (osobito razliku između fikcije i nefikcije, umjetnosti i života)“ u ovom periodu dobivaju istaknutu ulogu utjelovljenu u postupcima autoreferencijalnosti, metafikcionalnosti, mise-en-abyme, ili pak u

ironičnim poigravanjima pripovjednim konstrukcijama te žanrovskim konvencijama (npr. roman u romanu ili sl).

Dva najvažnija istraživača čileansko-hrvatskih književnih veza, Jerko Ljubetić i Željka Lovrenčić, mišljenja su da ovi pisci jesu i moraju biti dio hrvatske nacionalne književnosti. Smatraju da je to tako ne samo iz razloga što su u njihovim djelima prisutni hrvatski iseljenički motivi ili nostalgija za pradomovinom, već i stoga što je i čileanska književna teorija prepoznala mjesto čileanskih književnika hrvatskog porijekla u velikom broju antologija i teorijskih radova. Livačić Gazzano (2000: 73) će tako još 1996. u svom članku *Hrvatska srž u čileanskoj književnosti* napomenuti kako „čileanskohrvatska književnost stoga nije neki geto unutar nacionalne književnosti nego je povijesno vezana s njome kao njezin integralan dio u svim njezinim glavnim razdobljima i oblicima“. Đuro Vidmarović inzistira na terminu „književnost dviju domovina“, a jedan od prinosa ovoj raspravi utjelovljen je u studiji Branke Kalogjere (2008.) *Izlaz iz iluzija*. Obrađujući djela hrvatskih književnika izvan domovine, autorica obuhvaća širok spektar zemalja u kojima djeluju hrvatski pisci: Australija, Novi Zeland, SAD, Argentina i Čile.

8. Zaključak

Istraživanje međukulturnih veza domovine i hrvatske imigracije u svijetu danas započinje dobivati sve veći značaj u kulturološkim istraživanjima. To se posebice ostvaruje u razdoblju devedesetih godina prošlog stoljeća, no unatoč nastojanjima nekolicine istraživača u kontekstu čileansko-hrvatskih kulturnih veza, to područje pretežno ostaje nedovoljno istraženo. U Čileu danas žive potomci iseljenih Hrvata, u najvećoj mjeri ekonomskih imigranata s kraja XIX. i početka XX. st. Kao bitno obilježje hrvatske imigrantske zajednice u Čileu izdvojili smo dva oprečna čimbenika koji su na snazi: brza asimilacija u čileansko društvo i snažna vezanost za pradomovinu. Unatoč činjenici da se jezik predaka odavno izgubio procesom asimilacije u čileansko društvo, drugi kulturni čimbenici, poput tradicije i običaja zauzeli su dominantno mjesto u očuvanju kulturnog identiteta potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu. U glavnom gradu, Santiagu de Chileu, danas djeluje više od deset registriranih udruga, od kojih su četiri najaktivnije: Kulturno-umjetničko društvo Domovina, Hrvatski stadion, CPEAC i Hrvartis. Hrvatski stadion je najreprezentativnije sastajalište hrvatske zajednice, a osim vlastitih sportskih aktivnosti, često u suradnji s drugim udrugama organizira društvena i kulturna događanja. Hrvatska su udruženja smještena u imućnijim dijelovima grada, odnosno na sjeveroistočnom području Santiago de Chilea, u tzv. *comunas* odnosno gradskim četvrtima Las Condes, Vitacura, Providencia, Ñuñoa i sl. Ove zone po koncentrično-zonalna teoriji Ernesta Burgessa u okviru humane ekologije pripadaju zoni centra grada i rezidencijalnoj „imućnijoj“ zoni. Smještenost hrvatske zajednice u ovim dijelovima grada govori nam o elitističkom predznaku koji je zadobila hrvatska zajednica u Čileu. Oštre granice koje postoje između ovih dijelova i ostalih ekonomski nestabilnijih četvrti na južnim i zapadnim dijelovima grada dolaze do izražaja i u zajednici hrvatskih potomaka, čiji su članovi, u pravilu, svi visokoobrazovani i zaposleni u sektorima visoke platežne moći. Ove su zajednice također u stalnom i sve češćem kontaktu s hrvatskim uredima, Veleposlanstvom RH, Središnjim državnim uredom za Hrvate izvan RH, Hrvatskom maticom iseljenika ili Maticom hrvatskom, koji ih podržavaju financijskim ili drugim sredstvima i resursima. Kulturni identitet ovih zajednica konstruira se putem izrazito velikog broja kulturnih, književnih i drugih događanja, kojih je u samo godinu dana provođenja istraživanja zabilježeno petnaestak. Kao zajedničku karakteristiku pripadnika ovih udruženja izdvojili smo romantičnu viziju i mitski idealizam zemlje predaka, što se najjasnije odražava u književnim djelima čilo-hrvatskih književnika. Da je identitet

konstrukcija prvenstveno društvene interakcije, kako nalažu temeljne postavke simboličkog interakcionizma, vidi se i u odnosu ovih zajednica s njihovim „imaginarnim identitetom“ odnosno identifikacijom s hrvatskim porijeklom posredstvom transgeneracijskog sjećanja, koji u svojoj realizaciji postaje „stvarnim identitetom“. Drugim riječima, identitet je konstrukt interakcije i reprezentacije, a upravo je reprezentacija ključna stavka u oblikovanju kulturnog identiteta Čileanaca hrvatskog porijekla, čemu svjedoče brojni projekti hrvatske zajednice koji financijskom potporom hrvatskih institucija i komunikacijom s *drugom domovinom* konstruiraju vlastiti kulturni identitet. Na taj način stvara se svojevrsni identitetski kapital, koji također dolazi do izražaja u književnosti čilo-hrvatskih književnika.

Suvremeni književnici hrvatskog porijekla u Čileu kao što su Antonio Skármeta, Ramón Díaz Eterović, Eugenio Mimica, Guillermo Mimica, Juan Mihovilovich Hernández, Patricia Štambuk i drugi u svojim djelima često prizivaju svoje hrvatsko porijeklo. Najčešće su to reminiscencije iz povijesti doseljenja njihovih predaka u Čile pisane u obliku obiteljske biografije, gdje važnu ulogu ima generacijski prijenos sjećanja, odnosno transgeneracijsko sjećanje. Česta je također upotreba postmodernističkih književnih postupaka, najčešće ukrštavanje fikcionalnog i stvarnog, te književnih vrsta poput kronike, svjedočanstva ili romansirane autobiografije. Stoga je element samoidentifikacije s hrvatskom kulturom i poviješću osobito značajan u književnom radu čilo-hrvatskih književnika. S druge strane, posebno je snažna i regionalna komponenta, povrh svega pokrajine Magellan, odnosno Ognjene zemlje, odakle potječe većina čileanskih književnika hrvatskog porijekla. Ovaj topos predstavlja mjesto nostalgije i sjećanja iz djetinjstva na hrvatsku koloniju. Dok se urbani aspekti glavnog grada Santiaga de Chilea naziru tek u nekim djelima Ramóna Díaza Eterovića koje nalazimo u njegovim romanima detektivske tematike, u književnom radu ostalih autora poput Eugenija Mimice, Patricije Štambuk, Óscara Barrientosa Bradašića, Christiana Formosa Bavića ili Nikija Kušćevića Ramírez, ukrštavaju se toposi hrvatske kolonije u Punta Arenasu i regionalni motivi karakteristični za ovaj kraj. Tako se primjerice problematikom autohtonog stanovništva u svojim djelima najčešće bave Patricia Štambuk i Astrid Fugellie Gezan. Kulturni identitet čileanskih književnika hrvatskog porijekla konstruira se kroz djela i u djelima ovih književnika, koji u njih upisuju, odnosno reprezentiraju dijelove svoje osobne, obiteljske, regionalne, nacionalne ali i transnacionalne povijesti. Višestruki identiteti pritom nisu kontradikcija, naglasit će književnik Guillermo Mimica, koji jasno razabire razliku identiteta i identifikacije, temeljnih pojmova većine suvremenih kulturoloških istraživanja. Čile je izrazito

multikulturalna sredina čije je društvo oblikovano od potomaka iseljenika iz raznih europskih zemalja ali i pripadnika neeuropskih, odnosno ostalih južnoameričkih zemalja. U ovakvom etničkom okruženju gdje je temeljno obilježje *mestizaje*, odnosno miješanje rasa, pripadnost i korijeni igraju veliku ulogu. Pripadnost hrvatskom identitetu (koja automatski znači i pripadnost Europi) uspostavlja se kao bitna značajka među mnogobrojnom multietničkom populacijom u Čileu, te je stoga možemo promatrati kao svojevrsni identitetski kapital. Odraze ove pripadnosti pronalazimo i u književnosti potomaka hrvatskih iseljenika. Unatoč tome što ne pričaju hrvatski jezik, ovi književnici ističu svoje hrvatsko porijeklo u svojim djelima. Raznolikost književnih praksi suvremenih čileanskih autora hrvatskog porijekla ukazuje nam da ne postoji zajednička poetika čileanskih pisaca hrvatskog porijekla. Međutim, zajednički nazivnik ove skupine pisaca u pojedinačnim antologijama uobičen je terminom „hrvatski doprinos čileanskoj književnosti“, što potvrđuje da je utjecaj ovih književnika prepoznat unutar književne historiografije, ne samo čileanske već i svjetske. To nam svjedoči o prisutnosti osjećaja pripadnosti hrvatskom identitetskom imaginariju unutar stvaralaštva ovih književnika, prisutnosti koja se najčešće pojavljuje tek u naznakama i crticama u njihovim djelima, no u isto je vrijeme i dovoljno značajna za raspravu o kategoriji čileanskih književnika hrvatskog porijekla.

9. Izvori i literatura

Izvori:

Barrientos Bradasic, Ó. (2018.) *Paganas Patagonias*, Santiago de Chile: Ediciones LOM.

Díaz Eterović, R. (1999.) *Trčanje za vjetrom*, Zagreb: Nova knjiga Rast.

Formoso Bavich, C. (2008.) *El cementerio más hermoso de Chile*, Santiago de Chile: Cuarto Propio.

Formoso Bavich, C. (2018.) *El milagro chileno*, Santiago de Chile: Biblioteca de Poesía Chilena Pablo Neruda, Fundación Pablo Neruda.

Fugellie Gezan, A. (1991.) *Dioses del sueño*. Santiago de Chile: Editorial Cuarto Propio.

Goić, Č. (2012.) *Bibliografía de autores chilenos de ascendencia croata 1882 – 2012*. Santiago de Chile, vl. nakl.

Mihovilovich, J. (2020.) *Útero*, Santiago de Chile: Zuramerica.

Mimica G. (2016.) *Una corbata que ata*, Chile: Bravo y Allende Editores.

Mimica, G. (2020.) *Almas errantes*, Santiago de Chile: Editorial Trayecto Comunicaciones.

Mimica Barassi E., Mimica G., Mimica V. (2019.) *Troje iz plemena*, Split: Editorial Boskovic.

Skármeta, A. (2000.) „Pepeljuga u San Franciscu“ u: (ur.) Ljubetić, J. *Hrvatska – Čile: povijesne i kulturne veze/ Croacia – Chile: relaciones históricas y culturales*, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.

Skármeta, A. (2015.) *La boda del poeta*. Chile: Debolsillo.

Stambuk, P. (2019.) *1520. Cuentos del Estrecho de Magallanes*, Chile: Universidad de Magallanes; Pehuén.

Štambuk, P. (2008.) *Lakutaia le kipa. Rosa Yagán Miličić, posljednja karika*, Split: Naklada Bošković.

Morales Milohnić, A. *El canto de la Sibila*

<http://paginadeandresmorales.blogspot.com/search?q=el+canto+de+la+sibila>

(posjećeno

10.7.2020.)

Morales Milohnić, A. *Napisano glagoljicom* (prijevod Ž. Lovrenčić)

<https://croaciachile.blogspot.com/2016/05/napisano-glagoljicom-escrito-en.html>

(posjećeno

10.7.2020.)

Kuščević Ramírez, N. *La luz urbana esconde el cielo:*

<https://delpaisflotante.wordpress.com/2018/09/11/471/> (posjećeno 10.7.2020.)

Zlatar Montan, V. (2002.) *Inmigración croata en Antofagasta*, Antofagasta, Sociedad croata de S.S.M.M.

Literatura:

Afrić, V. (1988.) „Simbolički interakcionizam“, *Revija za sociologiju*, Vol. XIX., No. 1–2, str. 1–13.

Antić, Lj. (1991.) *Hrvati u Južnoj Americi do godine 1914*. Zagreb: Stvarnost i Institut za migracije i narodnost Zagreb.

Antić, Lj. (1988.) „Osnovne značajke hrvatskog iseljništva u španjolskoj Južnoj Americi do Prvog svjetskog rata“, *Migracijske teme*, br. 4. (1988.), str. 413–437.

Augé, M. (2001.) *"Nemjesta" – uvod u moguću antropologiju supermoderniteta*. Karlovac: Psefizma.

Bezić-Filipović, B. (2006.) „Da se ne zaborave...: o piscima s jadranske obale u prekomorskim zemljama“, *Muzeologija*, br. 43/44, str. 399–419.

Cifrić, I., Nikodem, K. (2008.) „Koncept i dimenzije socijalnog identiteta“, u: Cifrić (ur.) *Relacijski identiteti. Prilozi istraživanju identiteta hrvatskog društva*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 53–76.

Clifford, J. (1994.) „Diasporas“, *Cultural Anthropology, Further Inflections: Toward Ethnographies of the Future*. American Anthropological Association, br. 9, sv. 3, str. 302–338.

Díaz Eterović, R. (2000.) „Nova čileanska proza, doprinos prozaika hrvatskog porijekla“, u: (ur.) Ljubetić, J., *Hrvatska – Čile : povijesne i kulturne veze/ Croacia – Chile: relaciones históricas y culturales*, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.

Čaldarović, O. (2012.) *Čikaška škola urbane sociologije*, Zagreb: Jesenski i Turk.

Čizmić, I., Sopta, M., Šakić, V. (2005.) *Iseljena Hrvatska*. Zagreb: Golden Marketing, Tehnička knjiga.

Fortier, A-M. (2008.) „Dijaspora“ u: (ur.) Atkinson, D. et.al. *Kulturna geografija – Kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput, str. 237–245.

Kalanj, R. (2008.) „Teorijsko suočavanje s izazovom identiteta“, u: Cifrić (ur.) *Relacijski identiteti. Prilozi istraživanju identiteta hrvatskog društva*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo, str. 17–52.

Kalogjera, B. (2008.) *Izlaz iz iluzija: studije, eseji, kritike*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika.

Kalogjera, B. (2003.) *Pisci između dviju domovina*. Rijeka: Hrvatsko filološko društvo: Grafrade.

Kaufmann, J-C (2006.) *Iznalaženje sebe. Jedna teorija identiteta*, Zagreb: Antibarbarus.

Kos-Stanišić, L. (2009.) *Latinska Amerika – Povijest i politika*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga.

Livačić Gazzano, E. (2000.) „Hrvatska srž u čileanskoj književnosti“ u: (ur.) Ljubetić, J., *Hrvatska – Čile: povijesne i kulturne veze/ Croacia – Chile: relaciones históricas y culturales*, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.

- Lončar, I., Županović, M. (2014.) „Despektivni etnonimi za miješano stanovništvo u nekadašnjim španjolskim kolonijama: Etnolingvistički prikaz kasta u potkraljevstvima Nove Španjolske i Perua“, *Komunikacija i kultura online*, god. V, br. 5, str. 65–85.
- Lovrenčić, Ž. (2013.) *Od pustinje do ledenjaka. Književnost čileanskih Hrvata*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika
- Ljubetić, J. (2009.) „Kazališni svijet splitskog Čileanca“, u: (ur.) Kukavica, V. *Hrvatski iseljenički zbornik*, Zagreb: Hrvatska matica iseljenika, str. 155–170.
- Ljubetić, J. (2000.) *Hrvatska – Čile: povijesne i kulturne veze/ Croacia – Chile: relaciones históricas y culturales*, Zagreb: Društvo hrvatskih književnika.
- Mataić Pavičić, D. (1998.) *Hrvati u Čileu/Croatas en Chile*. Zagreb: vlast. nakl.
- Martin, J. (2008.) „Identitet“ u: (ur.) Atkinson, D. et.al. *Kulturna geografija – Kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput, str. 135–143.
- Martuccelli, D. (2010.) *¿Existen individuos en el Sur?*, Santiago de Chile: LOM Ediciones.
- Mesić, M. (2007.) „Pojam kulture u raspravama o multikulturalizmu“, Zagreb, Nova Croatica, 159-184.
- Mitchell, K. (2008.) „Hibridnost“ u: (ur.) Atkinson, D. et.al. *Kulturna geografija – Kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput, str. 245-251.
- Morales Milohnić, A. (2014.) „Čileanska poezija hrvatskog porijekla (prevela Ž. Lovrenčić)“, Nova Istra, god. XIX. br. 1–2., sv. 49., str. 294–304.
- Nemec, K. (1992–93.) „Postmodernizam i hrvatska književnost“, *Croatica XXIII/XXIV* (1992/1993.), br. 37/38/39, str. 259–267.
- Perić, M. (2004.) „Aspekti integracije i adaptacije hrvatskih iseljenika u Čileu“, *Migracijske i etničke teme* god. 20, br. 2–3, str. 243-258.
- Perić, M. (2006.) "Hrvati u Čileu - neka obilježja suvremenoga etničkog/nacionalnog identiteta", *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 15, br. 6 (86), str. 1195–1120.
- Petković, N. (2010.) *Identitet i granice: Hibridnost i jezik, kultura i građanstvo 21. stoljeća*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Polić-Bobić, M., Šanjek, F. (1993.) „O našijencima u Indijama“, *Treći program hrvatskog radija*, br. 39., str. 64–73.
- Salazar, G. (1989.) *Labradores, peones y proletarios*, Santiago de Chile: Ediciones SUR.
- Šakaja, L. (2011.) „Mjesto u diskursu humane geografije“ u: (ur.) Čapo, J., Gulin Zrnić, V. *Mjesto, nemjesto. Interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*. Zagreb: Biblioteka Etnografija, str. 111–129.
- Zemljarić, A. (1995.) „Književnost Hrvata u dijaspori. Malo riječi za veliku temu: Pesci, potomci hrvatskih doseljenika u Čileu“, *Republika*, god. 51., br. 1–2 (siječanj–veljača), str. 161–167.

Internetski izvori:

Folklor u doba korone: <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/aktualno/izvan-domovine/folklor-u-doba-korone/> (posjećeno 15.5.2020.)

Globalna Hrvatska (8.2.2019.): <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/multimedija/globalna-hrvatska-tv/globalna-hrvatska-822019/> (posjećeno 20.6.2020.)

Globalna Hrvatska (8.2.2020.): <https://glashrvatske.hrt.hr/hr/multimedija/globalna-hrvatska-tv/globalna-hrvatska-tv-08022020/> (posjećeno 15.7.2020.)

Hall, S. (2001) „Kome treba identitet?“ Reč, no. 64/10, decembar 2001, str. 215-233. <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/rec/64/215> (posjećeno 20.6.2020.)

Lily Garafulić, „Amor hecho piedra“ <https://www.patrimoniocultural.gob.cl/portal/Contenido/Noticias/95698:Amor-hecho-piedra-el-legado-de-Lily-Garafulic-1914-2012> (posjećeno 8.7.2020.)

Odluka o proglašenju zakona o izmjenama i dopunama zakona o hrvatskom državljanstvu, 18. listopada 2019. https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2019_10_102_2050.html (posjećeno 25.6.2020.)

RH Središnji državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske: <https://hrvatiizvanrh.gov.hr/hrvati-izvan-rh/hrvatsko-iseljenistvo/hrvatsko-iseljenistvo-u-cileu/756> (posjećeno 22.3.2020.)

Škvorc, B. (2004.) „Egzilna i emigrantska književnost: Dva modela diskontinuiteta u sustavu nacionalnog književnog korpusa u doba kulturalnih studija“, Kolo, 2: <https://www.matica.hr/kolo/296/egzilna-i-emigrantska-knjizevnost-dva-modela-diskontinuiteta-u-sustavu-nacionalnog-knjizevnog-korpusa-u-doba-kulturalnih-studija-20257/> (posjećeno 25.6.2020.)

Večeralo, S.: „Čile se probudio!“ <https://www.h-alter.org/vijesti/cile-se-probudio> (posjećeno 15.5.2020.)

Zapata Silva, C. (2019.) *Crisis del multiculturalismo en América Latina*, CALAS Maria Sibylla Merian Center, online izdanje: <https://www.transcript-verlag.de/978-3-8376-4525-5/crisis-del-multiculturalismo-en-america-latina/?c=331021469> (posjećeno 13.1.2020.)

10. Slike i prilozi

Slike:

Slika 1. Ručni radovi udruge Domovina, „Konoba“, kolovoz, 2019.

Slika 2. i 3. KUD Domovina na manifestaciji „Hrvatska kultura u La Sereni“, listopad 2019.

Slika 4. Književna večer s Antonio Skármetom

Slika 5. Franco Ferrera Cvitanović

Slika 6. i 7. Prosvjedi u Čileu, listopad 2019.

Prilozi:

Prilog 1. Dodatak istraživanju: Protokol dubinskog intervjua/ Suplemento de investigación: Protócolo de entrevista en profundidad

Prilog 2. Informirani pristanak (usmena izjava na početku intervjua)/ Consentimiento informado (declaración oral al inicio de la entrevista)

Prilog 3. Izjava o povjerljivosti podataka/ Declaración de confidencialidad

Prilog 4. Transkripcije intervjua

Prilog 5. Prijevodi intervjua

Sažetak

U ovom radu za čiju je svrhu provedeno terensko istraživanje u Santiago de Chileu, istraženo je djelovanje kulturnih udruženja i književne djelatnosti zajednice potomaka hrvatskih iseljenika u Čileu. Unatoč brznoj asimilaciji u čileansko društvo i posljedičnom gubitku hrvatskog jezika, ustanovljeno je kako hrvatska kulturna društva u glavnom gradu Čilea dijele snažan osjećaj vezanosti za zemlju predaka. Kulturni identitet ovih zajednica konstruira se putem bogate kulturne djelatnosti ovih udruženja. Posebno smo se osvrnuli na suvremenu književnu djelatnost koja se ističe kao osobito plodno istraživačko polje s obzirom na velik broj čileanskih književnika hrvatskog porijekla. Osim svjetski poznatih književnika Antonija Skármete ili Ramóna Díaza Eterovića, u Čileu su istaknuta imena i ostalih čilo-hrvatskih književnika poput Juana Mihovilovića Hernández, Eugenija Mimice Barassija, Astrid Fugellie Gezan, Guillerma Mimice, Patricije Štambuk, Óscara Barrientosa Bradašića, Christiana Formosa Bavicha ili Nikija Kuševića Ramíreza. Zajednička značajka ovih književnika je nostalgija i ljubav prema pradomovina koje su česti motivi u njihovim djelima. Ova skupina je osim u hrvatskoj književnoj bibliografiji, poznata i u Čileu, ali i u svjetskoj književnoj historiografiji pod nazivom čileansko-hrvatski pisci, odnosno „hrvatski doprinos čileanskoj književnosti“, što nam otvara velik prostor za pitanja kanona književnosti izvan domovine.

Ključne riječi: Čile, čilo-hrvatski književnici, hrvatska imigracija u Čileu, kulturna udruženja, kulturni identitet, identifikacija, Santiago de Chile, transgeneracijski prijenos sjećanja u književnosti

Abstract

In this paper, for the purpose of which a field research was conducted in Santiago de Chile, were investigated the activities of cultural associations and literary activities of communities of descendants of Croatian emigrant in Chile. Despite the rapid assimilation into Chilean society and the consequent loss of the Croatian language, it has been established that Croatian cultural societies in the Chilean capital have a strong sense of attachment to their ancestral land. The cultural identity is constructed through the rich cultural activities of these associations. We paid special attention to contemporary literary activity, which stands out as a particularly fruitful research field given the large number of Chilean writers of Croatian origin. In addition to the world-famous writers Antonio Skármeta or Ramón Díaz Eterović, the names of other Chilean-Croatian writers such as Juan Mihovilovich Hernández, Eugenio Mimica Barassi, Astrid Fugellie Gezan, Guillermo Mimica, Patricia Štambuk, Óscar Barrientos Brašica, Cristian Formoso Bavich or Niki Kuščević Ramírez. A common feature of these writers is nostalgia and love for their homeland, which are also frequent motifs in their works. Apart from the Croatian literary bibliography, this group is also known in Chile and in world literary historiography under the name of Chilean-Croatian writers or "Croatian contribution to Chilean literature", which opens a large space for questions of the canon of literature abroad.

Keywords: *Chile, Chilean-Croatian writers, Croatian immigration in Chile, cultural associations, cultural identity, identification, Santiago de Chile, transgenerational transmission of memory in literature*

Resumen

En este trabajo, para el que se realizó una investigación de campo en Santiago de Chile, se investigaron las actividades de asociaciones culturales y actividades literarias de comunidades de descendientes de emigrantes croatas en Chile. A pesar de la rápida asimilación a la sociedad chilena y la consecuente pérdida del idioma croata, se ha establecido que las sociedades culturales croatas en la capital chilena tienen un fuerte sentido de pertenencia a la tierra de sus antepasados. Por lo tanto, la identidad cultural se construye a través de las numerosas actividades culturales de la comunidad croata en Chile. Prestamos especial atención a la actividad literaria contemporánea de los descendientes croatas, que se destaca como un campo de investigación particularmente fructífero dado el gran número de escritores chilenos de origen croata. Además de los escritores mundialmente conocidos como Antonio Skármeta o Ramón Díaz Eterović, hay otros escritores chileno-croatas conocidos como Juan Mihovilovich Hernández, Eugenio Mimica Barassi, Astrid Fugellie Gezan, Guillermo Mimica, Patricia Štambuk, Óscar Barrientos Bradašić, Cristian Formoso Bavich o Niki Kuščević Ramírez. Un rasgo común de estos escritores es la nostalgia y el amor por su tierra natal, que también son motivos frecuentes en sus obras. Además de la bibliografía literaria croata, este grupo también es conocido en Chile, e incluso en la historiografía literaria mundial bajo la denominación de los escritores chileno-croatas, o más bien "aporte croata a la literatura chilena", lo que abre un gran espacio a las cuestiones del canon de la literatura en el exterior.

Palabras clave: *Chile, escritores chileno-croatas, inmigración croata en Chile, asociaciones culturales, identidad cultural, identificación, Santiago de Chile, transmisión transgeneracional de la memoria en la literatura.*